

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

Дмитрук Дмитро Анатолійович

УДК 316.334.3

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ
(ПРОБЛЕМИ, СТРУКТУРА, МОДЕЛІ)**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Науковий керівник
Романенко Юрій Вікторович
доктор соціологічних наук, доцент

Київ – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РІШЕННЯ	11
1.1. Теоретична рефлексія політичного рішення в сучасній науковій соціологічній парадигмі	11
1.2. Політичне рішення як соціальна дія	18
1.3. Політичне рішення в моделях функціонування політичної системи Д. Істона та Г. Алмонда	23
1.4. Інтерпретація політичного рішення в теоріях конфлікту	29
1.5. Теоретико-методологічні засади розгляду політичних рішень у соціологічній концепції П. Бурдьє	33
1.6. Основні раціонально-емоційні моделі прийняття політичних рішень	37
1.7. Суб'єкт-об'єктна структура політичного рішення як прояву політичної поведінки	43
Висновки до першого розділу	52
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РІШЕННЯ	54
2.1. Механізм культурної детермінації процесів прийняття політичних рішень	54
2.2. Соціокультурна складова в політичному виборі	73
2.3. Інституціоналізація соціокультурного впливу	87
Висновки до другого розділу	97
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ	100
3.1. Структура ситуації прийняття політичного рішення	100

3.2. Проблеми політичного вибору в контексті соціокультурного потенціалу українського суспільства.....	107
3.3. Межі впливу політичної еліти на прийняття політичних рішень	120
3.4. Групи інтересів як виразники основних соціокультурних характеристик та вимог суспільства	133
3.5. Політична культура як компонент процесу прийняття політичного рішення.....	143
Висновки до третього розділу.....	156
ВИСНОВКИ.....	159
Додаток А	168
Додаток Б.....	170
Додаток В.....	173
Додаток Д.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179

ВСТУП

Актуальність теми. Суспільство прагне впорядкованості соціальних відносин та способу життя. Збереження та утвердження сталості і надійності політичної влади, зокрема стійкості й упорядкованості політичних відносин, раціональності та ефективності функціонування організаційних структур людського співбуття досягається на основі свідомо розроблених та послідовно реалізованих політичних рішень. За умов соціально-культурної нерівності та неоднорідності, очевидної політичної ірраціоналізації українського суспільства прийняття політичних рішень стає вирішальним фактором гармонійного функціонування політичної системи і суспільства в цілому.

Суспільно-політична нестабільність та непослідовність дій державної влади в українському суспільстві періоду його глибокої трансформації зумовили необхідність інтенсивного пошуку векторів суспільної стабілізації та інтерес до факторів впливу на процеси формування і реалізації політичних рішень. Прийняття значущих політичних рішень потребує володіння механізмами зворотного зв'язку із суспільством та достатності інформації для всебічного обґрунтування політичної дії. Тому актуальність дослідження процесу прийняття політичних рішень значною мірою обумовлена саме потребами практики. Сучасна соціологічна наука має надавати конкретні рекомендації державній владі, спрямовані на раціоналізацію політичного управління країною, вдосконалення системи ухвалення політичних рішень.

Актуалізація теми детермінації політичних рішень викликана не лише практичними потребами політичної дійсності України, вона є також наслідком теоретичного розвитку науки як такої. Теорія політичних рішень – це один з найактуальніших напрямів сучасних наукових досліджень. Політичні рішення є багатоаспектним явищем, вони виступають квінтесенцією людського суспільного існування, справляють значний вплив на людські спільноти, суспільство, його еволюцію, структуру та його динаміку. Тому розгляд політичних рішень безпосередньо пов'язаний з усіма суспільними науками і є неможливим без

системного застосування надбань політичної науки, економіки, історії, антропології та юриспруденції, поряд з управлінням, плануванням, філософією та психологією, що цілком відповідає сучасній тенденції до інтеграції всіх галузей наукового знання. Комплексний розгляд процесу прийняття та реалізації політичних рішень у рамках соціологічної науки уможливорює врахування специфічних рис суб'єктів політичних рішень, виявлення та всебічне комплексне дослідження чинників, що впливають на їх формування і прийняття.

Незважаючи на багатоманітність робіт, присвячених дослідженню різних аспектів політичного рішення (напр., В. Д. Бакуменко, А. С. Васильєв, Б. Г. Литвак, Н. Л. Карданська, В. Є. Князєв, Г. Алмонд, Д. Істон, Д. Л. Веймер, Е. Р. Вайнінг, Л. А. Пал, М. Єрух, І. Харченко, Н. Луман, Г. Саймон, Г. Лассуел, Ф. Хантер, Р. Даль, Д. Ноук, П. Річардсон, Дж. Андерсон, Б. Дженкінс), у межах власне соціології політики існує проблема з виявленням найбільш вагомих факторів впливу на поведінку суб'єктів політичної дії та побудовою на цій основі багатопланової причинно-наслідкової моделі детермінації політичного рішення. В той час як адекватне пояснення різнопланових та неузгоджених політичних рішень, що приймаються у сучасному українському політикуумі, вимагає їх глибокого наукового обґрунтування. І, хоча для сучасної соціології залучення до аналізу важливих соціальних та культурних характеристик для пояснення різних явищ суспільного буття вже стало традиційним (С. С. Бабенко, Л. Г. Іонін, О. С. Резнік, П. А. Сорокін, Л. Г. Сокурянська, Г. Тернборн, В. В. Щербина), до дослідження політичних рішень інтегрований соціокультурний підхід ще не застосовувався.

Метою даної роботи є розробка комплексної моделі впливу соціокультурних чинників на прийняття рішень у суспільстві періоду трансформації. У відповідності до мети дослідження в роботі сформульовані такі дослідницькі завдання:

- висвітлити основні теоретико-методологічні підходи до вивчення змісту політичних рішень та їх зв'язку із суспільно-політичними процесами;

- розкрити сутність політичного рішення у контексті сучасної структурно-діяльнісної соціологічної парадигми, визначити складові його цілісної структури;
- описати та проаналізувати соціокультурні чинники, що детермінують прийняття політичних рішень, розбудувати причинно-наслідкову модель впливу соціокультурних чинників на прийняття політичних рішень;
- виявити та дослідити емпіричні характеристики компонентів моделі соціокультурної детермінації політичних рішень у сучасній державній політиці України.

Об'єктом дослідження є процес прийняття політичного рішення в суспільстві, що трансформується.

Відповідно до цього **предметом** є соціокультурні чинники прийняття політичних рішень.

Методи дослідження. У дисертації застосовано такі загальнонаукові методи наукового дослідження: методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, функціонально-системний та діяльнісно-структурний підходи, елементи творчо-критичного та аналітичного методів, що сприяли з'ясуванню й урахування множинності інтерпретацій політичного рішення, виявленню його істотних характеристик.

Були використані також конкретнонаукові методи аналізу суспільного буття. Зокрема, кількісні та якісні методи збору та обробки соціологічної інформації: опитування (анкетування, інтерв'ювання), порівняння результатів масових соціологічних опитувань.

Емпіричною базою дисертації стали результати досліджень, у проведенні яких автор брав безпосередню участь. Це, зокрема, дослідження, проведені у 2003–2007 рр. Київським міжнародним інститутом соціології, компанією СОЦІС, Українським інститутом соціальних досліджень/Центром «Соціальний моніторинг» та Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Одним із завдань цих досліджень було вивчення оцінки громадянами України сучасної політичної ситуації (визначення ставлення громадян до окремих політиків, оцінка сучасного політичного курсу держави,

конкретних політичних рішень та можливості впливу населення на прийняття політичних рішень).

Наукова новизна дослідження полягає в розробці комплексної причинно-наслідкової моделі впливу соціокультурних чинників на процеси формування та прийняття політичних рішень. Виходячи із методологічних проблем сучасної науки, в роботі політичне рішення вперше розглядається з позицій структурно-діяльнісного підходу в широкому соціокультурному контексті. На відміну від попередніх досліджень, які при поясненні процесів розробки та прийняття політичних рішень виходили із наявності лише одного значущого фактору впливу (наприклад, біхевіористська модель, модель «всеосяжної раціональності», інкременталістська модель тощо) і стосувалися традиційних суспільств, обґрунтування в даній роботі обумовленості процесів прийняття політичних рішень впливом цілого комплексу соціокультурних чинників уможливило виявлення інтегрованих взаємовпливів різних соціокультурних груп при прийнятті рішень із урахуванням контексту та особливостей політичного процесу у суспільстві, що трансформується.

До положень, які містять елементи новизни, можна віднести такі:

- доведено, що соціокультурна детермінація в контексті прийняття політичних рішень визначає вектори та межі формування можливих суспільних змін з найбільш вірогідним ефектом та результатом цілеспрямованого політичного впливу, окреслено межі та конкретизовано можливості впливу основних складових соціокультурної детермінації на процеси формування та прийняття політичних рішень;

- на основі виділення в структурі політичного рішення низки взаємопов'язаних системних утворень: (1) суб'єктів прийняття політичного рішення (окремих особистостей, груп та об'єднань людей, суспільних інституцій), (2) культури як сукупності цінностей, норм і значень та (3) сукупності соціальних взаємовідносин (соціетальних стосунків) – розроблено трикомпонентну модель соціокультурної детермінації політичного рішення, що включає культуру, яка позиціонує та ідентифікує суб'єкта політичного рішення з відповідними

цінностями, нормами, що засвоюються ним у процесі соціалізації, та соціальну структуру, включення в яку відбувається через процеси комунікації;

- у рамках запропонованої моделі розкрито структуру взаємовпливу політичного рішення та культури, що реалізується через такі елементи: 1) підсистема інформаційного забезпечення; 2) підсистема загальної орієнтації, що спрямовує поведінку суб'єкта, який приймає політичні рішення, в часі і просторі, враховуючи також соціокультурний простір; 3) підсистема мотивації; 4) підсистема цілепокладання та волевого рішення; 5) технологічна підсистема; 6) поведінкова, або предметно-результативна, підсистема; 7) рефлексивна підсистема;

- визначено, що процеси підготовки та прийняття політичних рішень включають низку емерджентних характеристик соціальної структури: образи та цілі, культурні та соціальні зразки, соціальні ролі та ресурси;

- встановлено та доведено на основі аналізу соціологічних опитувань, що поточні впливи політичної культури та система групових цінностей і норм, які визначають правила прийняття та спрямованість прийнятих рішень, закріплюються як іманентні характеристики політичних рішень і як структурні елементи ієрархії ціннісних складових системи політичних рішень. При прийнятті конкретних політичних рішень інституціоналізація соціокультурних впливів здійснюється через виділення соціокультурних груп, що характеризуються наявністю спільної політико-психологічної та ціннісної основи, яка дозволяє членам групи сприймати та оцінювати довколишню політичну реальність в одній системі координат, розуміти один одного та діяти у відповідності з визначеними нормами та зразками;

- показано та проаналізовано специфіку проявлення виділених компонентів моделі соціокультурної детермінації при прийнятті конкретних політичних рішень в українському суспільстві, яке характеризується відсутністю історичної культурної довгострокової пам'яті та недосформованістю механізмів впливу інших, окрім правлячих, політичних соціокультурних груп на процеси прийняття рішень;

- розширено уявлення про особливості суб'єктів прийняття політичних рішень в Україні. Підтверджено, що основою стабільного функціонування суб'єкта прийняття рішень є легітимність його політичних рішень як характеристика суспільної оцінки його політичної діяльності. Через врахування впливу конкретних політичних процесів поглиблено розуміння правлячих політичних кіл, що розглядаються як соціокультурна група (так звана правляча меншість), об'єднана спільними цінностями. Серед них перше місце займає влада, навколо якої групуються всі інші цінності. Ця група є суб'єктом підготовки та прийняття найважливіших стратегічних рішень у політичній сфері і має необхідний для цього ресурсний потенціал;

- отримало подальший розвиток положення про те, що групи інтересів та тиску концентрують у собі прояви цінностей громадянського суспільства, які артикуються в суспільному середовищі – виступають у вигляді вимог, що спричиняють певні структурні зміни в різних сферах суспільства, виконуючи важливі функції у процесі прийняття політичних рішень: функцію легітимації та управління; функцію формування суспільних норм і цінностей, які трансформуються в конкретні атрактори політичних рішень, та функцію соціально-політичної стабілізації суспільства через адаптацію політичного процесу до вимог суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що його основні положення та висновки можуть бути використані в теоретичних курсах із соціології, а також враховані суб'єктами прийняття політичних рішень (органами виконавчої та законодавчої влади) в процесі оптимізації заходів соціальної діагностики ставлення суспільства до здійснюваної ними політичної діяльності.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були представлені та обговорені на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції з нагоди 290-річчя прийняття першої в світі Конституції Пилипа Орлика «Україна: поступ у майбутнє» (Академія праці і соціальних відносин, 5 квітня 2000 р., м. Київ), IX міжнародна наукова конференція «Харківські соціологічні читання» (12–13 листопада 2003 р.,

м. Харків), IV науково-практичній конференції Харківського відділення Соціологічної асоціації України «Якубинська наукова сесія» (13 квітня 2007 р., м. Харків).

Публікації. Зміст і результати дисертаційного дослідження викладені у 6 статтях, опублікованих у фахових виданнях із соціології, затверджених ВАК України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО
РІШЕННЯ

1.1. Теоретична рефлексія політичного рішення в сучасній науковій соціологічній парадигмі

За останні роки в Україні склалися нові соціально-економічні, політичні та культурно-духовні реалії, відбулися настільки глибокі зміни, що їх сукупність можна розглядати як мирну революцію, головним підсумком якої є новий, по-своєму унікальний український соціум. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, за умов радикальних соціально-економічних змін масова та індивідуальна свідомість характеризується різноманіттям оцінок подій, що відбуваються, суперечливістю внутрішнього світу особистості. Нерозривний зв'язок між проблемами суспільства й особистості, наростання колізій в навколишньому світі не тільки підвищують рівень особистісної амбівалентності, поглиблюється амбівалентність суспільних настроїв, загострюючи проблеми сприйняття та вироблення політичних рішень.

На сьогодні, за вдалим висловом О. Донченко та А. Овчарова, „некваліфіковане втручання політичних рішень у життя соціуму породжує у ньому соціальну темряву. А Україна як соціум є невпевненим у собі маргіналом” [47, с. 175]. Ці автори вказують, що стан сучасного українського соціуму можна назвати „адаптаційним неврозом”. Однією з причин такого стану речей є відсутність сучасної обґрунтованої теорії соціальних відносин періоду трансформації суспільного устрою, у системі виміру якої можна було б науково, адекватно реальності, аналізувати і прогнозувати політичний процес в Україні. Саме тому дослідження механізмів прийняття політичних рішень і виокремлення та аналіз чинників впливу на їх формування в умовах зміни та еволюції суспільних цінностей, масових настроїв, а в кінцевому рахунку пошук стабілізаторів суспільного розвитку, вбачається важливим, актуальним та суспільно необхідним напрямком наукових розвідок.

Процеси розробки та реалізації політичних рішень постійно перебувають у полі зору сучасних українських та західних соціологів і політологів. У більшості досліджень політичні рішення розглядають в контексті аналізу державно-політичних та управлінських процесів (В. В. Тертичка, О. Л. Валевський, Б. А. Гаєвський, О. О. Кучеренко, Н. Р. Нижник, В. Є. Князев, Г. Алмонд, Д. Істон, Д. Л. Веймер, Е. Р. Вайнінг, Л. А. Пал, Ч. Ліндблом,). Менш численну групу становлять роботи, присвячені дослідженню специфічних рис політичних рішень як різновиду соціальної дії (В. Д. Бакуменко, А. С. Васильєв, Б. Г. Литвак, Н. Л. Карданська, М. Єрух, І. Харченко, Н. Луман, Г. Саймон, Г. Лассуел, Ф. Хантер, Р. Даль). Роблять також спроби формування комплексної теорії прийняття політичних рішень (В. Є. Абизов, В. Г. Кремень, О. О. Дегтярьов).

Серед праць, що становлять теоретико-методологічний базис дослідження політичного рішення у світовій соціологічній думці, варто виділити, передусім, роботи М. Вебера, Т. Парсонса, Д. Істона, Г. Алмонда, С. Верби, П. Бурдьє, Е. Гідденса, Р. Коллінза, О. Д. Куценко, Р. Мертона, Дж. Тернера, В. О. Ядова. Так, у роботах Т. Парсонса, закладені основи вивчення політичного рішення як соціальної дії, Д. Істон та Г. Алмонд сформулювали важливі наукові положення щодо визначення місця політичного рішення у політичному середовищі, а теорія габітусу П. Бурдьє дозволяє всебічно описати внутрішні схеми мотивації політичних агентів.

Сучасні дослідження політичних рішень здійснюють у рамках двох основних підходів, що виходять з різного бачення основ дослідження політичних рішень, – прескриптивного та дескриптивного [60, с. 350]. Прескриптивний підхід базується на формалізації ідеальних моделей прийняття рішень та їх нормативної оптимізації, а дескриптивний – спрямований на адекватне емпіричне відображення реальних систем та процесів прийняття політичних рішень з наступним розкриттям їх глибинних механізмів та внутрішніх взаємозв'язків. Відповідно до цих двох підходів, О. О. Дегтярьов пропонує розділити теоретичні концепції прийняття ПР на два великі класи. До першого класу він відносить концепції „обмеженої раціональності” (Г. Саймон та ін.), „концепцію мереж”

(Д. Ноук, П. Річардсон та ін.), „динамічного циклу” (Дж. Андерсон, Б. Дженкінс та ін.) та „організаційного інституціоналізму” (Дж. Марч, Дж. Оксен та ін.). Другий клас підходів поєднує „біхеовіористську модель” (Г. Лассуел, Д. Лернер та ін.), „модель загальної раціональності” (К. Ерроу, Е. Даунс та ін.), „інкременталістську модель” (Ч. Ліндблом, Е. Вудхауз та ін.), „концепцію групової репрезентації” (Р. Даль, Ф. Шміттер та ін.) [40, с. 80–86].

Незважаючи на значний науковий доробок, увага дослідників до процесу детермінації політичного рішення була фрагментарною, більшість концепцій та підходів спиралися лише на один окремих чинник впливу, не враховуючи при цьому загальносуспільних процесів та їх особливостей. Такі, наприклад, як обґрунтованість, оптимальний вибір, процедура прийняття, оцінка результатів, суспільне сприйняття, зміст, творення політичного рішення, не мають цілісного наукового функціонування через відсутність „чистої”, „персоналізованої» концепції в соціології, як от, наприклад, теорія політичних партій Р.-Ж. Шварценберга, М. Дюверже, Р. Мертона; політичної системи Д. Істона; політичного руху Е. Вятра, Г. Блюмера. На сьогодні існує необхідність розробки комплексної моделі детермінації процесів формування та прийняття політичних рішень у суспільстві, що трансформується, на основі інтегрального застосування елементів різних концепцій.

Виходячи з викладеного, при дослідженні сутності політичних рішень одним з вихідних напрямів є ретельний розгляд існуючого стану наукового знання, що висвітлює це явище. Це, передусім, надасть нам можливість узагальнити той „теоретичний інструментарій”, який буде застосовуватися для безпосереднього виокремлення та аналізу чинників, що детермінують прийняття політичних рішень. Кінцевим результатом стане не просто систематизація тих чи інших напрямів. З великої різноманітності знання необхідно виокремити ті елементи, що допоможуть, по-перше, сформулювати предмет аналізу та, по-друге, встановити зв'язки, за якими стане можливим подальше комплексне дослідження.

Досліджуючи політичні рішення, необхідно враховувати, що будь-який розгляд політики здійснюють у певному середовищі, що безпосередньо впливає

як на саму процедуру збору й узагальнення емпіричного матеріалу, так і на підготовку остаточних висновків. Ми цілком погоджуємося з думкою О. Л. Валевського, який надає особливої ваги при дослідженні цього середовища саме соціокультурним чинникам [22, с. 30–63]. Адже вплив соціальних та соціокультурних факторів може виявлятися не лише в рисах індивідуальних чи групових дій акторів у вигляді інтересів, політичних мотивів, способів поведінки тощо. Цей вплив може також проявлятися у вигляді характеру „розподілу праці” в політиці, розподілу владних ресурсів, а також особливостей інших інститутів. І що найважливіше, соціальні та соціокультурні фактори можуть впливати на структурні характеристики політичної системи. *Соціальний та соціокультурний контекст багато в чому визначає значення („сенси”) тих чи інших дій*, а також специфіку сюжету політичного процесу (курсив мій – Д. Д.) [132, с. 18].

Вчені дедалі частіше доходять висновку, що науці доступний аналіз певних результуючих компонентів трансформації суспільства, за якими можна розглядати всі інші процеси, що відбуваються в ньому. Так, академік Т. І. Заславська зазначає, що найбільш фундаментальним і тому стратегічним об'єктом перетворень є соціокультурні характеристики суспільства: структура домінуючих цінностей, потреб, цільових орієнтацій, мотивацій, норм і способів повсякденної діяльності. Найбільш обґрунтовано твердити про те, рухається суспільство в напрямі прогресу чи, навпаки, у бік деградації, можна, аналізуючи зрушення в його культурних характеристиках [51, 176–177].

Врахування соціокультурних детермінант при здійсненні соціально-політичного аналізу переносить розгляд процесів ухвалення рішень у площину опосередкованих, так би мовити, „мовчазних” реалій, що суттєво впливають як на самих суб'єктів, котрі ухвалюють рішення, так і на застосовувані ними схеми та механізми впровадження політичних рішень, залишаючись при цьому на другому плані, зберігаючи свою латентність. Розгляд таких явищ вимагає, на нашу думку, комбінованого застосування зазначених вище підходів та використання цілого ряду теоретичних постулатів.

Розгляд класичних та сучасних концепцій осмислення політичного рішення в їх розвитку дозволить не тільки заглибитися в розуміння відповідного поняття, а й зорієнтуватись у структурі сучасної соціологічної науки, розглянути її наукову парадигму. Очевидно, що, обираючи коло проблем та методологію їх вирішення, необхідно спиратися на деяке уявлення про наукову картину світу, а „ядро дослідницької програми”, за І. Лакатосом, визначає, які проблеми в принципі підлягають дослідженню, а які не мають сенсу в рамках даної програми [79]. У зв'язку із цим виникла потреба у спеціальному понятті. Серед можливих версій є й поняття „наукова парадигма”, введене Томасом Куном [72].

В. Ядов конкретизує визначення парадигми стосовно соціології і відзначає, що парадигма в соціології є таким системним уявленням про взаємозв'язки різних теорій, яке включає: (а) прийняття деякої загальної для даних теорій філософської („метафізичної”) ідеї про соціальний світ з відповіддю на критеріальне питання: що є „соціальне”, (б) визнання деяких загальних принципів, критеріїв обґрунтованості і достовірності знання щодо соціальних процесів і явищ і, нарешті, (в) сприйняття деякого загального кола проблем, що підлягають або не підлягають дослідженню в рамках даної парадигми [205, с. 6].

Розглядаючи можливості інтегрального використання різних наукових парадигм у соціології, дослідник відзначає, що світ постійно змінюється, як і його відображення в науці. У зв'язку із цим він пропонує таку класифікацію наукових метапарадигм [там само, с. 9]:

Таблиця 1.1

Історико-культурні етапи в науці	Наукова картина світу	Критерій науковості	Що є суспільство чи соціальне	Критерій обґрунтованості знання (соціального зокрема)
<i>Класична наука (дослідники XIX ст., закінчуючи Т. Парсонсом та П. Сорокіним)</i>	Світ від нас не залежить. Потрібно виявити його властивості й закони розвитку	Відтворюваність знання шляхом застосування тієї самої методології	Цілісна система	Логічна, несуперечлива теорія

Посткласика – модерн («гібридні» теорії, типу П. Бурдьє)	Світ об'єктивний, проте науковець не може його адекватно відобразити	У фізиці – принцип додатковості. Розуміюча соціологія	Соціальні взаємодії	Підтвердження того, що було передбачено і раніше не спостерігалось
Постпосткласика (наука нашого часу XX–XXI ст., П. Бергер, Т. Лукман)	Світ у постійній зміні	Ясність вихідних положень і методології. Дискурс у науковому співтоваристві	Конструкції реальності, що безперервно змінюється агентами, які продукують соціальні практики	Неоднозначність, тобто багатоманітність пояснень досліджуваних феноменів

Розвиток соціологічного знання дозволяє говорити про поліпарадигмальність сучасних наукових досліджень, або про політеоретичну інтерпретацію в соціологічній науці [171, с. 10–11]. Деякі сучасні соціологи підкреслюють, що множинність базисних моделей соціальної дії (побудова яких і лежить в основі нашого дослідження – Д. Д.) і є проявом особливої, мультипарадигмальної природи соціології (Дж. Рітцер, Дж. Александр, Е. Гідденс) [38, с. 114].

Модель динаміки розвитку суспільства конкретизує діяльнісно-структурна парадигма, що розбудована на розумінні фундаментальної ролі соціальних дій, їх рухомої структурної обумовленості та важливій ролі самоорганізаційних процесів в діяльності суспільства [76, с. 49]. На пізнанні соціальної реальності в єдності її структурних і діяльнісних начал наполягають багато сучасних дослідників. Одну із спроб зіставлення соціології структури і соціології дії робить відомий французький соціолог А. Турен. Він наводить вісім способів „конструювання реальності” в соціології структури, або системи:

- (1) оцінка ситуації або соціальної поведінки з погляду несоціального принципу;
- (2) зведення соціальних відносин до взаємодії;
- (3) розділення системи і дійової особи;
- (4) змішування соціальних і несоціальних фактів;

(5) розуміння суспільства в його єдності і розділеності на основі культурних цінностей;

(6) розгляд суспільства як дискурсу правлячого класу;

(7) розгляд соціальних класів як персонажів;

(8) змішування структури і зміни у філософії еволюції [186, с. 89–91].

З урахуванням викладеного побудова моделі політичного рішення буде ґрунтуватися на універсальних системних засадах, що властиві кожній соціологічній теорії. Особистість, культура і соціальна організація виступають найбільш загальними передумовами соціальної діяльності в цілому і політичних рішень зокрема. Подальше аналітичне структурування в межах об'єкта дослідження можливе шляхом виділення в ньому певних систем або підсистем. Хоча такий підхід і не застосовувався раніше при вивченні саме політичних рішень, він є досить традиційним для розгляду соціальних дій загалом. Цей підхід найбільше повно представлений у роботах П. Сорокіна та Т. Парсонса, які розглядали соціальний світ через єдність трьох підсистем – особистості, культури та суспільства. Так, наприклад, П. Сорокін, розглядаючи структуру соціокультурної взаємодії людей, виділяв у ній три невіддільних один від одного аспекти:

1) особистість як суб'єкт взаємодії;

2) суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами;

3) культура як сукупність значень, цінностей і норм [166, с. 218].

„Тричленна” структура людських дій, запропонована Т. Парсонсом у його загальній системі дії, крім соціальної підсистеми, має ще три підсистеми – особистість, культуру і поведінковий організм [121]. Беручи до уваги сучасний стан українського суспільства та трансформаційні процеси, що відбуваються в ньому, в контексті досліджуваної теми видається необхідним детально розглянути концепцію соціальної дії не лише як один з теоретичних вихідних пунктів, в якому соціальна дія (для нашого випадку дія в системі політичних відносин, а саме її „концентрат квінтесенція” – політичне рішення) є абстрактним

конструктом, але і, передусім, як систему, тісно пов'язану з проблемою соціальної рівноваги та стабільності.

1.2. Політичне рішення як соціальна дія

Для того щоб пояснити та розкрити особливості, структуру та механізми політичного рішення (ПР) як конкретного прояву соціальної дії, звернемося до опису елементів концепції Т. Парсонса. Концепція Парсонса задає загальну систему координат, в яких має вивчатися ПР, розкриваючи сутність функцій політичного рішення в суспільстві.

Дія – це один з модусів соціального буття. Дія виступає родовим поняттям, яке відображає специфіку людської „сутності”, її рефлексивну, інтенціональну, активну та творчу природу, що виявляється в колективно-структурованих, а відповідно, і нерівних контекстах оточення. Саме соціальна дія, як вираз усвідомленого або неусвідомленого прагнення до свободи, переборення або встановлення структурних обмежень, стає провідним механізмом виробництва та відтворення суспільства [75, с. 10].

Досліджуючи теоретичні побудови Т. Парсонса, слід зазначити, що структурний фактор його системи дії (*patern maintenans*) та її функціональний фактор (*patern variables*) отримують якісне визначення *в залежності від їх значення для збереження рівноваги*. Ядром цієї їх властивості є, відповідно до структури, що конструює системи в цілому, „найважливіше поняття функції” [232, с. 143], яким є не що інше, як локалізація окремих структурних компонентів. Це означає, що дії оцінюють в залежності від того, чи спрямована їх функція на збереження рівноваги, тобто підтримують вони порядок або ж порушують його, загрожують йому, ускладнюючи інтеграцію.

Якісне нормування всіх процесів дії відображено у визначенні Т. Парсонсом соціальних процесів. Їх сутність, на його думку, полягає в спрямованості на апріорно закладену стабільність, або стан рівноваги. Можна розвинути цю думку ще далі і сказати: всі наступні роздуми про побудову системи є дедукцією з

категорій функції та дисфункції. Як наслідок, ключовим поняттям стає рівновага. Цей висновок отримує підтвердження, якщо розглянути оцінку Т. Парсонсом категорії функції та дисфункції стосовно самої рівноваги. Якщо структура виступає як стабільний бік системи, то функція виступає як її динамічний бік. Таким чином, функціональна концепція відіграє роль посередника між двома основними іманентними факторами системи: між тими, що обумовлені відносною стійкістю структури, і тими, що обумовлені давністю зовнішньої ситуації стосовно системи [69].

Перший фактор належить до іманентних системі функцій, до її внутрішніх функціональних вимог (functional prerequisites). Тут для нас важливо вказати на можливі різновиди поведінки, що мають місце у рамках цієї структури при збереженні рівноваги: афективну або неафективну, спеціалізовану або загальноособистісну поведінку, поведінку, орієнтовану на загальні або особливі норми, дії у відповідності до орієнтації на деякі риси ролі або на особливу вдячність партнера до дії та дії у відповідності до орієнтації на власний інтерес або на загальний інтерес.

Соціальні системи, особисті системи і культурні системи є критичним об'єктом теорії дії. У перших двох випадках системи розглядають як носії дій, а їх дії, у свою чергу, як спрямовані на цілі та на задоволення існуючих потреб, що виникають у ситуаціях – як ті, що витрачають енергію та врегульовані нормами. Аналіз третього роду систем має суттєве значення для теорії дії, оскільки системи ціннісних масштабів (критеріїв вибору) та інших способів культури, якщо вони інституціоналізовані в соціальних системах, керують тими, хто діє, як по відношенню до їхньої орієнтації на поставлені цілі, так і в нормативному регулюванні засобів та характерної діяльності всюди, де структура потреб суб'єкта дії залишає відкритим вибір рішення [86, с. 45].

Цю тезу слід розглядати як ключову для нашого розгляду. В ній відбито ряд важливих положень, що, на нашу думку, потребують певної конкретизації стосовно об'єкта нашого дослідження. Цікавою є думка про те, що дії середовища індивідів розуміють як недетерміновані, оскільки поняття вибору рішення

відповідає поняттю свободи. Якщо для індивіда з його власної дії не випливає необхідне рішення, за умови, що воно не виводиться із системи дії, то рішення носить анархічний характер; тут знову вступає в дію механізм методологічних передумов, принцип порядку, або рівноваги, за Т. Парсонсом, що функціонально апріорі детермінує дію-рішення. Цей механізм полягає в тому, що свобода повинна вести до порядку, щоб забезпечити тривале існування системи, якісна визначеність рівноваги детермінує рішення, а детермінуючий момент (норма, цінність) та засіб (соціальний контроль) визначає функції членів системи. Типи поведінки становлять цінність для системи лише як види функціональної діяльності і можуть бути з'ясовані в межах функціональності. Отже, можна казати про „одномірну свободу”, яка є не чим іншим, як неволею (оскільки рішення, що виходить із знання справи, неможливе, тобто в системі є неможливим вибір рішення в повному сенсі слова).

Таким чином, „чиста” теорія дії перетворюється на теорію дії, зорієнтовану на цінності. Її центральним поняттям є „*інтеріоризація норм*”. Саме норми сприяють утворенню порядку та рівноваги системи. Ці норми являють собою особливу систему наказів та заборон, що спрямовують дії людей таким чином, щоб зробити неможливими конфлікти і постійно утворювати можливості для кооперації, орієнтовані на рівновагу суспільства. У зв'язку із цим Т. Парсонс стверджує: „...тому орієнтація на нормативну вимогу та на взаємне переплетіння очікувань та санкцій, що є фундаментальним для нашого аналізу соціальних систем, лежить в основі вихідних моментів дій” [121, с. 455]. Вказуючи на активуючу та регулюючу поведінку функції цінностей як ідеологічний орієнтир, він дає таке визначення: „Елемент (ідеологічний орієнтир) будь-якої системи символів, який слугує критерієм або стандартом для відкритого в будь-якій ситуації вибору між альтернативними орієнтаціями, може бути названий цінністю” [там само].

Т. Парсонс зауважує, що „соціальні норми – центральний елемент статусних ролей та інститутів” – тих елементів, що утворюють статичний, вихідний момент „системи”. Ці соціальні норми Т. Парсонс розкриває за допомогою аксіоми: в

нормі (яка може передаватися у формі культурних символів від одного індивіда до іншого, від однієї соціальної системи до іншої) міститься така суспільна сфера, генезис якої не слід досліджувати, оскільки вона була завжди закладена [121, с. 456].

Якщо й можна погодитися з таким тлумаченням норми, то теза про незмінність культурних норм та цінностей викликає заперечення. Цінність може розглядатися як вихідна точка, як опорна структурна основа, на якій організуються соціальні процеси. Але й цінності не є сталим елементом, вони трансформуються та змінюються (для прикладу можна назвати хоча б вчення М. Шелера про ресентимент [192]). Більше того, саме трансформація цінностей є визначальною характеристикою сучасного стану українського суспільства [10, с. 3; 34, с. 15; 47, с. 175]. Науковці навіть відзначають детермінованість актуалізації ціннісного соціологічного дискурсу в сучасній науці потребою пізнання основних тенденцій і спрямованості аксіонормативного зсуву, що проявляється як у глобальному, так і в регіональному, в тому числі й українському, контексті та визначає зміст трансформаційних процесів [165, с. 534].

При такому підході (суспільні відносини трансформуються в результаті простої зміни ідей, а не внаслідок суспільної практики) важливо пам'ятати, що суспільні погляди, які відображають інтереси суспільної верстви, з якими пов'язаний той чи інший тип поведінки і в рамках якого приймається конкретне політичне рішення, в розмежованому за багатьма характеристиками суспільстві, не є поглядами всього суспільства ні за їх генезисом, ні за їх визнанням та обов'язковістю як змісту свідомості та норм поведінки.

Таким чином, будь-які об'єкти, наділені цінністю, пов'язані з соціальною структурою суспільства [204, с. 872], тобто „система цінностей” в кожній суспільній страті, групі є іншою або, принаймні, відрізняється від іншої та „загальноприйнятої”, носить „класовий характер”. Єдність суспільства, системна інтеграція статусних ролей стає можливою лише в тому випадку, якщо диференційовані дії диференційованого суспільства постають як інтегроване ціле.

Це вимагає спільної цілі, яка як „культурна цінність” створює у всіх інтегрованих в „системі дій” індивідів ідейно однакову орієнтацію.

У цьому сенсі влада здатна „зрозуміти” інтереси якої-небудь групи або особи – певної одиниці – і ввести в межі соціальної системи або встановити такі обов’язки стосовно поведінки, які сприяють досягненню цілей спільноти або відповідають її інтересам. Влада виступає сама не як „фактор” ефективності і не „реальним” результатом процесу контролю, а засобом мобілізації, досягнення ефективності і реальних результатів [171, с. 87–94]. Для нашого дослідження важливими будуть такі висновки попередньої тези Т. Парсонса: влада (центральне поняття соціології політики) використовується для забезпечення очікуваної поведінки, при якій рішення, що приймаються, гарантують збереження внутрішніх цінностей (однак це положення потрібно використовувати з певним обмеженням стосовно умов трансформації).

Система цінностей у „системі дій” є вираженням ідеологізації поведінки шляхом схвалення цінностей, що стає правилом, обов’язковим для всієї групи. Поняття нормативного не лише стає придатним для ідеологічних цілей, але й набуває – в силу його великого значення для політичного рішення в функціональному відношенні – безпосереднього ідеологічного характеру. Дійовою особою політичного рішення може виступати не лише окрема особистість, а й колектив. У першому випадку політичне рішення розгортається на рівні особистісної системи, у другому – на рівні системи соціальної. Нормативна орієнтація політичних рішень, якщо розглядати останні в системному контексті, стає можливою завдяки існуванню культурної системи, тобто системи загально визначених цінностей і норм, що задані, як правило, у певній символізованій формі.

Таким чином, політичному рішення, як і „дії”, в теорії Т. Парсонса притаманні цілеспрямованість, суб’єктивне значення і більш-менш виразна мотивація. Той, хто приймає рішення, повинен, по-перше, володіти певними знаннями як про умови, в яких він намагається реалізувати свою мету, так і про предмети, з якими буде мати справу. По-друге, він повинен відчувати потребу

досягти поставленої мети і емоційної реакції на неї; повинен, зрештою, володіти критерієм оцінки і самої мети, і засобів, які слугують для її досягнення, з тим, щоб здійснити вибір.

У даній структурі дійова особа постає як своєрідна точка відліку, а поняття „елементарної дії” формується внаслідок абстрагування від ряду суттєвих моментів, властивих людському спілкуванню, і є свого роду першим наближенням на шляху його аналізу. Наведені елементи структури індивідуальної дії – мета і засоби – контролює дійова особа, ситуаційні умови ж від неї не залежать. Щодо нормативних принципів відбору (ідей, цінностей, норм), то вони мають для дійової особи, яка приймає політичне рішення, фундаментальне значення, оскільки формують сталу нормативну орієнтацію незалежно від ситуації, що змінюється.

1.3. Політичне рішення в моделях функціонування політичної системи Д. Істона та Г. Алмонда

Системна модель Д. Істона (рис. 1.1) належить до парадигми функціонального аналізу та орієнтована, перш за все, на дослідження взаємин між політичною системою та довколишнім середовищем [232].

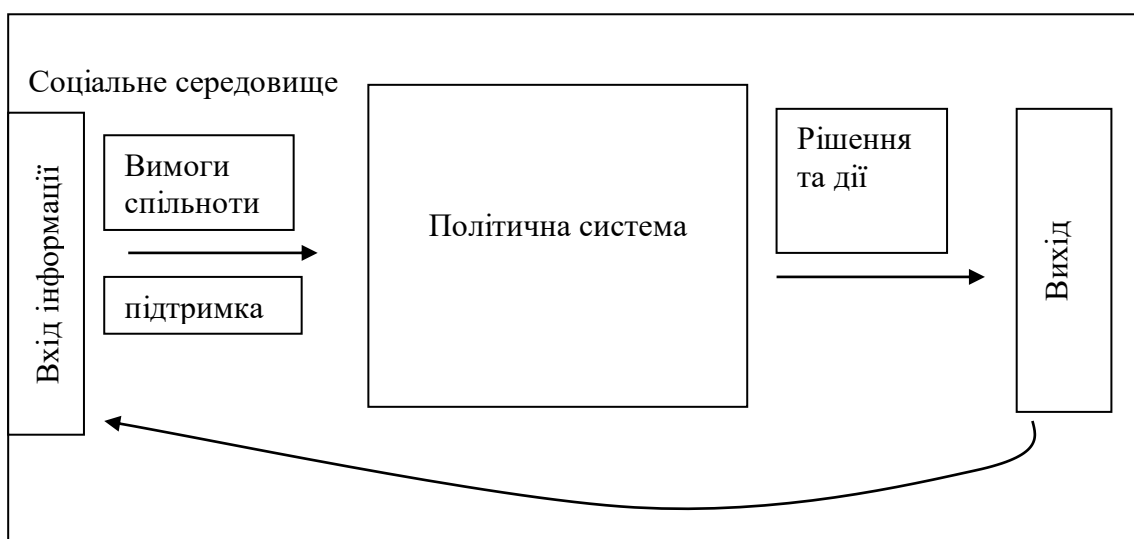

Рис. 1.1. Системна модель Д. Істона

Розгляд ідей, закладених Д. Істоном в основу своєї концепції, ґрунтується на трьох ключових поняттях: середовище існування політичних процесів, реагування на зовнішні подразники та зворотній зв'язок. Коло політичних процесів, за Д. Істоном, формується за рахунок соціального середовища, що перебуває в постійній взаємодії з політичною системою суспільства. На вході соціальне середовище акумулює в собі вимоги та цілі, що агрегуються політичною системою через вимоги та підтримку соціального оточення. На виході політична система виробляє рішення та дії [193, с. 185].

Теоретичні зусилля Д. Істона були спрямовані на вироблення загальної структури з акцентом на всій системі, а не на її частинах, на визначення впливу соціального середовища на систему, визначення розбіжностей між політичним життям у стані рівноваги і в умовах його порушення. Таким чином, політика розглянута як така, що містить мережу рішень і дій, за допомогою яких розподіляють цінності. Встановивши необхідність системної теорії, Д. Істон виробив основні постулати загальної політичної теорії, виявив деякі ідентифікуючі властивості політичних систем у вигляді складених одиниць і меж, серед яких входи і виходи, диференціація всередині системи, інтеграція всередині системи.

Кожна ознака була описана і проілюстрована за допомогою вищезазначеної схеми. Зі схеми випливає, що використання системи з аналітичною метою дозволяє відокремити політичне життя від інших реалій суспільства, яке Д. Істон називав середовищем. Політична система визначена діями, що належать до „обов'язкових рішень” суспільства. Одиницями політичної системи є „політичні дії”. Входи у формі вимог та суспільної підтримки постійно стимулюють політичну систему. Вимоги виникають або у соціальному середовищі, або всередині самої системи. Незалежно від того, як їх стимулюють (ззовні чи зсередини), вимоги стають темами для обговорень і прийняття рішень. Підтримка – це „дії чи орієнтації, що сприяють і протистоять політичній системі”. Виходи набувають у політичній системі форми рішень і політичних дій, що за законом допомогою зворотного зв'язку впливають на середовище. Вони задовольняють

потреби деяких членів системи і тим самим забезпечують її. Але можливі і негативні впливи, внаслідок яких виникають нові вимоги до системи [214, с. 57].

Звідси, політичну систему трактують як сукупність взаємодій, що здійснюють індивіди і групи у межах визнаних ними ролей, взаємодій, спрямованих на авторитарний розподіл цінностей у суспільстві. Влада в такому трактуванні політичної системи виступає як її головний атрибут. Прагнучи наголосити на владному характері політичної системи та на її спрямованості на прийняття політичних рішень, деякі послідовники Д. Істона називають політичну систему навіть „машиною з вироблення рішень” [6, с. 22].

Г. Алмонд запропонував формулювання, що, на його думку, більш повно відповідає складності суспільних та політичних відносин. На відміну від Істона, Алмонд зосередився більшою мірою не на зв'язках політичної системи із середовищем, а на її власних структурних елементах. На основі порівняльного аналізу великої кількості політичних систем він сформулював такі принципи:

- будь-яка політична система має у своєму складі політичні структури (інститути);
- всі політичні системи виконують аналогічні функції (здійснення влади);
- будь-яка політична система багатофункціональна;
- всі політичні системи є змішаними в культурному сенсі.

Політика постає як процес прийняття обов'язкових рішень та здійснення відповідних дій, не лише спрямованих на реалізацію відповідних цінностей та ідеалів, але і дій, що мають на меті відновлення рівноваги, яка постійно порушується, в суспільній та політичній системах. За моделлю функціонування політичної системи, запропонованою Г. Алмондом [193, с. 59–60], ми можемо простежити рівні політичної системи, через які проходить політичне рішення (рис. 1.2.).

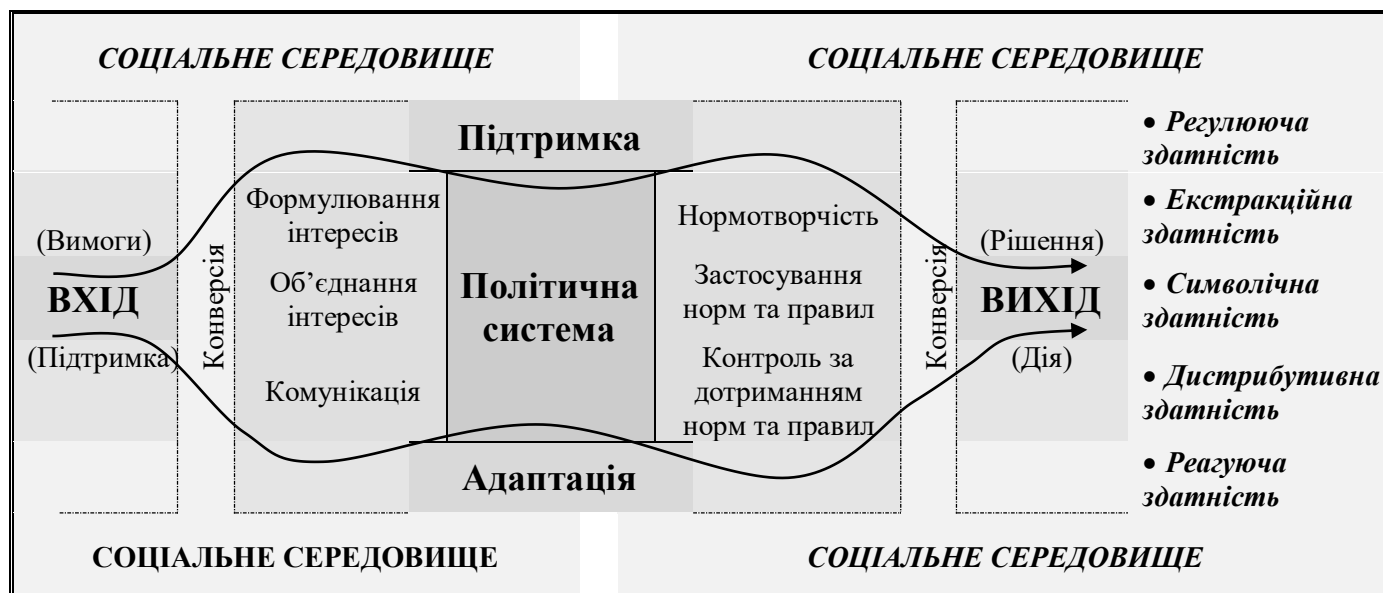

Рис. 1.2. Системна модель Г. Алмонда

Цінність такого підходу для нашого дослідження полягає в тому, що саме політичне рішення, як одна з основних форм реакції на вимоги та потреби соціальної системи, лежить в основі моделі, запропонованої Г. Алмондом. Політичне рішення починає оформлюватися, згідно з вимогами суспільства, що, актуалізуючись, через конверсію, потрапляють до політичної системи. На цьому етапі майбутні політичні рішення перетворюються з вимог, наявних у соціальному середовищі, адаптуються до правил функціонування вже інституціоналізованих елементів політичної системи. Водночас, процес „проходження” цих вимог має постійно підтримуватися з боку соціального середовища. Соціальне середовище перебуває у перманентній взаємодії з політичною системою суспільства, реагуючи на проходження закладених на попередньому етапі вимог, коригуючи їх у міру потреби. Політична система, реагуючи на запити соціального середовища та на їх носіїв, формує порядок денний і на виході виробляє рішення та дії.

Відповідно до поглядів як Г. Алмонда, так і Д. Істона значна роль у процесах артикуляції суспільних вимог та впливів на їх проходження через політичну систему належить підтримці з боку груп інтересів та тиску, котрі розглядаються майже як єдині політичні суб'єкти, здатні підтримати проходження

вимоги через політичну систему та стимулювати вироблення політичного рішення на виході. Політична система при цьому розглядається як досить ригідне утворення, що застосовує до вимог уже вироблені норми та правила, доволі рідко вдаючись до формування нових підходів з регламентації своєї діяльності.

Г. Алмонд також вважає, що політичні рішення, отримані „на виході”, вирішуючи конкретні завдання (реакція на запити), спрямовані не лише на конкретні, поточні проблеми, а й містять у собі низку характеристик, спрямованих на підтримання як самої політичної системи, так і соціального середовища, що виступає своєрідною оболонкою та передумовою ефективності цієї системи. Серед таких характеристик він виділяє: регулюючу, екстракційну, символічну, дистрибутивну та реагуючу [208, 209]. Погоджуючись із тим, що політичні рішення виконують ці функції, ми можемо додати, що наведений перелік не є вичерпним та не розкриває функціональної організації політичного рішення.

У теоретичних побудовах, застосованих до розгляду політичного життя суспільства, Г. Алмонд також висуває ряд концептуальних вимог до низки утворень: політичної культури, політичної соціалізації, політичної структури, процесу рекрутування соціальних груп за політичними інтересами, механізму дій у політичному просторі, що поєднує в собі “артикуляційні засади” політичної гри, виробництво функціональних дій політичних агентів та процедуру оцінки їхніх потенційних можливостей. Одним з важливих нововведень теорії систем є, власне, саме поняття політичної культури, а сама вона розглядається як породження політичної системи та одночасно обумовлює політичну дію, що виходить за межі цієї системи в політичному сенсі слова.

Не можна не зазначити, що ця модель також має суттєві прогалини. Схема дає уявлення про зв'язки, але не дає відповіді на запитання про їх кількісні та якісні характеристики, питому вагу та вплив. Не вказане також специфічне місце громадянського суспільства. Залишається відкритою проблема стійкості та мінливості політичної системи, не визначена вага різноманітних економічних та соціальних факторів, політичного та психологічного незадоволення, традицій,

політичних партій, суспільних організацій тощо. Сама політична система зведена до інститутів влади.

До того ж, звернемо увагу на те, що політичне рішення як таке та політична дія розглянуті цими двома авторами здебільшого як результат діяльності політичної системи, а її обговорення лежить у площині категорій, що описують результати діяльності політичних суб'єктів та політичної системи суспільства в цілому. Порівнюючи концепції Т. Парсонса, Д. Істона та Г. Алмонда з огляду на те місце, яке відводиться в них політичній дії та факторам, що впливають на її здійснення, можна навести таку таблицю Р. Х. Чилкота [193, с. 196].

Таблиця 1.2

Порівняння концептуальних уявлень дослідників про політичну систему та вироблення політичного рішення

	Теорія Д. Істона	Теорія Г. Алмонда	Теорія Т. Парсонса	
Категорії вхідної інформації та стимулів для діяльності політичних суб'єктів	Вимоги суспільства та цільових груп	Вимоги суспільства та цільових груп	Інтереси-вимоги Пітримка Контроль за продуктивністю	
	Підтримка з боку груп інтересів та тиску	Підтримка з боку груп інтересів та тиску	Легітимація влади Законність посадових повноважень	
Категорії, що описують результати діяльності політичних суб'єктів та політичної системи, суспільства в цілому	Рішення	Політичні рішення спрямовані на: - регулювання - екстракцію - дистрибуцію - реакцію	Напрями політики Розподіл ресурсів	Керівництво Праця Мораль
		Дії	Політична діяльність, дії	

Загалом, системний підхід до вивчення політики, що застосовувався Т. Парсонсом, Д. Істоном, Г. Алмондом та іншими дослідниками 1950–1970-х років, розробка ними концептуальних основ уявлень про політичну систему відіграє важливу методичну роль у сучасній науковій теорії. Поняття системи дозволяє, з одного боку, відтворити політичне життя як цілісну картину

поведінки людей, а з іншого – виокремити „політичні рішення” як особливі категорії, що описують діяльність політичних суб'єктів.

1.4. Інтерпретація політичного рішення в теоріях конфлікту

Проблеми прийняття політичного рішення також знайшли вагоме відображення в наукових розвідках «теоретиків конфлікту». Теорія конфлікту була розроблена значною мірою за допомогою чітких принципів теоретизації та систематизації, які періодично використовувалися в емпіричному дослідженні. Класичні варіанти теорії конфлікту зосереджують свою увагу здебільшого на макроісторичних процесах. К. Маркс, М. Вебер, В. Парето та інші соціологи, звертаючись до великомасштабних історичних явищ, були змушені зосереджувати увагу не тільки на періодах домінування певних вірувань чи звичаїв, але й на плинних процесах стратифікації, на політичних кліках та конфліктах, на ідеологічних суперечках.

Теорія конфлікту набула більш визначеного вигляду в рамках соціології після проведення досліджень у галузі стратифікації, оскільки стало очевидним, що загальна стратифікація охоплює все суспільство, проймаючи кожную інституцію і впливаючи фактично на кожний аспект поведінки. Аналіз соціальної організації також має велике значення в розвитку теорії конфлікту, оскільки в організаціях уособлюються сторони конфлікту і головні засоби домінування протесту проти тих чи інших рішень. Теоретичні конструкти М. Вебера стали важливим аналітичним кроком, започаткувавши теорію форм організації (ідеального типу, бюрократичну і родову) як складових частин структури домінування (влади) в межах будь-якої держави. Сучасник М. Вебера Р. Міхельс, аналізуючи домінування в рамках професійних спілок і політичних партій, зробив ще одне важливе відкриття: визначення способів, у яких такі структури породжують поділ інтересів, а отже – схем прийняття рішень в організаціях і, щонайменш приховану, боротьбу за управління. Коли теорія конфлікту була чітко сформульована Р. Дарендорфом, вона ґрунтувалася на узагальненні моделі

організаційного конфлікту [212]. Інші теоретики того часу (Ч. Р. Мілс, Д. Локвуд), котрі більш чи менш чітко висунули теорію конфлікту головною парадигмою, наголосили, що стратифікація та ієрархічна організація відіграють ключову роль у поясненні всіх феноменів соціології.

З цих причин теорія конфлікту має ширші можливості, ніж більшість сучасних напрямів соціологічної теорії. Різноманітні мікротеорії – символічний інтеракціонізм, етнометодологія і теорія обміну – за своєю суттю завузькі для пояснення всіх соціологічних проблем. Те ж саме стосується культурно-інтерпретаційних положень, які надають перевагу культурі в детермінації суспільства, хоча вона сама не піддається поясненню. З іншого боку, теорія конфлікту схильна до включення чужорідних елементів, які дають обґрунтування всеохоплюючої моделі людського пізнання, емоцій і поведінки.

Теорія соціальної дії представлена у Р. Дарендорфа в специфічній формі теорії „ролей”. Соціальні ролі характеризують „вимоги суспільства до носіїв позицій”, „набір очікувань”, пов’язаних у даному суспільстві з поведінкою „носіїв позицій”. „Соціальна роль” переводиться до рангу початкової категорії і слугує, як це спостерігається в конструкціях Т. Парсонса, в першу чергу, для опису мотиваційних зв’язків, тобто ідеальної складової частини рішення. Ця локалізація вихідної точки аналізу рішення, за Р. Дарендорфом, призводить згодом до припущення, що в суспільстві – якщо кожен індивід „грає свою роль” – панує рівновага. Спільним змістом є норми та цінності, засвоєні індивідом, і на цій основі його очікування стосовно іншого індивіда. Звідси, за Р. Дарендорфом, конфлікт інтерпретують через „систему норм”, притаманну групам як колективним утворенням носіїв ролей. Хоча групи в цілому розрізняють за їх положенням „нагорі” або „внизу” соціальної системи, у відповідності до ієрархії панівних та підлеглих, справжню диференціацію, і тим самим і ознаки, у відповідності до своєї протилежності, вони набувають через притаманність кожній з них власної „нормативної” структури, в якій відображаються їх інтереси.

Дослідник зазначає, що „з метою соціологічного аналізу конфліктних груп і групових конфліктів необхідно допустити певні *структурно обумовлені*

орієнтації дій людей, що займають певні позиції. За аналогією зі свідомими („суб’єктивними”) орієнтирами дій можливо описати це як інтереси [212, с. 175].

Іншим провідним теоретиком конфліктології, окрім Р. Дарендорфа, є також Л. Козер. Основне значення козерівської теорії конфлікту для нашого дослідження полягає у виході за межі структурно-функціонального аналізу та зверненні до суспільних протиріч, змін та їх ролі в суспільному розвитку. Його критика була спрямована на невідповідність прийняття суб’єктами політичних рішень принципам порядку та стабільності, на висвітлення обмеженості нормативно-стабілізаційного підходу до управлінської діяльності в суспільстві. Л. Козер зосереджується на тому, що Т. Парсонс та його прибічники ігнорують протиріччя, зіткнення інтересів, проблеми влади, а в соціальних колізіях вбачають лише руйнівну силу та дисфункцію; основною тезою Л. Козера було твердження, що функціоналісти „досить часто нехтували вимірами влади та інтересу” [160, с. 267].

Інтерпретуючи Л. Козера стосовно існування політичних рішень у суспільстві можна визначити такі тези: в основі політичної діяльності та в прийнятті рішень лежать інтереси, котрі завжди суперечливі; суспільне життя, його політична сфера зокрема, породжує ворожість; політичне життя, відносини влади породжують структурний конфлікт; соціальне життя включає примус у політичні рішення та дії, примус, який походить від соціальної напруги; впровадження політичних рішень породжує зіткнення групових інтересів; політичні системи занурені в протиріччя.

На цих вихідних припущеннях, або базових положеннях, будується модель конфліктного розуміння політичної сфери суспільного життя, за Л. Козером, конфлікт – запобіжний клапан суспільства, який дозволяє через реформи та інтеграційні зусилля на новому рівні приводити суспільство у відповідність з новими умовами.

За висновками Л. Козера, причини конфлікту в кінцевому рахунку полягають в тих обставинах, коли наявній соціальній нерівності, існуючій системі розподілу ресурсів починають відмовляти в законності. Політичні рішення

перестають втілювати під впливом таких соціальних структурних змінних, як, наприклад, можливість відкрито висловлювати незадоволення в межах соціальної системи, рівень мінімальної лояльності, що необхідна для збереження цілісності системи, рівень припустимої в системі мобільності, а також інтенсифікація зубожіння та різноманітні структурні обмеження.

У пошуках методологічної стратегії дослідження політичних рішень можна звернутися до іншого теоретика конфліктологічної теорії Р. Коллінза. Він пропонує залучити аналітичну модель М. Манна, яка є корисною для досягнення взаємних зв'язків між різними галузями макроісторичної теорії конфлікту. На думку М. Манна, існують чотири виміри влади: політична, економічна, культурно-ідеологічна та військово-політична [227]. Можна побачити безпосередній зв'язок з трьома вимірами влади М. Вебера (клас, статус, влада), але з додаванням ще двох компонентів влади: військового, як зовнішньої примусової сили, та політичного державного апарату з його партіями та кліками.

Р. Коллінз зазначає: «Найважливіше в маннівській схемі є не стільки кількість категорій, скільки шлях, яким вони вводяться в концепцію. Кожний з вимірів влади пов'язаний з реальною організацією, всі вони однаковою мірою є конфігурацією матеріальних ресурсів. Більш конкретно, кожний з них є соціальною мережею. Таким чином, хоча деякі з цих мереж можуть продукувати ідеї, емоції та почуття легітимності, вони є не просто описовими або аналітичними категоріями – існує глибоке причинне підґрунтя для всього, що продукується й організується в кожному типі мережі» [67, с. 85–86].

Сутність викладеного полягає в тому, що кожний тип мережі організовує людей і є формою влади. Узагальнюючи основні ідеї теорії конфлікту, можна сказати, що присутність одного з видів ресурсів відповідає інтересам певних діячів у використанні його для розвитку однієї з форм стратифікації. Мережі, таким чином, стають джерелом влади для людей як соціальних суб'єктів. Як своєрідні форми організації вони структурують людей у групи. Деякі особи в цих структурах виявляються найбільш привілейованими щодо можливостей використання ресурсів, а отже, і в найбільшій мірі прив'язаними до організації; у

них є мотивації для маневрування з метою підтримки домінування над цим ресурсом.

Така теоретична точка зору узагальнила уявлення про владу як залежність від ресурсів: ті позиції в мережах, від яких залежать інші, не наділені ресурсами позиції, мають над останніми владу. Тому найбільш важливим теоретичним завданням було показати, що організації, а не індивіди, є головними дійовими особами на масштабних політичних аренах, і що тільки численність та вагомість організацій визначає те, які питання стануть на політичному порядку денному і як швидко вони стануть предметом політичних рішень.

Однак, дослідники називають і ряд важливих недоліків, що обмежують можливості даної теорії (в тому числі і стосовно нашого дослідження). Насамперед, більшість цих теорій оминають проблему діючого суб'єкта. Якщо ми активному суб'єкту приписуємо здатність індивіда до відносно вільного вибору між низкою можливих стратегій діяльності, а не систему культурних диспозицій, що вже склалася та детермінує поведінку однозначним чином, конфліктна традиція мало що може запропонувати для пояснення основ такого вільного вибору [196, с. 147]. Більше того, зміст та сенс дій суб'єкта при цьому часто ігнорують як незначні, а соціальний процес може бути редукованим до стану беззмістовної зміни моделей, що довільно здійснюється гоббсівськими індивідами, які перебувають у стані війни з однією метою – досягти домінуючого становища.

1.5. Теоретико-методологічні засади розгляду політичних рішень у соціологічній концепції П. Бурдьє

Різноманітні аспекти владних відносин завжди перебували у центрі уваги соціологів. Влада, на думку політологів є не що інше, як властивість або можливість здійснювати бажаний вплив на поведінку того чи іншого об'єкта, що передбачає наявність активного суб'єкта, який впливає на об'єкт певними методами [131, с. 205–207]. Коли ми говоримо про здійснення влади як про

деякий акт, ми неодмінно стикаємося з реальним політичним рішенням; саме навколо нього відбувається конкретизація елементів структури через введення таких обов'язкових факторів впливу на суб'єкта, як когнітивно-аксіологічні утворення, групи тиску, боротьба більшості та опозиції, роль лідера тощо. Отже, політичне рішення слід розглядати як процес, у якому всі елементи структури, послідовно розвиваючись, передають накопичену інформацію один одному.

В основі запропонованого французьким соціологом П. Бурдьє підходу, що поєднує структуралістську й конструктивістську парадигми й дістав назву «конструктивістського структуралізму», лежить «принцип додавання». Соціальна реальність багатша за будь-які схеми, тому для адекватного її відображення слід, на думку Бурдьє, використовувати альтернативні системи опису, зокрема структуралізм і конструктивізм. Ядром соціологічної концепції Бурдьє виступає принцип подвійного структурування соціальної дійсності, який він подає в такій спосіб: «З одного боку, об'єктивні структури, що їх об'єктивно вивчає соціолог, абстрагуючись від суб'єктивних уявлень агентів, покладені в основу суб'єктивних уявлень індивідів та містять структурні примуси, котрі впливають на їх взаємодії. З іншого боку, ці уявлення мають бути засвоєні, якщо бажано, щоб на них зважали в індивідуальній чи колективній повсякденній боротьбі, спрямованій на трансформацію чи збереження об'єктивних структур» [19, с. 181].

У теоретичних побудовах П. Бурдьє суспільство постає складовою сукупністю взаємозв'язку «полів» – об'єктивних структур і позицій індивідів, які мають специфічні типи влади і не редукуються один до одного, та "габітусів" – певних моделей соціальних взаємин, схем інтерпретації, сприйняття різних полів, систем довготривалих групових настанов, які діють як матриці сприйняття, вирішення завдань і дій індивідів [169, с. 51]. У цьому визначенні можна виокремити декілька смислових блоків, що характеризують різні аспекти "політичного рішення".

По-перше, габітус – це "система стійких диспозицій", "сукупність схем сприйняття, мислення та дії". По-друге, габітуси – це структури, що певним чином зумовлені соціальними позиціями і, водночас, самі здатні структурувати

індивідуальні практики. Таким чином, габітус визначають як посередник між соціальними структурами та індивідуальними практиками в процесі їх взаємного породження. Існування таких структур свідчить про габітус як про посередницький механізм. Габітус тут розглядають як продукт історії, який виробляє практики індивідуальні та колективні. По-третє, габітуси можуть бути "об'єктивно пристосовані до досягнення цілей", але не передбачають, ані усвідомленої дії, ані є наслідком підкорення правилам або організуючій дії [20].

З усього вищеперерахованого найважливішим для нашого дослідження є такий момент: якщо розглядати політичні рішення в системі координат теорії П. Бурдьє, то габітус може розглядатися як внутрішня схема, закладена в кожного агента, схема, за якою він може сприймати політичну діяльність інших і виробляти власні політичні рішення. Виходячи з попередньої дефініції, ми навіть можемо говорити про колективні схеми соціальних практик. Для подальшого аналізу буде цікавим простежити еволюцію поняття «диспозиції» та його ролі в схемах сприйняття та формування соціальних практик.

Слово "диспозиція", підкреслює П. Бурдьє, „...досить гарно підходить для відображення самої суті поняття "габітус", являє собою, по-перше, – результат організуючої роботи, по-друге, – звичний стан, по-третє, – схильність, тенденцію" [20, с. 123]. Пов'язуючи соціальні позиції агентів з їх індивідуальними практиками, габітус являє собою єднальну ланку між минулим та майбутнім. Габітус постає як загальний принцип типів поведінки та думок, з акцентом на незворотньому характері набутих диспозицій та на відтворенні через них вихідних соціальних умов.

Соціологічний підхід має сприймати досліджені дії, що можуть бути об'єктивовані, і на цій основі робити висновок про наявність габітусу, тобто рухатися від соціальних практик. Таким чином, теорія габітусу має відповісти на питання про причини відтворення та узгодженості людської практики. Вона має висвітлювати механізми, що дозволяють людині орієнтуватися в соціальному світі і спонтанним чином виробляти рішення та дії на їх основі, які були б пристосовані до вимог ситуації. У разі виникнення ситуації трансформації

суспільних відносин теорія габітусу дозволяє пояснити труднощі адаптації індивідів до умов життя, що змінилися. Існування деякої інерції габітусу ("системи стійких диспозицій, що переносяться") є причиною того, що агенти відчувають себе в нових умовах загубленими, не можуть зрозуміти, що відбувається, оскільки застосовують до нових умов схеми мислення та дії, похідні від колишніх умов.

Разом з тим, системний характер габітусу координує і практики різноманітних агентів, які займають близькі позиції в тому або іншому полі. Близькі умови мають породжувати близькі габітуси. Таким чином, за твердженням П. Бурдьє, політичні дії та рішення завдячують своїм існуванням габітусу більшою мірою, ніж свідомо засвоєним правилам та нормам. Соціальні агенти, які займають різні позиції в класовій структурі, визначаються в цих полях за їх "специфічною політичною компетенцією". Цю компетенцію ми можемо розуміти як здатність визнавати політичні питання саме як політичні та трактувати їх саме як такі, даючи на них політичні відповіді-рішення, виходячи з політичних принципів.

Таким чином, усі політичні рішення, включаючи ті, що є найбільш явними, розуміємо, у відповідності з логікою політичного вибору, як вибір ідей, думок, проектів, програм, планів. П. Бурдьє пише про те, що ця ситуація ілюстрована таким чином: "... уповноважені особи можуть бути обрані або за їх програмою (об'єктивованою), в розумінні каталогу вже сформульованих суджень і вже повідомлених, що стали публічно сприйнятими, ... або за їх особистими характеристиками, тобто за їх габітусом (теж за свого роду програмою в тому розумінні, як вона представлена в інформатиці), як принципу, який породжує судження та рішення (політичні акції), які не сформульовані в момент "вибору" ні кандидатом, ні виборцем. Вони повинні вгадуватися за ледь примітними ознаками диспозицій, що подаються через дикцію, манеру поводитися, поведінку" [20, с. 123]. Розглядаючи культурні чинники або навіть детермінанти політичних рішень, даремно було б шукати пояснюючий принцип відповідей в одному факторі або сукупності, отриманої простим складанням декількох факторів.

Згідно Бурдьє габітус інтегрує в синтетичну цілісність принципи детермінації дії, які нав'язано матеріальними умовами існування. П. Бурдьє доходить висновку, що політична, виробнича, культурна практика є різноманітними проявами тієї самої диспозиції.

1.6. Основні раціонально-емоційні моделі прийняття політичних рішень

Завершуючи огляд основних напрямів досліджень політичного рішення в соціології політики, не можна також обійти увагою цілий блок концептуальних підходів до аналізу факторів, що впливають на прийняття політичних рішень, в яких детально розроблено категоріальні риси структури політичного рішення. Тут можна виділити декілька основних моделей¹, що розрізняють за низкою ознак: дисциплінарні витоки, співвідношення агентів і структур, зміст орієнтирів та регулятивів тощо.

Так, в основу біхевіористської моделі покладена ідея інтерпретації прийняття політичних рішень як людської поведінки, що регульована такими психологічними механізмами, як стимули і мотиви, настанови та реакції. У моделі Г. Лассуелла одержали віддзеркалення три рівні (макро-, мікро- і мезо-) політичного процесу. На макрополітичному рівні розподіл ключових “цінностей” (ресурсів) відбувається між людьми за допомогою державних інститутів. Мікрорівень – це індивідуальна поведінка людини, на яку впливають психологічні властивості особистості. Ці властивості неминуче впливають на кожне рішення, що розробляють, приймають або здійснюють суб'єкти типу “політична людина” (*homo politicus*). Що ж до мезорівня, то його дослідники обирають задля поєднання “приватних мотивів” (*private motives*) із суспільним інтересом (*public interest*). Таке поєднання, згідно з Лассуеллом, нерідко здійснюється шляхом сублімації власних ваблень: звільняючи власне “его”, політик конвертує персональні проблеми в суспільні (*compensation/replacement*). Та все ж головним інструментом подібного поєднання виступають інститути (пов'язані з владою, освітою,

---

¹ Під моделлю в даному випадку ми розуміємо «формалізовану теорію, на основі якої може бути зроблено ряд припущень» [168, с. 420].

добробутом тощо), які розподіляють найважливіші цінності. Саме під їх дією особа, яка ухвалює політичне рішення, поступово заміщує приватні мотиви суспільним інтересом, зміст якого можна досягнути за допомогою політичного аналізу (у лассуелівській версії дуже схожого на психоаналіз) [223, с. 105–107].

У цілому біхевіористська модель була побудована на поєднанні розгляду суспільних інститутів, інтересів і цінностей з дослідженням психіки осіб, які беруть участь в ухваленні політичних рішень, притому що другорядним чинникам відводять вирішальну роль у політико-управлінському процесі. Для політологів і психологів, що займалися дослідженнями процесу прийняття політичних рішень як індивідуально-групового процесу, дана модель виступала як базова (наприклад, концепція групового мислення І. Яніса).

Хоча біхевіористська концепція не заперечувала значення збору і аналізу інформації в процесі прийняття політичних рішень, питання раціонального обґрунтування політичного рішення завжди залишалися на її периферії. Прагнення знайти теоретичні відповіді на ці питання і спонукало науковців до розробки ряду концепцій, серед яких “модель обмеженої раціональності” Г. Саймона [236, 237].

У своїх побудовах Саймон виходив з того, що державні організації постійно стикаються із суспільними викликами, котрі вимагають серйозного осмислення. У зв'язку із цим він пропонував використовувати для інтерпретації управлінських рішень когнітивний підхід, націлений на прояснення ролі знань та їх структури в процесі прийняття рішень. На відміну від Г. Лассуелла, який орієнтувався на психоаналіз і відносив до ключових детермінант процесу прийняття рішень позараціональні чинники, Саймон виділяв як базові саме когнітивні механізми. Дослідник відзначав, що ефективність адміністративних рішень безпосередньо залежить від якості інтелектуального супроводу процесу їх ухвалення, і вказував, що практичному виконанню рішення повинна передувати розумова робота з його підготовки [236].

Основним агентом ухвалення рішень Саймон вважав державну організацію як ієрархічний інститут, що включає індивідів і їх групи, об'єднані загальними

цілями. Сам державний механізм ототожнювався ним з інформаційною системою, яка на “виході” продукує колективно підготовлені рішення. Незважаючи на складні ієрархічні відносини і нерідко конфліктні неформальні взаємодії між різними підрозділами і відомствами, групами й індивідами, державна організація здавалася йому цілісною системою зі своєю метою і принципами, “розумом і пам'яттю”, цінностями і ресурсами.

Не вважаючи людей (взагалі) абсолютно раціональними істотами, Саймон був переконаний, що вони прагнуть вчиняти раціонально. Раціональність трактувалася ним як “селекція переважних альтернатив поведінки, що впливали з якоїсь системи цінностей, за допомогою якої можна оцінити наслідки вчинків” [236, с. 84]. Звідси впливало, що рішення є не просто обробка і виробництво інформації, а сукупність операцій з формування набору варіантів рішення з подальшою їх селекцією відповідно до заздалегідь визначеної мети і критеріїв ефективності.

Запропонована Саймоном пояснювальна концепція свідчить про прескриптивний характер його моделі. Учений надавав величезного значення раціональності в процесі ухвалення та оптимізації політичних рішень. Разом з тим він критикував концепцію “всеосяжної раціональності”, методологія якої запозичена із економічних наук (в основі концепцій Г. Саймона та Г. Лассуела лежали методологічні принципи із психології та філософії, а також із нових організаційної та інформаційної наук). У числі класиків цього підходу потрібно назвати К. Ерроу, Дж. Б'юкенена, Г. Беккера, Е. Даунса. Загалом, парадигма раціонального вибору розбудована завдяки здобуткам багатьох шкіл. Не вдаючись у детальний аналіз розходжень, що існували між ними, сформулюємо в узагальненому вигляді основні положення теорії раціонального вибору:

- методологічний індивідуалізм, що містить ідею про первинність індивіда як основного агента, або актора, політичного процесу;
- актори прагнуть максимізувати власні вигоди та мінімізувати свої витрати в умовах ринкової конкуренції;

- актори мають усвідомлені інтереси і визначені цілі, що вони вони бажають досягти за допомогою оптимальних засобів;
- актори роблять усвідомлений та розумний вибір між альтернативами на основі стабільних преференцій і раціональних правил;
- актори володіють основною інформацією про можливі альтернативи та їх наслідки, необхідні для прийняття ними рішень [40, с. 103–104].

Багато вчених піддають сумніву доречність застосування раціонального підходу до процесу прийняття політичних рішень, вказуючи на недосконалість його основних вимог, та ставлячи під сумнів можливість їх задоволення. Фактори, що перешкоджають раціональному виробленню політики включають у себе багато проблем, які можуть проявитися в оточенні особи або установи, яка приймає рішення, а саме: багатоманітність потенційно досягнутих цілей та здійснених політичних курсів, високі інформаційні витрати, особисті, ідеологічні та професійні інтереси осіб, які "виробляють політику"; структурні невідповідності, що породжують конфлікти серед виконавців та інших учасників політичного процесу, різні форми девіантної поведінки, що виникають у бюрократичних інстанціях.

Важливою для нашого дослідження є також інкременталістська модель Ч. Ліндблома. Сам термін «інкременталізм» (incrementalism) від англійського слова «increment», що в широкому значенні розуміють як поступове наростання або посилення якого-небудь процесу, а в більш вузькому математичному значенні – диференціал, який фіксує нескінченно малі перетворення. Згідно з інкременталістською моделлю:

- за умов розподілу влади процес прийняття політичних рішень – це процес взаємного пристосування і конкуренції гравців, які ведуть між собою важку боротьбу;
- основне значення при виборі рішення мають не стільки раціональне обґрунтування ідеальних загальних цілей, скільки відмінності (нерідко корінні) на користь індивідів і груп, які беруть участь в ухваленні того або іншого державного акту;

- теоретичний аналіз грає при прийнятті рішень незначну роль, зважаючи на постійний дефіцит знань, ресурсів і часу, обмежених можливостей людського інтелекту, а також перманентної невизначеності соціального середовища, що майже не піддається контролю;
- необхідно орієнтуватися не на “оптимальні”, а на “маргінальні” рішення, що забезпечують не радикальну зміну, але деяке наближення до “зняття” проблеми;
- слід рухатися поволі, “малими кроками”, розбиваючи великі проблеми на дрібніші;
- при порівнянні альтернативних варіантів рішення потрібно виходити з єдності і взаємозв'язку цілей і засобів їх досягнення.

Узгодженість позицій окремих сторін дає змогу координації дій осіб, які приймають рішення. На відміну від раціонального підходу, що пов'язує наслідки з результатами, узгодженість позицій сторін сприяє гармонії між особами, які приймають рішення. Замість послідовності "засоби – результати" розглядають ланцюг "інтереси – засоби", бо досягнення мети однієї людини може слугувати умовою досягнення цілей іншими особами. Інакше кажучи, визначають ступінь толерантності учасників процесу прийняття рішень у зв'язку з різницею цінностей та інтересів, а також складності ситуації навколо проблеми, що вирішують. Поєднання інкременталістського підходу та взаємної адаптації сторін дозволяє досягнути згоди, оскільки ідеологічні та інші розбіжності – маловірогідні перешкоди для узгодження в питаннях мінімальних (маргінальних) цінностей; необхідність оцінки лише реальних "альтернативних" ситуацій змушує осіб розглядати цінності під практичним кутом зору; індивідуумам легше дійти згоди з приводу конкретних програм або стратегій, навіть якщо вони дотримуються протилежних цінностей.

Незважаючи на початкову настанову на поєднання нормативного і дескриптивного підходів, у теорії Ліндблома використовувався переважно розгляд емпіричного матеріалу щодо реальних суперечностей конкуруючих агентів. Зі свого боку, концепція Саймона була націлена на нормативне

моделювання ідеального типу ефективних рішень єдиної організації. Для того щоб мінімізувати недоліки та використати сильні сторони «обмеженої раціональності» Г. Саймона та «інкременталізму» Ч. Лінблома, деякі вчені намагалися розробити модель, що поєднувала б переваги обох концепцій. Так, наприклад, А. Етціоні пропонує концепцію, згідно з якою державні рішення – це не тільки наслідок діяльності еліти і бюрократії, але і сукупної активності усіх соціальних спільнот. Керуючись цим міркуванням, дослідник включив до своєї моделі весь соціальний контекст ухвалення рішень (що має з останніми “кібернетичний” зв'язок): суспільні процеси і соціетальну свідомість, структуру влади і розподіл знань між різними групами людей, соціальні норми і цінності тощо.

А. Етціоні має власну логіку конструювання моделі процесу прийняття політичного рішення і пропонує змішано-скануючий метод, який має забезпечити масштабний, фундаментальний процес прийняття політичних рішень та їх наступну реалізацію, поєднує раціональний аналіз одних елементів проблеми та поступовий, менш деталізований аналіз інших. Він дозволяє поєднати переваги двох проаналізованих вище методів, адаптуватися до плинної ситуації, забезпечивши при цьому необхідну пластичність процесу прийняття рішень у відповідності до конкретних обставин. Ефективність змішано-скануючого методу залежить від здібностей особи, яка приймає рішення. Чим вищі ці здібності, тим ширший діапазон методу, а чим ширший діапазон, тим ефективніший процес прийняття рішень [101, с. 41].

У своїй роботі “Моральний вимір” А. Етціоні сформулював тезу про те, що наукове уявлення, згідно з яким люди прагнуть знайти найбільш ефективні засоби досягнення мети, у принципі, застаріло і змінилося усвідомленням того, що, обираючи такі засоби, людина керується в основному емоціями і ціннісними орієнтирами, і лише в другу чергу – логіко-емпіричними висновками [217, с. 11]. Даний висновок, як справедливо відзначає А. О. Дегтярьов “замкнув коло” політико-управлінських дискусій 1940–1960-х років, що стимулювалися полемікою між Лассуеллом і Саймоном [40, с. 101]. Критична рефлексія моделей

прийняття політичних рішень завершилася загальнотеоретичним поверненням до пріоритету ціннісно-емоційних компонентів.

1.7. Суб'єкт-об'єктна структура політичного рішення як прояву політичної поведінки

Навіть такий короткий огляд різних концептуальних підходів дозволяє визначити надзвичайну багатоманітність дефініцій щодо політичного рішення, що акцентують увагу на різних сутнісних рисах цього явища. І оскільки мета нашого дослідження вимагає не тільки з'ясування сутності політичного рішення, а й виділення тих рис та особливостей, що уможливають подальший розгляд його суб'єкта у світлі власне соціокультурного підходу, необхідним видається розгляд політичного рішення через діалектичну єдність та взаємодію „діяльності – структури”. Використання саме такої діади зумовлено тим, що вона стала традиційною для соціологічної науки і відображає існуючий поділ парадигми соціальної дії та соціальної структури (системи). Для нашого дослідження важливо розкрити побудову і відтворення діяльнісної та структурної інтерактивних моделей розуміння політичного рішення, через які останнє може бути описане та сконструйоване відповідно як сфера специфічної діяльності та як особлива форма взаємодії суб'єктів (чи своєрідна мережа соціальних відносин). Інтерактивний характер політичного рішення (як суспільної діяльності), таким чином, визначено здатністю людей вступати в безпосередні або опосередковані (предметно, символічно тощо) взаємодії, виконувати свої ролі, обмінюючись експектаціями.

Згідно з найбільш загальним визначенням, політичне рішення – це «політична дія інформованого суб'єкта влади для досягнення певної мети, що передбачає оптимізацію зовнішніх та внутрішніх умов функціонування даного суб'єкта і визначення перспектив його подальшого розвитку» [134, с. 303]. У цьому визначенні слід виокремити такі важливі моменти. По-перше, це розуміння політичного рішення як акту політичної поведінки, який здійснює суб'єкт

політики. По-друге, цей акт спрямований на втілення в життя загальносуспільних цілей і завдань, здійснення для цього відповідних заходів на основі аналізу інформації, вибору варіативності дій, урахування політичного моменту і реальних політичних сил. Таке тлумачення дає нам змогу проводити розгляд політичного рішення з боку його інформаційного забезпечення, чинників, що впливають на вибір тієї чи іншої альтернативи, та впливу різноманітних груп тиску на суб'єкта прийняття рішення.

Поняття «політичної дії» співвідноситься з поняттям «політичної поведінки». Використання останнього обумовлене необхідністю відображення розмежування дій суб'єктів політики, що засновані на раціональних началах, та елементів активності, що детерміновані неусвідомленими мотивами [103]. Політична поведінка – це активність індивідів, груп, організацій в сфері політичних відносин, що пов'язана з впливом на владу або протидією її реалізації. Політична поведінка може бути масовою або індивідуальною, активною або пасивною, впорядкованою або спонтанною, легальною та протизаконною [204, с. 546]. Наведемо одну зі схем політичної поведінки, що враховує як політичні, так і психологічні форми і прояви:

1. Реакція (позитивна або негативна) на імпульси, що йдуть від політичної системи, від її інститутів та їх представників, не пов'язана з необхідністю високої активності людини.
2. Участь у діях, пов'язаних з делегуванням повноважень.
3. Участь у діях політичних організацій.
4. Виконання політичних функцій в рамках інститутів, що входять до політичної системи або діють проти неї.
5. Пряма (безпосередня) дія.
6. Активна (також і управлінська) діяльність у не інституціоналізованих політичних рухах, спрямованих проти існуючої системи або на її корінну перебудову.
7. Прояви політичної іммобільності.

Політичне рішення як прояв політичної поведінки є прямою, активною, впорядкованою, легальною дією, яка може бути вчинена як індивідуальним, так і колективним суб'єктом.

Один із підходів визначає рішення як відповідь на ситуацію, тенденцію (невдоволення чинною політикою чи її відсутністю). Ситуативний характер рішень підкреслюється й поширеним визначенням їх як процесу вибору з альтернативних стратегій [183, с. 298]. Наприклад, один із сучасних словників з політології пропонує визначати політичне рішення як усвідомлений вибір одного із не менше ніж двох можливих варіантів політичних дій [103, с. 379]. У підручнику «Категории политической науки» політичне рішення також розкривається як вибір варіанта політичної дії (або курсу), що включає цілі та засоби їх досягнення [60, с. 349].

Що стосується надзвичайно широкого за обсягом поняття «вибір», то тут, мабуть, варто погодитися з Ф. Василюком, який визначає сам вибір як «дію суб'єкта, якою він віддає перевагу одній альтернативі перед іншою (іншими) на певній підставі» [24, с. 278]. Уточнюючи це визначення, Г. Балл пропонує таку схему, де S – *активна система* (людський індивід, колективний соціальний суб'єкт, робот тощо); $T(S)$ – *ситуація* (той так чи інакше окреслений у своїх просторових, часових і змістових властивостях, фрагмент світу, з яким взаємодіє система S). Ситуація характеризується не лише наявним станом, а й можливостями його зміни; $V(S, T(S))$ – *акт вибору*. Це фрагмент функціонування в ситуації $T(S)$ активної системи S , необхідними ознаками якого є такі: а) у цій ситуації фізично можливі n ($n > 2$) альтернативних (тобто відмінних один від одного) варіантів функціонування системи S ; б) із вказаних варіантів здійснюється один і лише один; в) у детермінації такого здійснення бере участь модель $M(T(S))$ ситуації ($T(S)$), заздалегідь наявна у складі системи S [12, с. 6].

При цьому можливості вибору, якими володіє той, хто діє, з точки зору власне соціологічного розуміння, зазвичай змінюються в залежності від його цінностей, засвоєних ним норм, розуміння ним ситуації та від його місцеположення в соціальній структурі, а не від безпосередньої ситуації дії.

Місцеположення в соціальній структурі іноді вважають «ситуацією», в якій опиняється той, хто діє, однак, ця ситуація є його більш-менш постійною характеристикою, і її не можна плутати з обставинами здійснення певної дії [180, с. 79].

На основі викладеного ми пропонуємо визначати *політичне рішення як сформульовані суб'єктом завдання і модель способу діяльності, поведінки, яку має здійснити об'єкт управління.*

Процесуальний аспект політичного рішення поділяємо на три етапи: підготовчий, прийняття та реалізації. На першому етапі аналізуємо інформацію, що фіксує проблему, проблемну ситуацію, формуємо мету і способи розв'язання проблеми, усунення проблемної ситуації. Слід підкреслити, що рішення відповідатимуть вимогам лише тоді, коли відобразатимуть об'єктивні тенденції процесу в усій повноті та всебічності, враховуватимуть закономірності його функціонування і змін. Інакше не уникнути суб'єктивізму й волюнтаризму, помилок, що неминуче спричиняють дезорганізацію в системі управління.

На другому етапі здійснюють вже сам процес прийняття рішення, коли суб'єкт вдається до вибору його варіанта. Рішення оформляють у вигляді відповідного документа, що має: а) констатуючу частину, де характеризують стан об'єкта управління, зміни, що повинні статися в ньому у процесі управлінського впливу; б) ухвалюючу частину, в якій зазначають мету рішення, а також те, хто, що, де, коли і за яких умов повинен виконувати (організаційний план).

І, нарешті, третій етап: реалізація (виконання) рішення в ракурсі здійснення управлінської дії згідно з накресленим організаційним планом, який шляхом попереднього колективного обговорення, роз'яснювальної роботи, різноманітного інформування доводять до виконавців. У процесі здійснення політичного рішення надзвичайно багато важать компетентність суб'єкта прийняття рішення, його фахова й загальна культура, досвід. Сфокусуємо увагу на двох перших етапах – формування та прийняття рішення як таких процесуальних стадіях, що дозволять найбільш детально та обґрунтовано виявляти та описувати соціокультурні чинники, пов'язані з політичними рішеннями.

Спираючись на викладені вище дефініції, можна говорити, що ініціюючою стороною політичного рішення завжди виступає *суб'єкт* – активний учасник і носій суб'єктивності, якому притаманні певні потреби, інтереси, мотиви, соціальне становище (мережа соціальних позицій, які займає в системі соціальних зв'язків) [143, с. 193]. Суб'єктами політичних рішень виступають безпосередньо індивіди, громадяни, члени громадських організацій або їх представники в органах державної влади, політичних, професійних та інших організаціях, у компетенцію яких у відповідності до конституції входять розробка і прийняття рішень [103, с. 380]. З цих позицій політичне рішення розглядаємо як прояв індивідуальної або колективної поведінки політичних акторів.

Політичне рішення під цим кутом зору можна визначити як різновид або одиничну форму осмисленого (усвідомленого) суб'єктно-об'єктного зв'язку в суспільстві, за допомогою якого суб'єкт орієнтує свою поведінку на поведінку інших суб'єктів, в тому числі у відповідь на їх реакції, очікування, повідомлення тощо. Істотними ознаками такої дії виступають її усвідомленість (у тому числі значущість для суб'єкта) і суб'єктна орієнтація, тобто спрямованість на іншого суб'єкта. Відповідно, загальна структура політичного рішення може бути розкрита лише з огляду на модуси ідеального і реального існування, а також з урахуванням виділення зовнішніх внутрішніх орієнтацій, суб'єктних і об'єктних компонентів (елементів).

У прийнятті політичного рішення участь об'єкта управління можлива лише у двох варіантах – як явного, так і як уявного "порадника". Перший випадок передбачає таку поведінку, коли перш ніж приймати рішення, той чи інший варіант обговорюють. У другому випадку суб'єкт управління, навіть якщо він попередньо й не надає своїм намірам гласності, враховує та аналізує ситуацію, ресурси, наслідки, особистісні та професійні характеристики, внутрішню готовність до виконання тощо.

Суб'єкт-об'єктні відносини є одним з критеріїв класифікації політичних рішень. Тут виділяють один з найважливіших зв'язків у політичній діяльності, а саме зв'язок між суб'єктом і об'єктом:

1. Суб'єкт влади, який приймає рішення, виступає часом і як об'єкт. Наприклад, рішення парламенту про організацію парламентської діяльності.

2. Суб'єкт влади впливає на один і той же об'єкт послідовною низкою рішень чи одночасно групою рішень з різним змістом і з неоднаковими методами впливу. Досить стандартним в СНД став подібний розвиток подій у системі "державна влада – заколотний регіон", коли державна влада сформулювала послідовно рішення-попередження, рішення-загрозу, рішення на застосування сили тощо.

3. Об'єкт влади сильнішає і переростає за "ресурсами" влади початковий суб'єкт, стаючи силою, що контролює політичний процес. Рішення об'єкта більш значимі для суб'єкта, а не навпаки. Відбувається зміна ролей суб'єкта та об'єкта політичної влади. Прикладом такого механізму зміни ролей є повалення З. Гамсахурдії в Грузії та контроль колишньої опозиції за діями прихильників президента [2].

У класичній соціології розроблено два основні підходи до розуміння суб'єкт-об'єктних відносин: структурний, або об'єктивістський (від організму Г. Спенсера до функціонального структуралізму Т. Парсонса та Р. Мертона) і діяльнісний, або суб'єктивістський (від феноменології до теорії соціального конструювання реальності). Перший підхід розглядає соціальну дію як просте відтворення структурованих контекстів повсякденності. Соціальний світ оголошують наповненим такими об'єктивними структурами, що існують незалежно від свідомості і волі агентів та здатні спрямовувати і пригнічувати уявлення і практики агентів. Спробами теоретичного подолання цієї суб'єкт-об'єктної опозиції в контексті відношення агент – структура є концепції «габітусу» П. Бурдьє [18, 19, 20, 21] та «структурації» Е. Гідденса [32, 33].

Що стосується останньої, то саме для неї характерною є заміна традиційного теоретичного дуалізму «індивід/суспільство» на дуальність «агентність/структура», що означає акцентування на відтворюваності структур через діяльність агентів. Дуальність структури виражена у взаємній обумовленості структури і агента діяльності. Внаслідок своєї дуальності структури обмежують дії. Без обмежуючого впливу структур важко уявити

існування елементарного соціального порядку всередині системи. Однак, за Гідденсом, саме структури створюють можливість для здійснення діяльності. «Кожна дія – виробництво чогось нового, нова дія; але в той же час кожна дія існує в її продовжуваності з минулого, що забезпечує засоби для її початку» [64].

Розкриваючи сутність політичного рішення з позицій діяльнісно-структурного підходу ми можемо відштовхуватися від положень, запропонованих П. Штомпкою та П. Бергером. П. Штомпка пропонує розгляд соціальної реальності через її рівні: рівень індивідуальностей та рівень спільнот або тотальностей. Перший, на його думку, представляють окремі люди або члени конкретних колективів, другий – абстрактні соціальні цілісності надіндивідуального типу, що являють собою своєрідну, специфічну соціальну реальність (суспільства, культури, цивілізації, суспільно-економічні формації, соціальні системи тощо) [199, с. 268]. Запровадження цих рівнів як єдності структури й агента доповнена ще і розглядом їх як потенційностей і дійсностей (актуальностей). Слід зазначити, що П. Штомпка розрізняє діяльність як потенційну можливість цілісного суб'єкта (суспільства або групи) і дію – як дійсність або актуальність того, хто діє (агента). Структури розглядаються як потенційні можливості суб'єктів, що розкриваються в їх діяльності, а самі діючі суб'єкти (агенти) – як потенційні можливості, що реалізуються в дії [там само, с. 268–269]. В інтерпретаційній соціальній теорії П. Бергера суспільство розуміють як широкий комплекс людських відносин або система взаємодій [14, с. 33]. Соціологічне розуміння соціальної взаємодії полягає у з'ясуванні того, що відбувається за фасадами соціальних структур. Соціальну структуру не можна відривати від взаємодії і діяльності, що її породила.

Отже, наведемо головну тезу, зміст якої впливає з попереднього огляду різних точок зору на співвідношення структурних і діяльнісних начал: політичне рішення як особливе явище соціального життя конституюється двома способами – діяльністю (дією) і структурою. У даному випадку політичне рішення є одиничною формою суб'єкт-об'єктного зв'язку (і, відповідно, діяльність – сукупність таких дій), а взаємодія – одинична форма суб'єкт-суб'єктних зв'язків.

Структуру під цим кутом зору розуміють як сукупність соціальних взаємодій або відносин між суб'єктами.

Водночас дію можна розглядати як у широкому, так і вузькому сенсі. Дія інтенційна, оскільки вона завжди пов'язана з певним об'єктом. Проте її об'єктом можуть бути люди, їх поведінка. Суб'єкт-об'єктний характер політичного рішення означає його односторонню (зовнішню або внутрішню) орієнтацію. На відміну від політичного рішення як форми соціальної дії, що виражає зв'язок суб'єкта і об'єкта (культурного або соціального), політичний процес завжди є двостороннім або багатостороннім зв'язком, тобто спільною дією двох і більш суб'єктів.

Політичний процес як взаємний і усвідомлений (осмислений) зв'язок може мати як свої елементи одиничні соціальні дії окремих суб'єктів, що взаємодоповнюють одна одну (виходячи із визначення політичного процесу як упорядкованої послідовності дій та взаємовпливів політичних акторів, що пов'язані з реалізацією владних інтересів та досягненням цілей [132, с. 6]). У свою чергу, політичні відносини, щоб стать структурою, повинні набувати ознак стійкості і повторюваності – бути впізнаваними і адекватно сприйматися їх учасниками з погляду існуючих у суспільстві (або групі) культурних зразків і стандартів.

Політичне рішення як "односторонній" зв'язок суб'єкта і об'єкта (тобто поведінка інших суб'єктів) притаманне не тільки індивідуальним суб'єктам, але і групам людей. Діалектика політичного рішення-дії і взаємодії, діяльності-структури, що припускає складне взаємопроникнення і перетин між ними, не заперечує існуючих відмінностей характеру (і типу) зв'язків, що лежать в їх основі.

Таким чином, у поєднанні з пізнавальними можливостями соціокультурного підходу, структурний і діяльнісний аналіз дають нам таку картину інституціоналізації політичного рішення: політичні інститути і організації виникають (формується) і існують (виявляються) у формі дій-рішень і взаємодій, як у формі минулих наочних результатів і структур цього суспільства, що

об'єктивувалися, так і в тих, що існують, становлячи зміст процесу політичної творчості суб'єктів (політичного процесу).

Отже, поняття «політичне рішення» є збірним поняттям, утвореним у результаті кон'юнкції, воно несе в собі всі істотні властивості дії, що є вихідною одиницею аналізу будь-якого соціального явища, а з іншого – специфічні ознаки соціальної активності, характерні перш за все для суб'єктів політичного життя.

Зміст політичного рішення доцільно розглядати як комплекс умов, що дають суспільству можливість без втрати своєї динамічності зберегти необхідний ступінь усталеності, сконцентрувати зусилля на максимальному зміцненні системи та послабленні імпульсів, що руйнують систему, з прийняттям цінностей стабільності в політичному просторі. Соціальний механізм дії політичних рішень спирається на такі компоненти: соціальні інститути (на рівні соціальної структури), масову свідомість, ціннісно-нормативну систему, поведінку і дії індивідів та груп, політичну організацію суспільства, беручи до уваги лінійну залежність між ними.

Висновки до першого розділу

1. Традиційні підходи до розгляду політичних рішень не можуть бути визнані вичерпними та несуперечливими, тобто такими, що дають можливість логічного опису процесу в рамках однієї соціологічної теорії. Поліфункціональність та багатозначність поняття «політичне рішення» вимагає застосування міждисциплінарного підходу та системного використання здобутків суміжних дисциплін, що можливе лише в рамках соціологічної теорії.

2. В основі дослідження процесів формування та прийняття політичних рішень закладені такі теоретичні моделі: теорія «соціальної дії» Т. Парсонса, системний аналіз політики Д. Істона, модель політичної системи Г. Алмонда, окремі положення теорій конфлікту (Р. Дарендорф, Л. Козер, М. Манн), соціологічна концепція П. Бурдьє, біхевіористську модель прийняття політичних рішень Г. Лассуелла, модель «обмеженої раціональності» Г. Саймона, модель «всеосяжної раціональності» (К. Ерроу, Дж. Б'юкенена, Г. Беккера, Е. Даунса), інкременталістська модель Ч. Ліндблома, змішано-скануючий метод А. Етціоні та комплексна теорія політичних рішень О. О. Дегтярьова.

3. Політичне рішення є конкретним проявом соціальної дії та політичної поведінки. Воно формується з урахуванням не лише політичних взаємовідносин у системі влади та з приводу влади, а й з урахуванням особливостей соціального та культурного середовища, сукупності іманентних характеристик соціальних суб'єктів, які здійснюють політичну поведінку.

4. Концептуальний аналіз сутності політичного рішення дає підстави визначати його як сформульовані суб'єктом завдання і спосіб діяльності, поведінки, яку має здійснити об'єкт управління.

5. На основі здійсненого огляду теорій та підходів до розгляду політичного рішення, що відображають найбільш суттєві розробки даного напрямку, було доведено, що коректне виявлення та всебічний комплексний аналіз впливу соціально-культурних чинників на прийняття політичних рішень з позицій сучасної соціології можливий лише у рамках структурно-діяльнісної концепції.

Використання саме цієї діади для розбудови моделі соціокультурної детермінації політичного рішення уможливорює врахування діяльнісного та структурного аспектів розуміння політичного рішення, через які воно може конструюватися відповідно як специфічний різновид поведінки та як особлива форма взаємодії суб'єктів.

6. Суттєвим аспектом політичного рішення є те, що воно є одним із різновидів соціальної дії, результатом соціокультурної взаємодії людей та взаємопов'язаних між собою універсальних системних утворень: (1) суб'єктів прийняття політичного рішення (окремих особистостей, груп та об'єднань людей, суспільних інституцій), (2) культури як сукупності цінностей, норм та значень (сенсів) та (3) системи наявних соціальних взаємовідносин (соцієтальних стосунків) у соціокультурному середовищі на всіх рівнях.

РОЗДІЛ 2

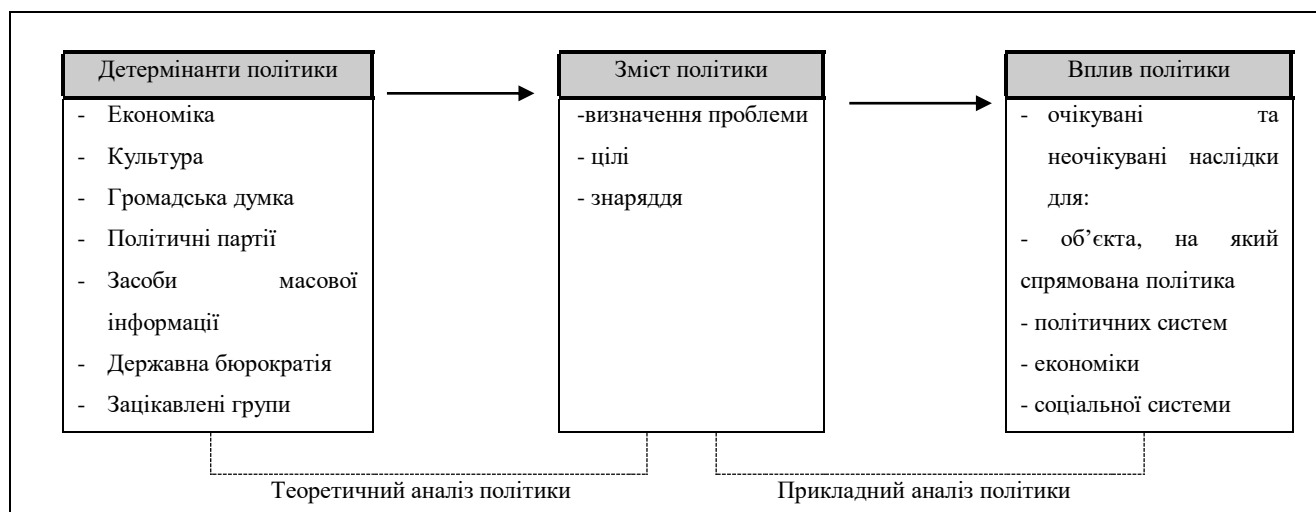
МЕХАНІЗМ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РІШЕННЯ

2.1. Механізм культурної детермінації процесів прийняття політичних рішень

Визначаючи зміст та характер соціокультурної детермінації, перш за все необхідно інтерпретувати ключове для нас визначення поняття «культура», яке в гуманітарних дисциплінах має велику кількість різних за своїм змістом та наповненням дефініцій. Розуміючи, що здійснити комплексний аналіз поняття «культури» в стислому викладі надзвичайно важко, і, окрім цього, такий аналіз не є безпосередньою темою даної роботи, ми все ж вважаємо його розгляд необхідним для всебічного опису ролі культурної складової в процесах вироблення та прийняття політичних рішень. У зв'язку із цим зосередимо свою увагу на такому ряді теоретичних положень.

Для того щоб краще зрозуміти взаємообумовленість факторів, які впливають на політичні процеси, можна навести схему, запропоновану Леслі А. Палом (табл. 2.1.1). Ця схема цікава для нас тим, що в її основу покладено елементи політичного процесу, які, на думку автора, повинні розглядатися при аналізі політики. *Детермінанти політики* при цьому розглядаються як “...причини, які можна вважати відповідальними за появу політики. До них можуть входити сили з оточення в широкому розумінні цього слова, як-от рівень економічного розвитку і політична культура або, конкретніше, громадська думка, партійний конфлікт, вибори, тиск зацікавлених груп і публікації в засобах масової інформації” [119, с. 47–48].

Фактори, які впливають на політичні процеси

Досліджуючи *детермінанти процесу прийняття політичних рішень*, ми інтерпретуємо саме поняття детермінації як умовне пояснення одного явища, якості або події (в нашому випадку політичного рішення) за допомогою іншого явища, події або якості (в нашому випадку – це система соціокультурних чинників) [204, с. 21]. У своїй роботі поняття «чинник» ми вживаємо в значенні українського еквівалента поняття «фактор», розуміючи під ним причини або рушійні сили явища або процесу, що визначають його характер або окремі риси, як це визначено в Енциклопедичному соціологічному словнику [204, с. 850].

Відповідно до окресленого кола завдань при аналізі політичних рішень ми стикаємося з проблемою відокремлення іманентних чинників від тих, що продиктовані зовнішніми характеристиками. Якими б мотивами не керувався суб'єкт політики, приймаючи рішення, це повинно знаходити свій відбиток у культурі. Розглядаючи культуру під цим кутом зору, можна спиратися на визначення, запропоноване Р. Лінтоном: «Культура це своєрідна конфігурація засвоєної поведінки та її результатів, складові елементи якої поділяються та передаються членами даного суспільства» [89, с. 162]. Таким чином, культура може розглядатися як своєрідний текст, в якому фіксується та відбивається схема поведінки людей, причому вони можуть цього і не усвідомлювати. У цьому сенсі

центр ваги переміщується в аналіз культури, яка розуміється як програма діяльності.

У такому разі виникає питання: “Чи може культура повністю детермінувати політичні рішення або, правильніше було б сказати, поведінку суб’єктів політики?”. Якщо ні, то які ще компоненти включаються в процеси детермінації політичної діяльності? Тут видається необхідним установити ступінь того, наскільки те чи інше політичне рішення є поєднанням усвідомлюваного та неусвідомлюваного, раціонального та ірраціонального сприйняття навколишнього світу.

Поняття *раціональності* розроблялося не лише у філософії і виступає ядром цілого ряду соціологічних теорій, зокрема К. Манхейма, М. Вебера, Т. Парсонса, Г. Гарфінкеля, Ю. Габермаса та інших відомих дослідників. Раціоналізм у соціології – це напрям, що визнає розум основою пізнання світу та поведінки людей. У широкому сенсі мова йде про предметно-логічний характер пізнання в цілому, у вузькому – раціоналізм протистоїть тезі про досвідне походження всього знання. У методологічному плані емпіризм виходить з того, що розум не відіграє в пізнанні творчої ролі та забезпечує лише комбінування даних досвіду. Раціоналістський підхід пропонує інтерпретацію особливої ролі розуму в пізнанні, яка не може бути зведена до простої реєстрації та комбінування даних. Емпіризм та раціоналізм традиційно доповнюють один одного, і лише разом вони дають повний опис дійсності.

Раціоналізм загалом є загальною якістю, яка притаманна різним сторонам людської активності (онтологічний раціоналізм, гносеологічний раціоналізм, етичний раціоналізм). Розуміння раціональності як якості не стільки окремого елемента системи, скільки системи як цілого запропоновано Т. Парсонсом, який розвивав ідею системної раціональності політичного життя суспільства загалом. Стабільність соціальної системи підтримується співвідношенням раціональних та ірраціональних політичних рішень з точки зору рівня їх усвідомлення [121].

М. Вебер через поняття раціональності намагається осмислити не лише поведінку окремої людини, але й сам феномен соціальності. Сенс раціональності,

за М. Вебером, полягає в здатності окремого індивіда до цілепокладання та адекватного вибору засобів досягнення цілі. І в цьому сенсі раціональність співвідноситься з ефективністю [138, с. 140]. Для Вебера, який вважав головною метою становлення сучасного західного індустріального суспільства раціоналізацію всіх сторін його життєдіяльності, соціальна дія мала бути перш за все цілераціональною [27, с. 628].

Поняття «раціональності» займало центральне місце і детально розроблялося в парадигмі раціонального вибору, яка включає цілу низку версій моделі «всезагальної раціональності»: «суспільний вибір» (public choice), «соціальний вибір» (social choice), «колективний вибір» (collective choice), «теорія ігор» (game theory), «раціональний актор» (rational actor) тощо [40, с. 101–102]. Не можна не відмітити, що дана концепція викликала досить об'ємну та жорстку критику серед політологів та соціологів. Наприклад, Г. Саймон справедливо відзначав, що теорія раціонального вибору займається в основному його результатами, а не внутрішнім процесом, і тому вона повинна приділяти «особливостям поведінки раціонально діючих (тому, як вони справляються з невизначеністю і складністю процесів мислення) не менше уваги, ніж об'єктивним умовам зовнішнього середовища, в яких приймається рішення» [153, с. 27].

Для функціональної раціональності при прийнятті політичних рішень важливі не отримані знання та встановлення істини – вирішальним показником її стає здатність досягнути тієї чи іншої цілі. Якщо завдання виконано, ціль досягнена, то досягнуто і функціональної раціональності. Основу цих поглядів становить ідея раціональності, запропонована К. Марксом. Положення теорії К. Маркса вдало конкретизував А. Г. Здравомислов, на думку якого "...із соціологічної точки зору раціональність полягає в здатності діючого суб'єкта – чи то індивіда, спільноти, політичної партії, держави – постійно зіставляти наміри, цілі дії з її результатами, з'ясовуючи міру та масштаб припустимих "помилки" та коректувати їх" [52, с. 5].

Ю. Габермас уявляє ірраціональність як процес порушення впорядкованості, причому він розглядає його на прикладі взаємодії соціальних інститутів, "соціальних систем" та "життєвих світів". Раціональність він пов'язує зі знанням цілей та засобів дії та визначає її як засіб виправдання дії. У межах феноменологічного підходу розглядається "буденна раціональність" як наявність сприйнятих пояснень як особистої поведінки, так і поведінки інших. Раціональність виступає при цьому як характеристика взаємодії. У цьому випадку раціональність тотожна розумінню [161, с. 40–66].

З інструментальних позицій раціональність визначається як "стійка за складом, відносно замкнена і більш чи менш стабільна в часових межах система правил, стандартів, норм і цінностей, прийнятих членами даного соціуму, які розуміються більш чи менш однозначно як керівництво інтелектуальною та практичною діяльністю, соціально значущою для даної спільноти" [141, с. 71]. У цьому визначенні закладено подвійний зміст раціональності – як критерію усвідомленості і як критерію ефективності. Виходячи з цієї позиції, у кожному суспільстві багато раціональностей і для прибічників однієї раціональності інша здається ірраціональною. А. І. Ракітов пропонує для даної ситуації поняття позараціональності, на відміну від анти- або ірраціональності. При цьому розуміння являє собою особливий когнітивний процес, сутність якого полягає в раціоналізації позараціональної інформації. Суб'єкт приймає, робить для себе прийнятною логіку дій іншого суб'єкта, його раціональність [142, с. 72–87].

Таким чином, процес прийняття політичного рішення є класичним виявом соціальної дії, яку можна віднести до цілераціонального виду діяльності. Потрібно враховувати, що закладена цілераціональність може бути розкрита як з точки зору соціального середовища, спільноти, суспільства, так і з точки зору конкретного агента, групи інтересів та тиску, що, у свою чергу, робить рішення ірраціональним та неадекватним для інших соціальних груп, а подекуди ворожим, таким що несе загрозу їх соціальному статусу та капіталам. Отже, цілераціональною можна вважати дію, яка (1) передбачає свідому постановку і реалізацію цілей, (2) спирається на оптимальне з точки зору суб'єкта

співвідношення цих цілей і засобів їх досягнення і (3) передбачає використання суб'єктом адекватних його цілям засобів і методів.

Очевидно, що цілераціональна дія не вичерпує собою всього змісту раціональності. Той же М. Вебер розглядає ще один тип дії, який він називає «ціннісно-раціональним» (у процесі створення соціології розуміння Вебер заглом виокремлював чотири типи соціальних дій). Це – дія, заснована на вірі суб'єкта в умовну цінність певної поведінки, незалежно від її наслідків. З погляду моделі цілераціональної дії ціннісно-раціональна дія або є цілераціональною у своїх засобах, якщо вибір між конкуруючими цілями і наслідками ціннісно орієнтований, або взагалі є ірраціональною, якщо суб'єкт схильний до абсолютизації цінностей, які орієнтують його поведінку. Іншими словами, ціннісно-раціонально діє той суб'єкт, який, незважаючи на можливі наслідки, слідує своїм переконанням про обов'язок, гідність, красу, релігійні та інші заповіді тощо [27, с. 628].

Підводячи підсумок обговорення проблеми співвідношення понять "раціональність" та "дія" ("політичне рішення"), слід відмітити, що ці два поняття поєднуються не лише рівнем розумних витоків, але й характеристиками ступенів упорядкованості. Як наслідок, слід відмітити помилковість твердження про те, що раціональні політичні рішення призводять лише до зростання рівня розумності в соціальному житті; нівелюючи індивідуальність, вони при цьому привносять у життя і систему соціального управління впорядкованість діяльності з точки зору її ефективності.

Інакше кажучи, коли ми розглядаємо політичне рішення як різновид соціальної дії, – ми повинні враховувати обидва значення поняття "раціональність" – раціональність як процес створення деякої впорядкованості та процес знаходження сенсу, призначення, принципів та просторово-часової структури. Людина сприймає як ірраціональну дію іншої людини, логіку якої у співвідношенні з ціллю діяльності вона не зрозуміла [128, с. 62–67].

Отже, визначення політичного рішення як цілераціонального виду діяльності не є вичерпним з точки зору пояснення самого процесу прийняття рішення та

існування варіативності поведінки діючих суб'єктів, що зумовлює наявність широкого простору для інтерпретації значного ряду чинників. Ці чинники можуть впливати на процес прийняття рішень у ситуації невизначеності, а саме такою ситуація вибору однієї з не менш як двох альтернатив при прийнятті політичного рішення. Тому для змістовного аналізу суб'єктів, які приймають рішення, важливим є, як мінімум, ще один аспект – аспект культури, який визначає “належність” суб'єкта, або, скоріше, сама ця “належність” до культури знаходить вираз у загальному відчутті тотожності діючого з одними особами (групою, стратою) та відмінності від інших. Слід відзначити, що цей процес завжди доповнюється “зустрічним” відчуттям “ідентичності-диференційованості” інших учасників політичного процесу [180, с. 85]. Пояснювальна сила цього аспекту культурної належності залежить від істинності положення про те, що люди передбачуваним способом відрізняють тих, з ким вони себе ідентифікують, від інших і діють по відношенню до останніх інакше.

На думку Р. Мертона, саме культура є тим компонентом «спільної дії, який забезпечує діячів (акторів) конкретними цілями, мотивацією». Культурні цілі виступають «як законні цілі для суспільства або ж для його окремих прошарків. Ці цілі більш-менш пов'язані між собою, а відповідні їм цінності перебувають у жорсткій супідрядності» [104, с. 119–120].

У структурно-функціональному підході культура вже розглядалась як одна з найважливіших структур. П. Сорокін та Т. Парсонс виходили з розуміння людини як активного суб'єкта дії, роблячи акцент на взаємодії як родовій моделі соціокультурних явищ й на структурі та функціях дії окремого суб'єкта [81, с. 3–15]. П. Сорокін визначає зміст культури як „сукупність значень, цінностей і норм, якими володіють взаємодіючі особи, та сукупність носіїв, що об'єктивують, соціалізують і розкривають ці значення” [166, с. 218]. У Т. Парсонса структурні компоненти культури покликані обслуговувати одну з функцій системи дії: норми виконують інтегративну функцію, цінності – функцію латентності, ідеали – функцію ціледосягнення тощо [3, с. 119]. Е. Гідденс, у свою чергу, зазначає: “Культура містить у собі цінності, носіями яких є члени визначеної групи, норми,

яким вони слідуєть, і матеріальні блага, вироблені ними. Цінності являють собою абстрактні ідеали, у той час як норми – це визначені принципи або правила, яких, як очікується, люди будуть дотримуватися” [33, с. 43].

Очевидно, що здійснюючи соціологічне дослідження політичних рішень, ми не можемо виходити з розуміння культури як єдиної схеми поведінки. Культура суспільства багаторівнева, ієрархічна та внутрішньо суперечлива. І це яскраво видно в сучасних умовах. Але все ж таки в повсякденному житті люди діють у відповідності до напрацьованого досвіду, у відповідності до змісту культури, що склався історично. У будь-якому соціальному суб’єкті – від суспільства загалом до окремої особистості з усіма проміжними етапами між ними у вигляді спільнот – існує своя субкультура (культура певного суб’єкта як соціокультурного цілого). Саме вона і має містити в собі програму діяльності відповідного суб’єкта.

Із соціологічної точки зору важливе те, що прийняття рішень відбувається в контексті цілої системи соціокультурних характеристик, які перетворюються із зовнішньої культури на свідомість людини, стають її внутрішньою культурою і, в кінцевому рахунку, – її повсякчас відтворюваною діяльністю.

Загальна культура в такому разі повинна розглядатися як основа, хоча й абстрактна, для відтворення будь-якого суспільства, бути його гарантом. Усі небезпеки, всі дезорганізаційні процеси повинні обмежуватися, спираючись на цю “програму”. Якщо такої програми не існує, суспільство руйнується та зникає. Зрозуміло, що культура не є статичною, вона “самопрограмується”, постійно коригується з метою відтворення людини як соціокультурного цілого.

У цьому контексті найбільш доцільно звернутися до аналізу структурної диференціації культури саме як певної метасистеми. Такий підхід дозволить з’ясувати, які елементи структурної організації культури включаються в процеси прийняття політичних рішень. У соціологічних та антропологічних теоріях переважають, в основному, функціональні уявлення про найпростіші елементи культури. Наведемо лише деякі з визначень.

Функціональна модель структурної організації культури була розроблена ще наприкінці 60–70-х років минулого століття. У сучасній літературі також існують

концепції, які розвивають цей підхід у межах регуляторної моделі культури (А. Г. Ефендєєв і Б. С. Єрасов), яку можна розглядати як особливий різновид функціональної моделі. На думку А. Г. Ефендєєва, структурні елементи культури виділяються за способами їх участі в реалізації основних функцій культури: інтегративної, регулятивної та соціалізаційної. Однак найбільшу роль у структуруванні елементів культури відіграє регулятивна функція. Він розрізняє традиційну і посттрадиційну (ціннісну) регуляцію. Розмежування між ними проходить по таких лініях: узагальненість – конкретність (цінність – узагальнений критерій, шаблон – ситуативно-конкретний критерій); зовнішнє – внутрішнє (шаблон як зовнішня вимога, цінність як внутрішній особистісний критерій) тощо. Традиційна регуляція припускає виділення в структурі культури таких елементів, як звички, звичаї, ритуали. Структурними елементами ціннісно-нормативної регуляції культури є цінності (як абстрактні й узагальнені уявлення людей про ідеальний або бажаний спосіб життя), норми (як стійкі уявлення людей про належну або загальноприйнятну поведінку – принципи, правила, закони, зразки й ін.) [112, с. 344].

Б. С. Єрасов розрізняє за способом регуляції змістовні і структурні елементи культури. До змістовних елементів він відносить звичаї (звичні і позарефлексивні зразки поведінки), норми (зразки очікуваного поведіння), цінності (предмети або явища, що мають позитивне значення для людини або групи), значення (змісти поведінки, що мають знакове або символічне вираження) і знання (форма пізнавального ставлення до дійсності). Як структурні компоненти культури виділяються міфологія, релігія, ідеологія, художня культура і наука [49, с. 98–102].

Таким чином, прихильники функціональної моделі пояснюють структуру культури наявністю визначених функцій, на реалізацію яких спрямовані ті або інші елементи культури. На нашу думку, опис структурних моделей культури належить до епістемологічного виду дослідження, коли модель розуміється як технічний засіб роботи з об'єктом – елементами культури. Системний же аналіз дає нам уявлення про цілісну картину культури, співвідношення між культурним

цілим і його частинами або елементами. Виходячи з нашого розуміння культури як метасистеми діяльності, спробуємо привести власну версію того, які елементи структурної організації культури включаються в процеси прийняття політичних рішень.

Культура не тотожна яким-небудь проявам діяльності або її окремих компонентів, бо: „Культура як явище зіткана із свідомості, її елементів, але культура не свідомість загалом, не окремі її елементи, а спосіб, метод ціннісного освоєння діяльності. Бо спосіб, метод виявлення цінностей і є культура. ... Як спосіб освоєння дійсності культура – не окремі оцінки, норми, не їх набір, а лише ціннісні елементи, взяті як цілісність. Внутрішня єдність культури проявляється у вигляді стійкої, такої, що логічно простежується в основних елементах свідомості, визначеності сприйняття світу, оцінці реальних явищ, цінностей, ментальності» [172, с. 490]. Відзначимо, що її призначення полягає в тому, щоб спрямовувати й опосередковувати політичну діяльність людини (як і будь-яку іншу діяльність). Культура – це те, що виражається за допомогою знань, технологій, цінностей, норм тощо, а також те, що лежить в основі їх створення (конструювання) і відтворення.

Метасистемний підхід у визначенні культури має свої передумови як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. Тут можна згадати роботу В. С. Стьопіна "Епоха змін і сценарій майбутнього", у якій культура розглядається як сукупність програм людської життєдіяльності. У структурі культури він виділяє три основних рівні:

- реліктові програми, що є слідами або рештками минулих культур (звичаї, марновірства, прикмети);
- програми, що забезпечують відтворення життєво важливих для даного суспільства форм і видів діяльності;
- програми майбутніх форм і видів діяльності (прообрази майбутньої культури) [178, с. 9–10].

З точки зору метасистемного підходу до визначення структури культури ми можемо виділити окремі підсистеми, які в той же час є об'єктами культурної

регуляції політичної діяльності. На цій основі можна припустити, що культура як метасистема соціальної дії повинна містити в собі приблизно ті ж підсистеми, що й діяльність, і через них опосередковувати процеси прийняття політичних рішень. Однак, на відміну від останнього, структурний зміст культурної компоненти виходить за рамки власне самого цього різновиду діяльності. Культурна складова повинна розглядатися, скоріше, як метадіяльність, тобто діяльність зі створення й організації іншої, базової діяльності [143, с. 248–249]. Таким чином, культурний компонент функціонує (детермінує) як саме рішення (тут політичне рішення постає як локальний вид діяльності), будучи вбудованим в його тіло, так і поза політичним рішенням, будучи внесеним у план зовнішнього спостереження і контролю за процесом протікання політичного процесу.

Для нашого дослідження доцільним буде об'єднати інтегральні характеристики культури та зупинитися на такому визначенні: культура – узагальнена, цілісна система, що змінюється й підтримує сфери людської діяльності, поданої у вигляді системи легальних (загальноновизнаних) способів і засобів (зразків, технологій, інструментів).

Дане визначення підлягає конкретизації відповідно до цілей дослідження. З одного боку, культура буде розумітися нами як своєрідний простір змістів, які мають загальнозначущий характер, тобто таких, що мають цінність для більшості причетних до них людей (*модус ідеального існування культури*), а, з іншого, культура існує як система об'єктивованих цінностей, значень, втілених у матеріальних об'єктах, символічних провідниках та ін. (*модус реального існування культури*). Деякі дослідники, наприклад Р. Лінтон, взагалі пропонують, спираючись на згаданий критерій, типологізувати саму культуру на ідеальну та реальну [89, с. 172–176].

Для розуміння діалектики процесу впливу культури, як одного із компонентів моделі впливу соціокультурних чинників на прийняття політичних рішень, необхідно відзначити, що культура завжди латентна. Культура, з одного боку, вторинна, похідна від людської діяльності. З іншого – до складу культури входять не самі предметні форми або компоненти діяльності, або зразки, тобто типові

способи поведження і мислення, за допомогою яких політичні рішення конструюється і спрямовуються. Культура містить алгоритми, коди й інші елементи, що опосередковують, регулюють і спрямовують процеси політичної діяльності і прийняття рішень. У такому розумінні культура первинна відносно діяльності.

Відповідно до останнього твердження діяльність суб'єкта, що приймає політичні рішення, можна розглядати як звичайну діяльність у сфері політики, з іншого ж боку – це діяльність з реконструкції попередньої політичної активності і накопиченої політичної культури. У першому випадку він виступає як суб'єкт власної діяльності, опосередкованої знаннями попередніх поколінь, а в другому – як зовнішній спостерігач, що відновлює або змінює зміст минулої політичної культури і попередніх рішень.

Визначення сутності культурної детермінації як такої, що полягає в універсальній здатності відтворювати колишню або конструювати нову політичну діяльність та складається із певних структурних компонентів, дозволяє нам визначити основні сфери впливу культури на основні підсистеми політичного рішення. На нашу думку, у відповідності до структурних компонентів культури, доцільно виокремлювати сім основних сфер (підсистем) її впливу на ПР, а саме: (1) підсистему інформаційного забезпечення ПР, (2) підсистему загальної орієнтації, яка спрямовує поведінку суб'єкта, що приймає політичні рішення, в часі і просторі, у тому числі і в соціокультурному просторі, (3) підсистему мотивації, що стимулює, активізує поведінку суб'єкта, (4) підсистему цілепокладання та вольового рішення, що забезпечує стійкі орієнтації особистості (колективу або групи), (5) технологічну підсистему, що уможлиблює реалізацію орієнтації необхідними способами і засобами діяльності, (6) поведінкову або предметно-результативну підсистему, що розкриває весь потенціал суб'єкта в реальній поведінці, (7) рефлексивну підсистему, що забезпечує свідомий контроль над окремими етапами і видами діяльності. Отже:

- на когнітивно-символічному рівні культура впливає на обробку і підготовку інформації та значень;

- на соціорегулюючому рівні культура через норми, цінності, значення здійснює регулятивний вплив на будь-яку управлінську діяльність та, зокрема, на діяльність з прийняття політичних рішень;
- на рівні конструювання політичного рішення культура задає способи проектування політичного рішення через культурні матриці, штампи, фільтри й еталони;
- на організаційно-технологічному рівні культура включає різні способи технологізації діяльності суб'єктів, що приймають рішення;
- на предметно-організаційному рівні культура містить як компоненти різні форми об'єктивації, моделі поведінки (традиції й інновації, звичаї і ритуали) і типові ситуації вибору;
- на рефлексивному рівні культура забезпечує різні способи моніторингу ефективності політичних рішень.

Вплив культури на процеси вироблення та ухвалення політичних рішень доцільно розглядати через її функції. Якщо виходити з позицій структурного функціоналізму [187, с. 440–444], будь-який об'єкт відтворюється для прояву функцій, тобто правил, за якими існують і з'єднуються окремі частини й одиниці цього об'єкта. Незалежно від того, структурний чи функціональний підхід ми оберемо, необхідно зрозуміти і пояснити, як і для чого служить культура і її компоненти в процесах розробки і прийняття рішень. Розглянемо різні точки зору, висловлені вченими з приводу сутності і класифікації функцій культури.

У науковій літературі не існує єдиної думки стосовно головних чи загальних функцій культури. У вітчизняній літературі прийнято виокремлювати такі основні функції: пізнавальну, евристичну, функцію передачі соціального досвіду, регулятивно-аксіологічну, ціннісну та інші, зазначаючи при цьому, що „в реальному житті функції культури взаємодіють та переплітаються, збагачуючи та доповнюючи одна одну” [172, с. 499]. Найбільш повну і послідовну класифікацію функцій культури запропонував М. С. Каган. З його погляду, культура повинна виконувати дві основні функції: "забезпечення суспільства всім необхідним для його успішного протистояння з природою, для його прогресивного розвитку ...» і

«для забезпечення власної (суспільства – Д. Д.) мобільності, динамічності, ефективності усіх своїх механізмів, постійного підвищення коефіцієнта їх корисної дії...» [57, с. 235].

Інша позиція викладена в роботах Е. В. Соколова [163]. Він виділяє захисну, сигніфікативну функції, функцію нагромадження і збереження інформації, нормативну, що соціалізує й індивідуалізує функції, функцію емоційної розрядки тощо. Тієї ж позиції дотримується й А. І. Кравченко [70, с. 39–48]. Він пояснює зміст цих функцій: захисна (підпорядкування сил природи за допомогою створених знарядь і пристосувань); креативна (володіння силами зовнішньої природи; внутрішніми силами психіки); сигніфікативна (приписування об'єктам значень і цінностей); нормативна (створення стандартів, норм і правил поведінки); релаксаційна (фізичне і психічне розслаблення, розрядка) [там само, с. 53].

У системі політичних рішень реалізуються специфічні функції культури, конкретизація яких здійснюється стосовно різних фрагментів або сегментів діяльності. Функціональний аналіз культурної детермінації політичних рішень припускає далі визначення конкретного змісту специфічних функцій, а також відповідних їм функціональних одиниць і механізмів:

- культурна селекція, що здійснює добір ефективних зразків політичних рішень;
- тиражування;
- акумуляція, нагромадження типових зразків рішень, що мають ознаки загальної корисності або доступності;
- трансляція, передача і спадкування зразків;
- соціалізація, освоєння типових зразків у процесі навчання або розвитку;
- трансформація, часткові зміни зразків рішень, що мають аморфну або слабо виражену структуру;
- інновація, створення нових культурних зразків політичних рішень – нові зразки автономної політичної діяльності і конвенціональної взаємодії суб'єктів.

Відштовхуючись від такого розуміння функцій культури і її структури, спробуємо встановити побудову самого культурного компонента, що детермінує процеси вироблення й прийняття політичних рішень. Ми будемо виходити з того, що на кожному етапі й у будь-якій підсистемі політичного рішення повинні включатися ті або інші компоненти і механізми культури. Ми говоримо про алгоритми, коди або інші елементи, які регулюють, опосередковують і спрямовують процеси прийняття політичних рішень.

У першу чергу, звернемося до інформаційної підсистеми політичного рішення, яку обслуговує когнітивно-символічна підсистема культури. Культура не просто опосередковує процеси пізнання й забезпечення, а й програмує їх. Це – складна і багаторівнева діяльність із символічного відтворення та розвитку когнітивних та інформаційних механізмів індивідуальної або колективної діяльності людей. В інформаційній підсистемі політичного рішення основною одиницею аналізу є зміст і його значення – символічне позначення змісту якогось явища або предмета.

Чітке уявлення про знакову функцію культури дали А. А. Пелипенко та І. Г. Яковенко. Вони розглядають зміст як специфічний стан людської ментальності (Я-свідомості), що виділяється свідомістю як дискретна одиниця за допомогою вираження в тих або інших семіотичних кодах культури [123, с. 20]. Культура складається, на їхню думку, не тільки з рефлексивних станів ментальності, але і культурно-несвідомого, що містить у собі детермінанти ментальних станів. Несвідоме в культурі поділяється на декілька рівнів:

- рівень першотектональних інтенцій (першотектони – первинні інтенції і передумови, що лежать в основі будь-якого процесу сенсоутворення);
- рівень нульового циклу першотектональних проєкцій (інваріантні матриці структурування змістів);
- рівень етнічних детермінацій (особливості етнічного характеру та інші етнічні фактори, що опосередковано впливають на процес сенсоутворення);
- рівень соціокультурних детермінацій (соціальний досвід і соціокультурна ідентичність); рівень індивідуально-несвідомого;

- поверхневий, видимий рівень – сфера усвідомлюваних культурою змістів.

У культурній системі значення стають вихідними ланками й інструментами символічного конструювання реальності. Однак культурне значення складається, з одного боку, з його опосередкованості змістами і цінностями, а з іншого боку, – з його когнітивного характеру (вони дозволяють не тільки одержувати, але і накопичувати нову інформацію).

Культурний компонент регулює сферу орієнтацій політичного суб'єкта, пов'язану з процесами ціннісно-нормативної орієнтації і самовизначення в політики, його ідентифікацією з тими або іншими політичними спільнотами й ідеалами. Прийнято вважати, що цінності, норми і сенси є компонентами політичної культури. Але вони також входять у структуру політичного рішення і як такі виступають безпосередньо у вигляді орієнтації суб'єкта, що виробляє політичне рішення (ціннісні, ідеологічні, нормативні й інші орієнтації). Культура перетворює цінності і сенси всіх учасників політичного процесу в регулятори їхньої ж поведінки. Таким чином, культура вносить у політичні рішення не тільки самі цінності, сенси і значення, але і способи роботи з ними, що реалізують в одних випадках їх регулюючий вплив на поведінку суб'єктів політичної діяльності, а в інших – мають світоглядне значення, котре виявляється в соціальному просторі культури.

Зазначимо, що існує і соціальний компонент детермінації (про що детально йтиметься у підрозділах 2.2 та 2.3) – тобто жодні цінності та норми не можуть бути задіяні і виявлені без їх конкретних носіїв, тобто ціннісно-нормативна орієнтація не буде задіяна, якщо суб'єкти, котрі беруть участь у виробленні політичного рішення, не є їх виразниками. Також рішення не буде втіленим у життя, якщо ціннісно-нормативні орієнтації груп тиску, суб'єкта, що приймає рішення, тих, хто його втілює і на кого воно спрямовано, будуть різні.

У підсистемі мотивації культура покликана регулювати політичні рішення за допомогою норм і нормативних орієнтацій. Норми як уявлення про належну і бажану поведінку [204, с. 454] безпосередньо включені в систему загального орієнтування політичних рішень поряд з образами, сенсами та цінностями. Але, з

погляду культурного компонента, вони є головними регуляторами мотиваційної сфери особистості, тобто системи її потреб, інтересів і настанов. Тут слід звернути увагу на наявність розходжень у соціальному і культурному трактуванні поняття норми. У соціальному плані вони визначають способи досягнення цінностей та ідеалів людей, а в культурному – визначають рамки належного стану задоволення їхніх потреб та інтересів. У зв'язку із цим варто згадати про те, що соціальна взаємодія з приводу політичного рішення відбувається не між ізольованими індивідами, а між людьми, об'єднаними в соціальні групи, прошарки, класи тощо, які інституціоналізують соціальні норми.

На рівні підсистеми цілепокладання і вольового рішення культура забезпечує суб'єктів рішення альтернативними цілями і проектами. Тому основний внесок культури в розвиток політичного рішення полягає в реалізації його проєктивної функції. Проєктування, цілеспрямоване формування майбутнього стану об'єкта, на який спрямоване рішення, найбільшою мірою сприяє ціледосягненню, яке є однією з найважливіших характеристик політичного рішення. Проєктування здійснюється за допомогою культурних матриць, кодів, штампів, фільтрів або еталонів. У літературі звичайно під матрицями розуміються культурні універсалиї та моделі, що мають позитивний досвід поширення в подібному або близьких у культурному плані суспільствах або регіонах, а також сформований культурний порядок або стійкий стан речей усередині даної системи координат. Без культурного коду будь-яка матриця приречена на бездіяльність або аморфний стан. Саме код запускає механізм, що приводить у рух процес діяльності з реалізації матриці. Як відзначає С. Г. Кірдіна, інституціональні матриці є цілісними формами, в яких створюючі їх економічні, політичні і ідеологічні інститути взаємопов'язані однозначним чином, тобто обумовлюють один одного. Інституціональні матриці відображають специфіку соціетального типу суспільства, властиву йому форму соціальної інтеграції [62].

У просторі культури знаходиться велика кількість стереотипів, що не придатні для реалізації конкретної матриці. З цією метою використовуються

культурні фільтри – уловлювачі та ефективні засоби очищення культурного простору діяльності. Їх можна розглядати також як нормативну систему, що може бути покладена в основу пошуку і прийняття рішень. Культурні еталони пом'якшують і опосередковують процес адаптації нового проекту в системі політичної діяльності.

Відмітною рисою наступної підсистеми політичного рішення є розробка і застосування різних технологій, запозичених з культури. У політичному процесі, як правило, не створюються нові технології, а використовуються ті, про які суб'єкт проінформований і які засвоїв у силу свого культурного рівня. Суб'єкт політичної діяльності черпає з культури технологічні комплекси, що забезпечують технологічну підсистему політичних рішень необхідними алгоритмами і відповідними їм організаційними формами дій (етапами і стадіями, процедурами, техніками, операціями). Технології мають широкий спектр свого застосування, але здебільшого вони застосовуються на неусвідомленому рівні.

У цьому сенсі культура виступає своєрідним сховищем технологічних комплексів, здатних бути затребуваними ментально за першої ж нагоди або запитом суб'єкта. Зрозуміло, що в цьому сенсі технології відрізняються від соціальної технології, яку прийнято розглядати як «упорядковану сукупність процедур та операцій, за допомогою яких реалізується певний соціальний проект або конкретна цілераціональна ідея перетворення (реорганізації, модернізації або вдосконалення) соціальної реальності.» [204, с. 636–637]. У цьому тлумаченні поняття технології близьке до введеного Р. Лінтоном поняття «культурний конструкт». Він визначає культурний конструкт як «сукупність усіх зразків різноманітних моделей, що складають реальну культуру, а зразок кожної моделі тісно пов'язаний з тим видом досвіду, який індивіди надбали внаслідок контакту з ним...». Дослідник робить наголос на тому, що такі моделі, представлені в конструкті культури, можна розглядати як константи [89, с. 174–175].

У реальній політичній практиці досить рідко виконуються вимоги алгоритмів і цілеспрямовано застосовуються наперед визначені організаційно-технологічні форми. Це відбувається спонтанно і найчастіше на несвідомому рівні

(кожна модель конструкта є зразком змінної поведінки групи індивідів стосовно певної ситуації). Однак політичний суб'єкт має бути культурно-освіченим, щоб уміти знайти і скористатися певними технологіями і технічними засобами, тобто свідомо оцінювати вибір застосування деяких з усіх наявних моделей культурного конструкта.

При взаємодії з поведінковою підсистемою політичного рішення культура має у своєму розпорядженні варіативний набір поведінкових моделей і забезпечує правильний вибір ситуації за типових умов ухвалення рішення для того, щоб успішно вирішувати практичні завдання. Моделі поведінки і типові ситуації вибору також можна зарахувати до механізмів об'єктивації культури, оскільки вони формуються об'єктивно і найчастіше не залежать від самих учасників взаємодії. На цю особливість культури особливу увагу звертав Р. Мертон. Він визначав модель поведінки як ситуаційно сформований або типовий спосіб взаємодії індивідів між собою та з навколишнім світом.

Як типові моделі поведінки, як правило, називають традиції і ритуали, звичаї, обряди і форми звичної поведінки, інновації і відкриття. Особливе місце займають патерни як стійкі моделі поведінки людей у типових ситуаціях вибору альтернатив діяльності.

Остання підсистема культури призначена для рефлексивного супроводу політичного рішення, що має вже вбудовані механізми рефлексивного контролю і самоконтролю. Суб'єкт здатен усвідомлювати зміст і стадії здійснення прийнятого рішення, але навряд чи він може без «допомоги» культури проводити рефлексивний аналіз як власної, так і чужої діяльності. Для цього йому буде потрібно вивчити накопичений досвід попередніх поколінь, порівняти його з власним досвідом і досвідом інших учасників політичного поля. Без занурення в загальний культурний простір, одержання необхідних навичок неможливо займатися рефлексивною діяльністю.

Рефлексивно-рефлексуюча підсистема є вищим рівнем структурної організації культури. Вона дозволяє розглядати культуру як самореферентну

систему, здатну співвідноситися на інформаційному, технологічному і рефлексивному рівнях не тільки із середовищем, але й із самою собою.

Підсумовуючи аналіз усіх складових виділених нами підсистем політичного рішення, можна виділити чотири основних структурних компоненти культурної складової моделі соціокультурної детермінації політичного рішення:

- 1) інформаційно-когнітивний (способи пізнання і "способи роботи" з інформацією і значеннями);
- 2) соціорегулюючий (цінності, сенси, норми і способи їх застосування);
- 3) проектно-конструюючий діяльність: матеріальні об'єктивації, моделі поведінки, паттерни і типові ситуації вибору);
- 4) рефлексивно-рефлексуючий (способи рефлексивної роботи: групова рефлексія, саморефлексія, взаємна рефлексія тощо).

2.2. Соціокультурна складова в політичному виборі

Культурна детермінація відіграє важливу роль як на індивідуальному рівні конкретного суб'єкта, так і на загальносуспільному рівні. Саме наявність різних суб'єктів, незалежно від їх положення відносно політичного рішення, зумовлює наявність багатьох культурних інтерпретацій та значень, які, будучи однаковиими за механізмами свого впливу, мають розбіжності в сенсах, що вкладаються в кожне конкретне рішення. Так само наявність політичних суб'єктів різних рівнів ускладнює інтерпретацію змістовних характеристик детермінації культурного компонента політичних рішень.

Тут закономірно виникає цілий ряд важливих для нашого дослідження питань. Чи можемо ми уявити собі існування індивідуального суб'єкта, що є носієм влади і прав, пов'язаних із цією владою, поза втручанням суспільства й розглядати інституціональний апарат суспільства як зовнішній інструмент стосовно цих попередніх прав? І чи повинні ми вважати довільною репрезентацію суб'єкта поза будь-якими суспільними зв'язками й розглядати політичний вимір як конститутивний для власне діяльного буття людини? Вибір між двома

інтерпретаціями політичної діяльності суб'єкта не є незалежним від статусу тих зобов'язань, які в нього виникають. У контексті однієї з окремих перспектив усі зобов'язання суб'єкта стосовно спільноти є умовними, тобто залежними від згоди чи незгоди індивіда. У контексті другої перспективи ці зобов'язання є незаперечними, оскільки лише посередництво спільноти виявляє відповідні потенційні можливості людини. Перша інтерпретація – соціальний атомізм, виведення автономного індивіда на вершину ієрархії цінностей людського суспільства. Друга інтерпретація – індивід стає людською особистістю лише завдяки наявності певних інституцій, а обов'язок діяти в межах цих інституцій сам є умовою того, аби людська особистість продовжувала розвиватися.

З огляду на це і враховуючи традицію, коли в соціологічних поясненнях культура осягається та розкривається, скоріш, шляхом опису та наведення її меж (ми маємо справу з описом відмінностей в різних сукупностях діючих суб'єктів), нам слід описувати культурну належність як таку, що занурена в складні конфігурації ролей, рольові комплекси та стереотипи, жорстко прив'язані до групи, етносу або спільноти.

Тому аналіз процесу прийняття політичних рішень неможливо проводити, співвідносячи його лише з реальними та явними обставинами і відволікаючись від впливу культурних потоків, які можуть об'єктивуватися у вигляді різноманітних диспозицій та стереотипів поведінки. Більш того, бувають випадки, коли вироблення рішень відбувається в процесі прямого зіткнення, протиборства різноманітних культурних орієнтацій, іноді лише опосередковано відображаючи конфлікт «міжкласових» та «внутрікласових» інтересів.

Було б спрощенням указувати на те, що індивідуальні суб'єкти, які безпосередньо приймають рішення, обов'язково поділяють погляди, які зафіксовані у внутрішніх стереотипах поведінки. “Соціологічне пояснення не може використовувати ідею “людської природи”, недоторканих цінностей та принципів, в той час коли особа, що діє, не припиняє пояснювати свою власну поведінку, говорячи про Красу, Добро, Права Людини...” [186, с. 67]. Навпаки, приймаючи конкретні політичні рішення, суб'єкти можуть частково або повністю

відкидати ці погляди. Зрозуміло, що зіткнення між різними орієнтаціями визначається об'єктивними факторами – інтересами осіб, груп, верств, класів, співвідношенням сил політичних угруповань, внутрішньо- та зовнішньополітичними умовами. Однак це лише в кінцевому результаті. При прийнятті окремих конкретних рішень визначальну роль може відігравати ступінь впливу на свідомість суб'єктів одного з протилежних стереотипів, які мають, як і вся ідеологія в цілому, певну автономність та внутрішню логіку розвитку.

У такому контексті ми стикаємося з необхідністю розмежовувати культуру по різних рівнях залежно від суб'єктів, що є її носіями. Такий підхід є доволі традиційним для соціології, прикладом чого можуть слугувати „обмеження” поширеності певної культури, зроблені на підставі характеристик її носіїв, які вже стали стійкими соціологічними термінами (наприклад, «молодіжна субкультура» або різноманітні професійні підкультури [204, с. 551]).

Так, наприклад, один з варіантів типології культур – виділення масової та елітарної культур. Під масовою культурою при цьому розуміють феномен, що охоплює багатоманітні та різнорідні культурні явища, що розвинулися у зв'язку з науково-технічною революцією. Її основними характеристиками вважаються масове виробництво культурних зразків та їх масове споживання. Ця форма культури розглядається як у цілому задовільна форма демократизації суспільства [105, с. 212–213].

В основі діяльнісно-структурного підходу лежить уявлення про закономірності самоорганізації соціальних систем, які дозволяють зрозуміти, як виникають структури і яким чином вони впливають на динаміку суспільства. О. Д. Куценко пропонує виділяти такі базисні закономірності [76, с. 51]:

- прагнення до *розрізнення* або виробництва ідентифікацій, опозицій, ієрархій, альтернатив, що уможлиблюється завдяки дії механізмів рефлексії та самоопису (за Н. Луманом);

- прагнення до *означення*, або символічної легітимації здійснених розрізень через визначення номінацій, соціальних очікувань та правил, що встановлюють соціальні межі;

- прагнення до *відтворення та оновлення* постійного процесу рефлексивного моніторингу соціальних дій «Я» та «інших» за (Е. Гіденсом);

- *виробництво кооперативних ефектів* дій з розрізнення, означення, відтворення та оновлення, що веде до становлення соціальних відносин та структурування суспільства.

Процеси утворення соціальної структури розглядаються науковцями як такі, що забезпечують соціальний порядок і сталий розвиток суспільства [5, с. 96]. Разом з тим, уявлення про детермінанти процесу утворення соціальної структури (в найбільш широкому значенні структурні/соціетальні детермінанти, за термінологією В. Д. Плахова [126, с. 9–11]) є надзвичайно суперечливим. Для нашого дослідження особливе значення має ціннісно-культурний критерій структурування суспільства, що є центральним для культурно-нормативної моделі соціальної структури, про яку писали, в першу чергу, функціоналісти, зокрема Р. Мертон. Він визначав два основних компоненти соціальної структури – це культурно-приписуючі прагнення та соціально структуровані засоби для їх здійснення [229, с. 162].

Розуміння соціального структурування М. Вебера також передбачає розгляд упорядкованості суспільства через його структурно-культурну визначеність, що характеризується законами і механізмами, які діють у символічному просторі. Для характеристики та пояснення даної визначеності вимагається концептуальна схема (представлена у «соціології, що розуміє») і відповідні їй поняття й терміни: престиж, ідентифікація та ідентичність, стилізація, стигматизація тощо [26, с. 147–156].

Отже, як показує аналіз, визначальною є думка про те, що соціальна організація суспільства може виникнути та функціонувати лише безпосередньо в контексті культури. Культурна сфера виконує в соціальному світі ряд важливих *функцій*. Культура в суспільстві виступає як:

1) *тип соціальної пам'яті;*

Культура зберігає попередній досвід. Вона пов'язана з історією і передбачає безперервність морального, духовного життя людини, суспільства і людства.

Цінності і символи культури приходять, як правило, з глибини століть і, видозмінюючи своє значення, передаються майбутнім станам культури. Отже, культура історична і трансісторична за своєю природою. Саме її сьогодення завжди існує у відношенні до минулого – реального або сконструйованого як певна міфологія – і до прогнозів майбутнього.

2) форма трансляції соціального досвіду;

Культура характеризує буття соціуму і людини, що оновлюється, виступаючи як жива «субстанція», засадами якої є алгоритм, код, матриця, канон, еталон, норма, традиція тощо. Кожне покоління освоює як наочний світ культури, способи і уміння технологічного ставлення до природи, так і культурні цінності, зразки поведінки. Культура, «доносячи голоси» минулого, уявляється, таким чином, формою передачі соціального досвіду, причому у всіх його етнічних і національних проявах.

3) спосіб соціалізації людини.

Культура як стійка традиція соціальної діяльності людини дозволяє переносити зразки соціальної поведінки від покоління до покоління. Індивід виступає як носій культурних норм і зразків. У цьому сенсі культура постає і як продукт, і як детермінанта соціального розвитку. Культура, забезпечуючи збереження і перенесення духовності людини на весь устрій її життєдіяльності – повсякденність, політику, економіку, мистецтво, спорт – є, фактично, способом соціалізації суб'єкта, оскільки змістом культурного процесу виступає, по суті, розвиток самої людини. У ситуації важкого вибору саме культура дозволяє людині розвивати внутрішній світ, творчо реагувати на соціальні вимоги, усвідомлювати їх моральний, естетичний, політичний або інший сенс, ухвалювати адекватні рішення [105, с. 209–211].

Стосовно особистісної сфери культура не тільки соціалізує, але й визначає сам спосіб становлення родової людини й задоволення нею своїх різноманітних потреб. Вона пропонує їй соціально значимі образи. А отже, формування політичного рішення здійснюється в культурі й за допомогою її впливу на всі процеси його ініціації, вироблення, відбору альтернатив, прийняття і реалізації.

Соціалізація, у свою чергу, охоплює всі форми засвоєння людиною суспільної культури, її залучення до системи символічних значень, що опосередковують систему інституціональної життєдіяльності, за допомогою яких вона набуває соціальної природи і здатності брати участь у соціальному житті.

Дійсно, якщо під соціалізацією розуміти «соціальний процес, у ході якого люди навчаються дотриманню соціальних норм, завдяки чому виявляється можливим існування суспільства і передача культури від покоління до покоління» [1, с. 293], то очевидним є функціональний вплив цього процесу на життєдіяльність суспільства в цілому. Соціалізація виконує, як мінімум, дві функції: забезпечує збереження і самовідновлюваність суспільства завдяки засвоєнню новими членами суспільства зразків поведінки, що склалися, і забезпечує вироблення в індивіда здатності до соціальної взаємодії.

Виходячи з викладеного, можна говорити про те, що політична діяльність загалом та природа політичного рішення задаються культурою. Якщо особистісна сфера того чи іншого актора, котрий розробляє й ухвалює політичні рішення, ще може включатися в соціальну організацію повністю або частково, відчувачи на собі вплив тих або інших культурних зразків, то вироблене політичне рішення не може існувати поза простором культури. Політичні рішення як один із прояв поведінки, спосіб та форма організації взаємовідносин людей в межах соціуму обмежується та опосередковується існуючою в ньому культурним простором.

У цьому контексті ми наближаємося до проблеми визначення місцеположення суб'єктів, які приймають рішення, в соціальній структурі. Різноманітні трактування соціальної структури обумовлені наявністю конкуруючих шкіл у соціології [напр., 169]. Поняття соціальної структури використовується у двох основних сенсах, що їх умовно визначають як «інституціональний» і «субстанційний» і за якими приховуються різні типи концептуального осмислення й інтерпретації суспільства [68]. Актуальним на сьогодні є класичне тлумачення соціальної структури, запропоноване А. Р. Редкліффом-Брауном, який отожднює соціальну структуру із сукупністю соціальних зв'язків і відносин (потрібно досліджувати типові, усталені, регулярно

відтворювані зразки соціальних дій і поведінки людей, залучених до соціальних відносин за допомогою соціальної структури). Другий методологічний підхід до вивчення соціальної структури умовно називають «субстанційним», оскільки суспільство тут розуміють як живу соціальну реальність, структуру якої утворюють різні соціальні верстви, класи, спільноти, численні організовані об'єднання людей, які розглядаються як активні історичні суб'єкти. Ці соціальні групи являють собою продукти пояснювальної соціологічної класифікації, що розподіляє агентів між сконструйованими з науковою метою групами і базується на статистичному аналізі, який має зважати ще й на невід'ємну складову цих структур – схеми сприйняття, оцінювання, мислення й дії, якими наділені агенти [100, с. 122].

Оскільки названа категорія належить до герменевтичних, відомий соціолог П. Штомпка з метою визначення поняття соціальної структури спершу звертається до універсального змісту поняття структури, яку він визначає як приховану мережу стійких регулярних зв'язків між елементами певної сфери дійсності, що суттєво впливають на розвиток явищ цієї сфери. Ґрунтуючись на цьому універсальному визначенні, він вирізняє чотири виміри – нормативний, ідеальний, інтеракційний і вимір інтересів, відповідно до яких описує чотири часткові процеси утворення соціальної структури. Зокрема процес інституціоналізації нормативної структури він пов'язує із соціальними нормами, цінностями й інституціями, що виникають навколо соціально значущих функцій – творчої, виховної, виробничої, релігійної, політичної тощо; процес артикуляції ідеальної структури він подає як процес виникнення і становлення стандартних переконань, поглядів, міфів, стереотипів; процес експансії інтеракційної структури пов'язує з розширенням мережі міжособистісних контактів і комунікацій; процес кристалізації структур інтересів – з виникненням нерівності між людьми в доступі до благ, влади, престижу [198, с. 4–6, 11].

Структурні форми, що виникають, в їх ідеальних, інституціональних, соціетальних та ієрархічних проявах стають необхідною умовою соціальної взаємодії, примушуючи та пропонуючи акторам орієнтуватися на конкретні

набори доступних ресурсів та правил. Разом із тим, обмежуючи свободу, структури стають фактором постійної появи неусвідомленого або свідомого прагнення акторів до зміни структур [76, с. 51].

З точки зору поставлених перед нами завдань, у центрі яких знаходиться політичне рішення, вплив соціальної структури можна розглядати як свого роду ресурс, по-перше, і як своєрідний обмежувач дії, по-друге. При цьому не можна розглядати соціальну структуру як таку, що виконує лише одну з названих функцій, вона може виконувати обидві функції одночасно. Крім того, систему координат соціальної структури не слід уявляти як замкнену (“суспільство”, “група”) з визначеними конкретними межами, а як сукупність діючих індивідів. У такому разі місцеположення суб’єкта, який приймає політичні рішення, визначається по відношенню до більш чи менш стабільно розподілених ресурсів та обмежень в сукупності інших суб’єктів. Місцеположення в соціальній структурі диференціює раціональні інтереси в конкретних обставинах визначених культурних меж [180, с. 86].

З цього приводу П. Блау висунув припущення, що розмір групи, гетерогенність та нерівність членів групи впливають на соціальну дію в цілому та на політичне рішення зокрема [174, с. 46]. Надаючи вирішального значення економічним мотивам, П. Блау виводить із сукупності міжособистісних контактів так звані “емерджентні якості” соціальної структури, а саме: рольові відносини, владу і законність, колективні цінності, структуру взаємовідносин складних соціальних організацій. Ця позиція часто піддається критиці, але все ж таки має пояснювальну силу стосовно соціального вибору дій одного агента або багатьох агентів, в умовах вирішення нескладних проблем.

Соціологів зазвичай цікавлять саме ті соціальні групи, які повторюються в часі і просторі і які виявляють сильний вплив на величезну кількість людей, на інші соціальні групи, на хід історичного розвитку взагалі (фактично ті групи, що здійснюють вплив на прийняття політичних рішень). Згідно із П. Сорокіним, такими соціальними групами є:

I. важливі односторонні групи (згуртовані навколо одного ряду основі них цінностей): А – біосоціальні: 1) расові, 2) статеві, 3) вікові; Б – соціокультурні: 4) ряд, 5) територіальне сусідство, 6) мовні, етнічні і національні групи, 7) держава, 8) професійні, 9) економічні, 10) релігійні 11) політичні, 12) «ідеологічні» групи (наукові, філософські, естетичні, освітні, етичні, групи відпочинку та розваг), 13) номінальні групи еліти (вожді, генії й історичні особистості);

II. важливі різносторонні групи (об'єднанні навколо двох чи більше рядів цінностей): 1) сім'я, 2) клан, 3) плем'я, 4) нація, 5) соціальний порядок чи прошарки (типу середньовічної аристократії, духовенства, буржуазії, робітників і селян як третього прошарку), 6) соціальний клас [166].

Конкретно і наочно соціальна стратифікація проявляється у соціокультурному вимірі суспільства, коли воно розглядається в рамках конкретно взятої країни і в конкретний час, наприклад, України. Ця схема П. Сорокіна може служити теоретичною моделлю для дослідження соціокультурних впливів на прийняття політичного рішення. Зокрема, прийняття будь-якого політичного рішення знаходиться під впливом конкретних соціокультурних груп, що можуть виділятися та диференціюватися у відповідності до одного або декількох запропонованих П. Сорокіним критеріїв. Співвіднесеність впливів певної соціокультурної групи на прийняття політичного рішення та його соціокультурної детермінованості визначається існуванням у цієї групи спільної політико-психологічної та ціннісної основи, яка дозволяє сприймати та оцінювати довколишню політичну реальність в одній системі координат, розуміти один одного та діяти у відповідності з визначеними нормами та зразками.

Таким чином, усі політичні рішення, включаючи ті, що є найбільш явними, розуміються, у відповідності з логікою політичного вибору, як вибір офіційного вповноваженого виразника, як вибір ідей, думок, проектів, програм, планів, зосереджених в особі. Після того як відбувається процес делегування повноважень, процес вироблення політичних рішень проходить у межах досить

закритого прошарку, кокусу. Це не означає, що втрачається контроль мас над процесом прийняття рішень, лише зміщуються акценти впливу з самого рішення на суб'єктів, які його виробляють. Тут ми можемо аналізувати, з одного боку, різноманітні групи тиску, суспільні рухи, а з іншого – *процес інтерналізації*, тобто трансформування зовнішнього у внутрішнє, визнання індивідуумом особистісних схем та способів мислення.

Уведений Т. Парсонсом цей термін означає впровадження способів діяльності та способів мислення в середину соціальної особи таким чином, що ці схеми в майбутньому стають основою для поведінки та способу мислення. Ці способи діяльності, у свою чергу, мають своє походження, свої витoki в соціальному досвіді [230, с. 187–193]. Соціальний досвід виробляє деякі субстанції, які трансформуються особистістю із зовнішнього середовища у внутрішнє. Як тільки вони стали інтерналізованими, поведінкові системи та образи мислення стають мотиваційною основою для майбутньої поведінки. Після того як схеми соціальної поведінки засвоєні індивідом, вони стають каналами, які обираються особистістю для початку, підтримання та завершення діяльності.

Внутрішня структура політичного рішення окремої людини, її поодинокого акту складається, за Т. Парсонсом, з таких елементів: "актора" (дійової особи, яка приймає рішення); мети, яку він намагається реалізувати; засобів, котрими "актор" володіє для досягнення мети; ситуаційних зовнішніх політичних факторів, з якими "актор" стикається в процесі дії. Слід зазначити, що умови прийняття та реалізації політичного рішення – це не вся багатоманітність навколишнього світу, що оточує нас, а лише те, про що ми маємо уявлення у зв'язку з нашими діями, те, на що ми мусимо зважати. Останнім за переліком чинником політичного рішення виступає її нормативна орієнтація – "бажаний зразок дії". Норма виступає фактором обмеження при виборі засобів, однак це обмеження не зовнішнє, а, так би мовити, внутрішнє. Зміст норми втілює в собі певні суспільні вимоги, які трансформовано в індивідуальну свідомість. Без відповіді залишається питання, чим же саме визначається першість під час вибору у того чи іншого індивіда, яка диктує його "раціональні вибори", крім як "ресурсами", які надані ситуацією.

Таким чином, ми говоримо про три основні структурні компоненти політичного рішення: 1) соціальні суб'єкти (агенти, актори), 2) які вступають у соціальну взаємодію (суб'єкт-об'єктні зв'язки), 3) яка детермінується і опосередковується системою цінностей, норм і правил. Політичне рішення завжди є виразом (конкретною формою) суб'єкт-об'єктних зв'язків у соціальній і політичній сферах життєдіяльності. За своєю суттю вони є осмисленими зв'язками суб'єктів і є похідними від їхніх цілей та інтересів. Усі соціальні взаємодії опосередковуються культурними цінностями, нормами і правилами, символічними та іншими засобами комунікації тощо. У той же час політичне рішення виступає результатом перетину різних соціокультурних детермінант:

- особистісних;
- культурних;
- соціально-організаційних координат поведінки [143, с. 193].

На основі викладеного, аналогічно до здійсненого структурування культурного компонента соціокультурної детермінації політичних рішень, спробуємо виділити основні сфери соціальної взаємодії та їх характеристики, що включають усі види діяльності, пов'язані з процесами формування та прийняття політичних рішень і здатні певним чином впливати на політичне рішення.

Особові передумови і чинники соціальної взаємодії визначають взаємне сприйняття суб'єктів і їхнє спільне цілепокладання, вольове рішення. Їх зміст обумовлений, перш за все, базовими потребами суб'єктів у досягненні загальної мети і результатів спільної діяльності на основі ухвалення або позитивного сприйняття один одного. Таким чином, ми можемо говорити про перцептивну і стратегічну сфери соціальної взаємодії суб'єктів прийняття політичного рішення. Одиницями аналізу політичного рішення на цьому рівні виступають образи і цілі суб'єктів. Саме в перцептивній сфері створюються і закріплюються конвенціональні основи взаєморозуміння, що передають схожі вказівки всім учасникам взаємодії. Стратегічна сфера (вироблення рішень і постановка конкретних цілей) обумовлюється здатністю до спільного цілепокладання і

ціледосягнення, обміну індивідуальними цілями і виробленню загальної стратегії, визначає ціннісні рамки стратегічної взаємодії.

На основі визначених нами в попередньому підрозділі складових культурної детермінанти діяльності суб'єктів можна виділити ще дві сфери соціальної взаємодії: ціннісно-нормативну (обмін ціннісними орієнтаціями і очікуваннями) і інформаційно-обмінну (обмін значущою інформацією між суб'єктами). Призначення ціннісно-нормативної сфери полягає, з одного боку, в підтримці і зміцненні соціального становища взаємодіючих суб'єктів, а з іншого – в орієнтації цих суб'єктів на певні культурні цінності. Одиницями аналізу даної сфери є різні культурні зразки (норми, цінності, ідеї, стереотипи і т. ін.). Вони виконують функції регуляції і ціннісної орієнтації поведінки суб'єктів, що ухвалюють рішення.

По відношенню до суб'єктів взаємодії культурні зразки виступають одночасно як: суб'єктивно значущі способи поведінки і об'єктивні, незалежні регулятори поведінки, що здійснюють зовнішній, примусовий вплив. Інформаційно-обмінна сфера включає набір соціальних значень і сам процес обміну між учасниками комунікації. Під соціальними значеннями в цьому випадку ми розуміємо типові, символічно опосередковані уявлення суб'єкта ситуації взаємодії, що виникають інтросуб'єктивно. Так само як культурні зразки, соціальні значення виявляються як:

- 1) об'єктивні значення, або інформація, що об'єктивувалася;
- 2) суб'єктивні значення, або суб'єктивно значуща інформація, що є результатом інтерпретаційної діяльності суб'єктів, що взаємодіють.

Соціальна організація виступає системоутворюючим чинником ще двох сфер соціальної взаємодії – рольової (статусно-рольової), змістом якої є обмін соціальними ролями і рольовими експектаціями між суб'єктами, і ресурсно-забезпечуючої, що включає матеріальні і символічні об'єкти, засоби діяльності, що опосередковують та забезпечують процес взаємодії людей. Тут одиницями аналізу виступають соціальні ролі і ресурси учасників взаємодії.

У соціальній взаємодії статусно-рольова сфера має чітко виражені ознаки. Поняттям "роль" позначається звичайно динамічний аспект (бік) позиції суб'єкта, що виявляється в його поведінці. Також вважається, що «роль» підкреслює різноманітність людей, в той час як «статус» робить акцент на їх схожості [133, с. 4–5]. Соціальна роль розуміється нами як сукупність вимог, що пред'являються суспільством особам, які займають певні соціальні позиції. Ці вимоги (приписи, побажання і очікування відповідної поведінки) втілюються в конкретних соціальних нормах. Соціальні за своєю генезою вимоги ролі стають структурним елементом людської особистості в ході соціалізації індивідів в результаті інтеріоризації норм [204, с. 649–650].

Тобто, соціально-рольова ідентифікація розглядається нами як основна складова механізму соціалізації, що включає ухвалення індивідом соціальної ролі як системи певних правил дій і стандартів взаємовідносин з іншими членами суспільства. Ідентифікація проявляється у формуванні в людини соціальних настанов дії, її найважливішою умовою виступає усвідомлення індивідом групової приналежності, об'єднання себе з іншими людьми і включення у свій внутрішній світ та ухвалення як власних норм, цінностей, зразків, стандартів соціальної поведінки, що фіксуються рамками ролі.

Ресурсозабезпечуюча сфера взаємодії характеризується певним набором засобів і ресурсів. До "внутрішніх" ресурсів суб'єктів, що приймають політичне рішення, слід віднести накопичений соціокультурний досвід з урахуванням його національної специфіки, особливостей і родових (загальнолюдських) характеристик. Досвід включає різноманітні моделі поведінки, в тому числі вирішення типових проблем, символічні засоби і способи трансляції. До числа ресурсів входять символічні системи і перш за все – мова. На рівні соціальних суб'єктів ресурсозабезпечуюча сфера представлена здатністю до накопичення і ефективного використання ресурсів. На рівні суб'єкт-суб'єктних зв'язків йдеться про обмін ресурсами і здатностями їх знаходити.

Виділені нами одиниці аналізу політичного рішення для кожної з охарактеризованих сфер соціальної взаємодії дозволяють сформулювати власний

ряд емерджентних якостей соціальної структури, що включаються у процеси формування та прийняття політичних рішень:

- образи і цілі;
- культурні зразки (норми, цінності, ідеї, стереотипи тощо);
- соціальні зразки;
- соціальні ролі;
- ресурси (як зовнішні, так і внутрішні).

Ще одним важливим аспектом соціального середовища є те, що політична діяльність пов'язана з історією організації в тому сенсі, як ця історія сприймається та втілюється в практиці сучасних членів організації, які спадкували цю історію. Минула поведінка керівних кадрів відбивається на поведінці сучасних представників цієї групи, особливо у випадках, коли мали місце особливі привілеї статусу, котрі шанувалися в минулому і які повинні бути захищені в майбутньому проти нападів. Було б помилковим робити висновок про те, що в тих випадках, коли пропонуються революційні перетворення в методах розподілу влади, в технології її здійснення, в цілях та завданнях або інших головних характерних рисах управлінської системи, операції типу “позбавимося старих злодіїв” або “почнемо з чистої дошки”, можуть мати сенс лише для того, щоб розірвати зв'язки з минулим, яке занурене в поведінку та світогляд тих, хто був пов'язаний з минулим.

Організаційні функції управлінської структури, що приймає, а точніше було б сказати, ще й формалізує політичні рішення, незалежно від того, знаходиться ця структура в системі громадянського суспільства (політична партія, рух, об'єднання), або є приналежністю держави, також впливають на структуру вироблення, проробки, апробації можливих рішень та на маніпулювання економічно не визначеними факторами.

Отже, визначаючи основні особливості механізму соціальної детермінації політичних рішень у контексті соціокультурного підходу, ми можемо стверджувати, що політичне рішення утворюється під впливом культури, яка, у свою чергу, формує ідентифікацію індивіда з відповідними цінностями, нормами,

що їх індивід засвоює в процесі соціалізації. З іншого боку, в рамках культури, через комунікацію реалізується функція взаємодії індивіда з іншими соціальними суб'єктами (індивідами, спільнотами). Через цю взаємодію задовольняються інтеракціоністські потреби людини та відбувається включення в статусно-рольову диференціацію, а через неї – в соціальну структуру суспільства в цілому. Всі ці функції при реалізації політичного рішення взаємопов'язані.

Політичне рішення може розглядатися як концентрований виразник основних функцій будь-якої соціальної дії. Воно покликане виконувати в суспільстві основні функції: “життєзабезпечення – регулювання” та “інтеграції – дезінтеграції”. У суб'єкті, що приймає політичне рішення, ці функції трансформуються через соціально-психологічні структури самоідентифікації особистості (включаючи неусвідомлювані), цінності, норми, статуси та ролі, потреби та інтереси, стимули та мотиви, власну активність та її результати.

Таким чином, політичне рішення є соціальною дією, яка виходить від суб'єкта, того, хто приймає рішення, і спрямована на об'єкт. Суб'єкт, приймаючи рішення, намагається перерозподілити матеріальні та владно-примусові ресурси суспільства і змінити його культурно-символічний та соціокультурний потенціал. Владно-політичне регулювання має на меті забезпечити ефективне використання створених суспільством матеріальних та інших ресурсів. Культурно-духовна інтеграція забезпечує злагодженість дій індивідів, яка спирається на їх соціалізацію і яка постійно підтримується та змінюється в міру еволюції суспільства. Соціально-статусна диференціація в такому контексті означає збереження та зміну структури статусів та ролей (рольових позицій) суб'єктів та об'єктів політичних рішень.

2.3. Інституціоналізація соціокультурного впливу

Дослідження культурних та соціальних чинників процесів прийняття політичних рішень у їх взаємозв'язку та взаємообумовленості підводить нас до визначення та конкретизації в рамках дослідження політичних рішень

надзвичайно широкого за обсягом поняття «соціокультурний підхід» як інтегрованої єдності описаних вище складових. Проведений аналіз складових механізму соціокультурної детермінації політичного рішення дозволяє в найбільш загальних рисах визначити, що цей підхід передбачає розуміння суспільства як єдності культури і соціальності, що утворюються та перетворюються діяльністю людини.

Взаємозв'язок культурного та соціального в людській діяльності можна розглядати через поняття «культурної та соціальної форм¹», як це пропонує С. Є. Ячин. На його думку, культура є ейдетичною формою «розумного буття» людини. Операціонально до культурного можна віднести все, що призначене для розуміння: дії та вчинки, існування яких вимагає, щоб їх розуміли, речі, створені як (і для) носії значення. Культурна форма прозора для антропологічного «самостояння», вона слугує тому, щоб одна людина могла виповісти себе (як носія смислу) іншій. Вона акцентована в інтерсуб'єктивний смисловий простір міжлюдських стосунків.

Важливе значення соціальної форми цілком усвідомлене в сучасній соціології і визначається у вигляді «сукупності соціальних відносин» (К. Маркс), «розрізень системи дії і соціальної структури» (Т. Парсонс), «соціального простору» (П. Бурдьє), «комунікативної системи» (Н. Лумана) тощо і полягає саме в тому, що це є місце (топос), в якому розміщуються (експонуються) витвори людини – у тому числі і самі людські тіла та їхні дії.

С. Є. Ячин зауважує, і, зважаючи на аналіз, проведений у попередніх підрозділах, ми з ним цілком погоджуємося, що соціальна форма субстанційна щодо культури, коли розміщує предметне тіло культури у тому ж порядку (субординації та ієрархії), який задумується творцем (або виконавцем) витворів культури. Загальний сенс соціальної форми в тому, щоб здійснювати інституціональну (структурно типологічну підтримку) культурній діяльності людини [207, с. 82–86].

---

¹ Форма в даному випадку розглядається в аристотелєвському тлумаченні як «сутність буття» будь-якої речі.

П. Бергер та Т. Лукман відзначають, що людська природа – соціокультурна змінна. Іншими словами, не існує людської природи в сенсі якогось біологічно фіксованого субстрату, що визначає різноманіття соціокультурних утворень. Людська природа існує лише в сенсі антропологічних констант (наприклад, відкритість світу), що визначають межі і можливості людських соціокультурних утворень. Але специфічна форма прояву людської природи визначається цими соціокультурними утвореннями і відповідає їх численним різновидам. Хоча можна сказати, що в людини є природа, набагато важливіше сказати, що людина конструює свою власну природу або, простіше кажучи, що людина створює саму себе [15, с. 83].

Тут доречно згадати про поширені в соціальній науці підходи, які зосереджені на вивченні процесів інституціоналізації і акцентують увагу на зменшенні напруги та відхилень у соціальній організації суспільства. Так, наприклад, Дж. Тернер виділяє ряд важливих моментів: "а) інституціоналізація, завдяки якій рольові очікування стають чіткими та однозначними...; б) міжособистісні санкції й жести, які мистецьки застосовуються «акторами» з метою взаємної погодженості санкцій; в) ритуальні дії, за допомогою яких „актори” символічно впливають на джерела напруженості...; г) структури, що забезпечують збереження цінностей...; д) структури повторної інтеграції, які спеціально призначені для того, щоб охопити й знову привести до норми будь-яку тенденцію до відхилення; е) ...інституціоналізація системи, здатної застосовувати насильство й примус” [181, с. 71].

У принципі інституціоналізація може мати місце в будь-якій сфері релевантної для даної спільноти поведінки. Різні процеси інституціоналізації відбуваються одночасно. Немає ніякої апріорної причини для припущення, що ці процеси обов'язково повинні бути функціонально «нерозривними», не кажучи вже про те, що вони утворюють логічно зв'язну систему [15, с. 105].

І. М. Савельєва та А. П. Полетаєв вважають, що терміну «інститути» стосовно соціальної системи відповідає, в найширшому значенні, термін «парадигма» стосовно системи культури. Розглядаючи систему культури в

загальному плані як упорядкований і взаємозв'язаний набір ціннісних і когнітивних зразків (патернів), дослідники пропонують внутрішні структури системи культури позначити як «парадигми», оскільки термін «парадигма» в античній і середньовічній філософії активно використовувався саме в значенні прототипу або початкового зразка [170, с. 35]. У цьому значенні «парадигма» відповідає «символічним універсумам» П. Бергера і Т. Лукмана і «порядкам знання» у Р. Шпінера. До схожих понять можна віднести «епістему» М. Фуко, хоча він виходить з того, що в суспільстві в кожен момент часу існує одна, єдина для всієї системи культури епістема, тобто загальний порядок знання.

Цілісність системи культури характеризується поняттям «культурний порядок», яке поки що є не таким загальноприйнятим, як поняття «соціальний порядок», відповідно відсутнє і точне визначення даного терміна. Конкретизуючи це поняття стосовно цілей нашого дослідження, ми можемо, за аналогією із соціальним порядком, який в сучасній літературі зазвичай позначається як «інституціональний», назвати культурний порядок «парадигмальним».

Одна з концепцій належить Л. Г. Іоніну, який пропонує принципово інший стиль осмислення та логіку розуміння культурних феноменів. З погляду Л. Г. Іоніна, соціокультурну історію будь-якого суспільства можна розділити на дві глобальні фази – моностилістичну та полістилістичну культурні репрезентації. Моностилістична культура інтегрує суспільну систему, тобто стає репрезентативною у тому разі, якщо її елементи, будучи внутрішньо пов'язаними, активно поділяються або пасивно приймаються всіма членами суспільства. Такі культурні системи „не просто є знаряддям інтерпретації феноменів, але ніби визначають форму і спосіб їх появи в суспільстві” [55, с. 7].

Автор зазначеної концепції вважає, що культура, яка розуміється як репрезентативна, перестає бути феноменом, що пасивно супроводжує суспільні явища, які при цьому протікають ніби поза культурою, об'єктивно і незалежно від неї. Репрезентативна культура представляє у свідомості членів суспільства всі факти, які що-небудь означають для діючих індивідів. Оскільки цей світогляд та ідеологія репрезентує суспільство у свідомості його членів і, таким чином, стає

основою соціальних дій, то суспільство виявляється саме таким, яким воно репрезентовано у свідомості. Для нашого дослідження важливе розуміння того, яким чином репрезентативна культура відноситься до суспільства, тобто до соціальної структури, інститутів, систем статусів, які розуміються як сталі об'єктивні утворення, що слугують рамками та примусово регулюють відносини між людьми.

Найбільш чітко та логічно *суть соціокультурного підходу* сформулював П. Сорокін у фундаментальній роботі «Суспільство, культура і особистість: їх структури і динаміка» (1947). Провівши аналіз родової структури соціокультурних явищ, він підсумовує результати аналізу у формулі: «Особистість, суспільство і культура як нерозривна тріада». І пояснює: «Структура соціокультурної взаємодії... має три аспекти, невіддільні один від одного: 1) особа як суб'єкт взаємодії; 2) суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами і 3) культура як сукупність значень, цінностей і норм, якими володіють взаємодіючі особи, і сукупність носіїв, які об'єктивують, соціалізують і розкривають ці значення... Жоден з членів цієї нероздільної тріади (особа, суспільство і культура) не може існувати без двох інших» [166, с. 218].

Значний інтерес з погляду конкретизації двох останніх аспектів становить структурна схема Н. Смелзера. Американський соціолог вказує на те, що існують чотири основні компоненти соціальної дії:

- 1) генералізовані цінності, що дають загальний напрям дії;
- 2) регулюючі правила;
- 3) мобілізаційна енергія спрямована на досягнення цілі;
- 4) ситуаційні умови, що використовують як засоби [157, с. 49–50].

Виділення трьох системних утворень у структурі політичного рішення – 1) суб'єкти; 2) соціальна взаємодія; 3) система норм і цінностей – дає підстави вважати, що політичне рішення належить до соціокультурних явищ, а отже може і має розглядатися і досліджуватися з позицій соціокультурного підходу: тобто, в

найширшому соціокультурному контексті з урахуванням усіх доступних для аналізу чинників соціокультурного характеру.

Конкретизуючи поняття «соціокультурний контекст», відзначимо, що у вітчизняній літературі [22, 23] до нього прийнято відносити: загальну історичну ситуацію, у контексті якої приймається те чи інше політичне рішення; витрати та переваги, їх перерозподіл у суспільстві, який відбивається на розстановці політичних сил (чим більшою мірою політичне рішення (його наслідки) артикулює перерозподіл витрат та переваг, тим більшою мірою це позначається на архітектурі розташування політичних сил та може докорінно змінювати формати взаємодії між політичними суб'єктами, їх розташування відносно політичної системи загалом); чинне законодавство або легітимні механізми прийняття рішень, що закріплені в інституціоналізованих практиках (так звана інституціоналізована легітимність). Крім того, необхідно також враховувати специфіку громадських настроїв та очікувань, які в сукупності з ідеологічним та міфологічним компонентами відбивають специфіку ситуації. Важливе місце посідають традиції, які справляють вплив на попередні форми та практики політичної організації суспільства, на досвід, що склався в результаті ухвалення та реалізації попередніх політичних рішень.

Розуміння соціокультурного контексту не було б повним без урахування психологічних чинників, до яких зараховують усю сукупність ознак, котрі виявляються через суб'єктів прийняття політичних рішень, відносячи до них передусім життєвий досвід, освітній та культурний капітали. Крім того, всебічний аналіз умов ухвалення політичного рішення неможливий без урахування ролі груп інтересів та тиску, що впливають на процеси вироблення та ухвалення політичних рішень. Тут основні акценти аналізу мають бути поставлені на вивченні механізмів впливу, котрі використовуються задля здійснення тиску, та на механізмах формування самих груп впливу, їхньому освітньому та культурному капіталах, особливостях процесів передачі інформації до суб'єкта прийняття рішень, ступенях свободи суб'єктів прийняття рішень від груп тиску та інтересів.

Таким чином, соціокультурний контекст, до якого деякі вітчизняні дослідники апелюють більшою мірою як до історико-культурного, стає своєрідним підґрунтям і водночас тканиною, що конструює політичне життя суспільства [46, с. 157].

На цій основі можна говорити, що специфіка соціокультурного підходу полягає в тому, що він інтегрує три виміри людського буття (характер співвідношення людини з суспільством, характер культури, тип соціальності) саме як фундаментальні, кожний з яких не зводиться до інших і не виводиться з них, але при цьому всі вони взаємопов'язані і впливають один на одного як найважливіші складові людських спільнот. Соціокультурний підхід цілком сумісний із структурно-функціональним аналізом: і П. Сорокін, і Т. Парсонс виходять із розуміння людини як активного суб'єкта дії, хоча перший робить акцент на взаємодії як родовій моделі соціокультурних явищ, а інший – на структурі і функціях дії окремого суб'єкта; соціокультурний підхід припускає аналіз функцій і структур, а структурний функціоналізм включає культуру як одну з найважливіших структур (щоправда, її функції більш локальні); обидва вони виступають як конкретні форми системного підходу, що виражають особливості соціальних (соціокультурних) об'єктів. Але при цьому соціокультурний підхід є більш загальним, і в цьому сенсі він тяжіє до системного підходу. Структурний функціоналізм орієнтований на чітку диференціацію і вимірювання функцій і структур об'єктів, що вивчаються, і ближчий до системного аналізу.

На відміну від структурного функціоналізму, соціокультурний підхід не має принципових ускладнень з врахуванням і інтерпретацією змін об'єктів, що вивчаються. Можна сказати, що одним із вихідних принципів соціокультурного підходу є принцип змін: соціокультурна динаміка справедливо вважається центральною темою у творчості П. Сорокіна; щоправда, вона набула в нього форми циклічності, що виключає універсальність прогресу [168, с. 31].

Усі ці і деякі інші аспекти соціокультурного підходу дозволяють розглядати його як певний рівень конкретизації принципу універсального еволюціонізму.

«Універсальний еволюціонізм саме і є поєднанням ідеї еволюції з ідеями системного підходу. В цьому відношенні універсальний еволюціонізм не тільки поширює розвиток на всі сфери буття (встановлюючи універсальний зв'язок між неживою, живою і соціальною матерією), але й долає обмеженість феноменологічного опису пов'язуючи такий опис, з ідеями і методами системного аналізу» [177, с. 645].

Сутність соціокультурного підходу можна конкретизувати у вигляді декількох принципів, що допомагають сформувати уявлення про суспільство як цілісну соціокультурну систему і чітко осмислити проблеми соціокультурної трансформації [80, 81, 82].

Принцип взаємопроникнення культури і соціальності підтверджує наявність цих двох вимірів у будь-якій людській спільноті, постійний їх взаємозв'язок і взаємовплив, але при цьому жоден із цих компонентів не зводиться до іншого і не виводиться з нього.

Принцип людини активної (homo activus) акцентує увагу на елементах структури особистості як суб'єкта дії, а сама дія суб'єкта розуміється як компонент взаємодії з іншими суб'єктами, що має значення для них і що виконує певні функції по відношенню до всіх суб'єктів взаємодії. Принцип активності включає суперечливість людини як багатовимірної, біосоціальної істоти, що виявляється в суперечності її дій, взаємодій і їх результатів.

Принцип антропосоцієтальної відповідності означає сумісність особистісно-поведінкових характеристик людини як члена даного суспільства і соцієтальних характеристик цього суспільства (як єдність культури і соціальності); відомі два основні способи досягнення такої сумісності і, відповідно, два типи суспільства: у «традиціоналістському суспільстві» характеристики людини повинні відповідати соцієтальним структурам, які склалися і які обмежують або закривають простір для ініціатив індивіда, що порушують традиції (принцип закритості); у «ліберальному, або сучасному суспільстві» пріоритет віддається свободам і відповідальності людей, які прагнуть так змінити структури, що склалися, щоб

вони відповідали зростаючим потребам і здібностям індивідів і їх колективів, відкривали простір для інновацій (принцип відкритості).

Принцип соціокультурного балансу означає динамічну рівновагу між культурними і соціальними компонентами як умова стійкості суспільства; іншими словами, функції, структури і процеси суспільства забезпечують збалансоване задоволення суперечливих потреб, цінностей, інтересів суб'єктів діяльності, що входять у це суспільство. Він допускає також, що може спостерігатися віддалення від точки рівноваги, що перевищує критичні значення.

Принцип симетрії і взаємозворотності соціетальних процесів означає, що кожному процесу, який втілює динаміку суспільства як цілісної системи і має певну спрямованість, відповідає протилежно спрямований (симетричний, парний) процес, а під час переходу процесу з однієї стадії в іншу він може перетворюватися на свою протилежність (інтеграція – в дезінтеграцію і навпаки). Ця парність процесів має функціональну природу: одні з парних процесів забезпечують відтворення відповідних структур, а інші – їх зміну. Комплексною формою змін служить соціокультурна трансформація.

Спираючись на таке розуміння сутності соціокультурного підходу, можемо зробити висновок, що соціокультурна детермінація процесів ухвалення рішень загалом, особливо в умовах суспільства, що трансформується, відбувається через посередництво соціогрупового (структурного), ціннісно-культурного та діяльнісного компонентів, кожен з яких є суттєвим фактором при виборі політичного рішення та набуває вияву як на рівні формальних та неформальних соціальних структур та інститутів, так і на рівні життєвих стратегій соціальних акторів та суб'єктів, що ухвалюють рішення. Соціокультурна детермінація процесів ухвалення політичних рішень може розглядатися як своєрідна емерджентна якість, що виникає та характеризує життєздатність суспільства, його внутрішні можливості подальшого саморозгортання.

Окрім цього, соціокультурна детермінація – це сукупність ресурсів та спроможностей суспільства, які визначають вектори та обмеження його можливих змін, найбільш вірогідні напрями та обмеження його можливих обмежень, а також

найбільш вірогідні ефекти цілеспрямованого реформування. Загалом діалектику соціокультурної детермінації можна представити як вплив на соціальну структуру (інституціональну, групову та ціннісну) та на діючих агентів (акторів, суб'єктів), які, у свою чергу, через формальні та неформальні прояви і життєві та соціальні стратегії впливають на соціокультурний потенціал суспільства [46, с. 157–158].

Однією з важливих характеристик, що визначають усі процедури, пов'язані з розробкою, ухваленням та впровадженням політичних рішень, безперечно, стає соціокультурний потенціал, що розкривається через життєві та соціальні стратегії різних соціальних суб'єктів, які є відображенням їх життєвого досвіду. Другим ключовим елементом стає соціогруповий потенціал, який можна визначити як комплексну характеристику структурних, групових та матеріальних ресурсів індивідів, спільнот та соціальних суб'єктів, їх символічний та соціальний капітали [8, с. 366–367].

Політичне рішення, як спосіб здійснення політичної діяльності та соціокультурне явище має свою структурну диференціацію на особову, культурну і соціально-організаційну сфери (підсистеми). Поєднуючи наше визначення політичного рішення з позицій структурно-діяльнісного підходу з описаними складовими соціокультурної детермінації процесу його прийняття, спираючись на виділення в його структурі трьох названих вище підсистем спробуємо інтегрувати всі виділені елементи у єдину модель соціокультурної детермінації прийняття політичного рішення, в якій представлено суб'єктні, об'єктні, опосередковуючі, процесуальні і ситуаційні елементи політичного рішення, розподілені між особистісною, культурною та соціально-організаційною сферами.

Таблиця 2.3.1

Модель соціокультурної детермінації прийняття політичних рішень

Формотворчі елементи дії	Підсистеми політичного рішення		
	Особистість	Культура	Соціальна організація
Суб'єкт і "суб'єктні" елементи	Суб'єкт, що приймає рішення (актор), його потреби, настанови, мотиваційна орієнтація	Уявні або передбачувані суб'єкти (ідеальні образи), ціннісні і нормативні орієнтації	Інші дійові особи і суб'єкти, їх ролеві або нормативні експектації

Об'єкт і "об'єктні" елементи	"Внутрішні" стани суб'єктів і форми їх індивідуальної поведінки	Культурні (загальнозначущі) об'єкти: наочні умови життя, матеріальні і символічні "провідники" дії	Соціальні об'єкти (процеси і стани, що підпадають під "зовнішні" дії суб'єктів)
Елементи і механізми, що опосередковують прийняття політичного рішення	Ідентифікація суб'єктів прийняття рішення з наявними умовами їх життєдіяльності (соціальна і культурна ідентичності особистості, групи інтересів)	Загальні цінності, норми і символічні значення, що прийняті або поділяються суб'єктами, які спільно приймають рішення	Соціальні статуси, позиції, що характеризують взаємне розташування суб'єктів і їх взаємну орієнтацію в політичному і соціальному просторі
Процес ухвалення політичного рішення і процесуальні елементи	Динаміка особистості	Культурні процеси і причинні зв'язки	Соціальні ролі, структурні і функціональні зв'язки
Ситуація ухвалення рішення і ситуативні елементи	Особиста ситуація (сукупність індивідуальних можливостей, що визначають горизонти повсякденної поведінки і спілкування конкретної особи)	Культурна ситуація (простір або середовище, необхідні для виникнення і взаємодії культурних зразків, цінностей і норм)	Соціальна ситуація (сукупність взаємно орієнтованих можливостей, що робить суб'єктів доступними один одному в будь-якому місці, де існує загальний символічний простір)

Висновки до другого розділу

Спираючись на розгляд політичного рішення як цілераціонального виду діяльності, що є проявом політичної поведінки і передбачає свідому постановку та реалізацію цілей і заснований на оптимальному з точки зору суб'єкта співвідношенні цих цілей і засобів їх досягнення, та визначення культури як цілісної структури, що змінюється й підтримує сфери людської діяльності, можна виділити такі основні підсистеми впливу культурного компоненту моделі соціокультурної детермінації політичного рішення:

1) підсистему інформаційного забезпечення; 2) підсистему загальної орієнтації, яка спрямовує поведінку суб'єкта, що приймає політичні рішення, в часі і просторі, враховуючи і соціокультурний простір; 3) підсистему мотивації; 4) підсистему цілепокладання та вольового рішення; 5) технологічну підсистему; 6) поведінкову або предметно-результативну підсистему; 7) рефлексивну підсистему.

З функціональної точки зору культурна детермінація запускає механізми культурної селекції, накопичення та поширення типових зразків рішень, їх передачу та збереження, соціалізацію, а за певних умов і трансформацію.

За аналогією до думки П. Блау про емерджентний вплив соціальної структури через рольові відношення, владу і законність, колективні цінності, структуру взаємовідносин складних соціальних організацій можна сформулювати власний ряд емерджентних якостей соціальної структури, що характеризують вплив сукупності соціальних відносин, як компоненту моделі соціокультурної детермінації, на прийняття політичних рішень: образи і цілі, культурні та соціальні зразки, соціальні ролі та ресурси.

Визначаючи основні особливості механізму соціокультурної детермінації політичних рішень, ми можемо стверджувати, що політичне рішення як прояв політичної поведінки утворюється під впливом культури, яка, у свою чергу, формує ідентифікацію індивіда з відповідними цінностями, нормами, котрі засвоюються в процесі соціалізації. У культурному континуумі через комунікацію реалізується функція взаємодії індивіда з іншими соціальними суб'єктами (індивідами, спільнотами). Через цю взаємодію задовольняються потреби людської інтеракції та відбувається включення особистості в статусно-рольову диференціацію, а через неї – в соціальну структуру суспільства в цілому. Усі ці функції при формуванні та прийнятті політичного рішення взаємопов'язані та обумовлюють реалізацію політичного вибору владного суб'єкта.

Спираючись на основні принципи соціокультурного підходу та інтегруючи проаналізовані елементи механізму соціокультурної детермінації політичного рішення, можна розбудувати трикомпонентну модель соціокультурної

детермінації політичного рішення, що включає культуру, яка позиціонує та ідентифікує суб'єкта політичного рішення з відповідними цінностями, нормами, що засвоюються ним у процесі соціалізації, та соціальну структуру, включення в яку відбувається через процеси комунікації.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ
ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВНІЙ
ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

3.1. Структура ситуації прийняття політичного рішення

Характеризуючи українське суспільство, вітчизняні соціологи постійно підкреслюють той факт, що зміни в ньому відбуваються майже в усіх сферах суспільного буття [34, с. 8–9]. Сучасне соціальне життя зазнає значних перетворень, докорінно змінюються основні форми індивідуального і колективного буття [10, с. 3], соціальна дійсність виявляється багатшою за лексичні та евристичні можливості суспільствознавців. Основною умовою нормального функціонування всіх сфер соціальних взаємодій, у тому числі й економічної, слід вважати забезпечення певного рівня соціального порядку в соціумі. Стабільність та передбачуваність соціальних та економічних відносин – важлива умова функціонування та розвитку життєдіяльності суспільства і економіки будь-якого типу [203, с. 10].

Щоб дати відповідь на запитання про характер і зміст цих змін, треба добре знати анатомію суспільства, в якому ми живемо, структуру влади, характер відносин держави і суспільства, динаміку суспільних настроїв. Вивчати українське суспільство непросто, оскільки воно і досі значною мірою перебуває в суперечливому стані, в ньому строкато переплелася старе і нове, власне і запозичене. Такий стан соціогуманітарії найчастіше характеризують як перехідний, або як стан суспільної амбівалентності [135].

Політичній сфері життя українського суспільства в даний період притаманний високий рівень конфліктності. Саме на рівні прийняття політичних рішень стикаються суперечливі, іноді непримиренні та протилежні, ідеологічні інтереси і цінності, політичні програми та концепції. Для політичного істеблїшменту України залишається нагальною проблема вироблення

оптимального, найменш конфліктного механізму прийняття політичних рішень [22, с. 30].

Науковці відзначають, що максимальна ефективність прийнятих рішень можлива лише за цілого комплексу умов: авторитетність суб'єкта прийняття рішення (що означає відповідний рівень суб'єкта, його легітимність та компетентність); прийняте рішення має відповідати сформованій суспільній ситуації; виглядати доцільним із погляду виконавців; його виконання має бути реальним у реально визначені терміни; кожному рішенню необхідна відповідна інформаційна забезпеченість (достатня інформаційна база, в тому числі і наукова); до політичного рішення мають застосовуватися відповідні методи оцінки і контролю [43; 146].

Слід відзначити, що проблема політичного рішення може ставитися й вивчатися повноцінно *лише в демократичній системі влади*, коли з політичного рішення знімаються "невимірювальні" та "іраціональні", за висловом французького політолога М. Дюверже, характеристики традиційного й харизматичного панування. За умов демократії підготовка й розробка політичного рішення є відкритим процесом з різною мірою легальності залежно від системи демократії, традицій, політичних лідерів тощо. Легальність процесу дає змогу вести раціональне дослідження й говорити про можливість побудови моделі прийняття політичного рішення в демократичній системі влади [2].

Виявляти назрілі проблеми розвитку суспільства, аналізувати їх, з'ясувати причини, визначати конкретні труднощі, суперечливості та знаходити шляхи вирішення цих проблем покликана державна політика [181, с. 5]. У державній політиці рішення є результатом діяльності суб'єктів політичного процесу, і спрямовані вони на вирішення проблем державного рівня. Майже кожне політичне рішення для ефективного впровадження його в життя потребує цілої системи інших управлінських рішень, а сукупність управлінських рішень становить основу механізму його реалізації. Тому окреме рішення ще не є політикою, але їх сукупність (у межах чітко визначеної стратегії) визначає напрям державної політики, тому аналіз і оцінювання факторів, що впливають на

формування та прийняття рішень сприяє вдосконаленню державної політики країни [там само, с. 297]. Адже формування збалансованої політики та успішна її імплементація вимагає всебічного вивчення трансформаційних процесів у суспільстві, розгляду їх іманентних закономірностей і особливостей, з одночасним зверненням до рушійних інтересів та мотивів основних суб'єктів правових та економічних дій, що ініціюють їх у суспільстві.

У сучасній суспільній думці сформувалися три основні підходи до процесу аналізу державної політики, які не є взаємовиключними, але різняться за шляхом, обраним для аналізу певного суспільно-політичного явища: кожен з підходів спрямовує увагу на різні особливості феномену політики й надає можливість оцінити різноаспектність тлумачень суспільного життя [там само, с. 71–75]. Відмінність між цими підходами загалом зводиться до різних рівнів аналізу державної політики: перший фокусує увагу на рівні індивіда як суб'єкта політики (підхід суспільного вибору), другий – на індивідах і організованих групах інтересів (плюралістичний підхід), а третій – на великих соціальних та економічних суспільних силах, які теж визнаються активними суб'єктами політичної дії (суспільний підхід).

Відповідно до цього, можна говорити про різні рівні *аналізу політичного рішення*, які мають бути охоплені при здійсненні комплексного дослідження цього явища. Так, на індивідуальному рівні, на нашу дамку, потрібно досліджувати два основних аспекти: 1) участь окремих громадян країни у прийнятті рішень (шляхом голосування, участі в громадських організаціях тощо); 2) вивчення політичного рішення крізь призму понять і підходів індивідуального вибору суб'єкта прийняття політичних рішень.

На наступному рівні аналізу потрібно виходити з того, що більшість індивідів для досягнення своїх цілей створюють певні групи та об'єднання. Великі суспільні групи ставлять за мету впливати на процес прийняття рішень зокрема, й на напрям державної політики загалом. У цьому контексті необхідно враховувати як діяльність самих правлячих кіл, так і „тиск” впливових соціальних груп (груп

інтересів у їх класичному значенні як суб'єктів, які, може, й не прагнуть отримати владу, але прагнуть впливати на неї).

На третьому рівні аналізу важливо враховувати тиск „великих соціальних груп” на суб'єктів прийняття рішень, який здійснюється через специфічні форми впливу на політичні процеси.

Існують також різні погляди на місце політичних рішень у системі державного управління та різні підходи до виділення істотних ознак, що відрізняють політичні рішення від інших видів соціальної дії. Істотною ознакою політичного рішення як раціонального виду політичної діяльності є його офіційність (прийняття суб'єктом, наділений відповідними повноваженнями). Ознаками офіційного рішення, у свою чергу, є його директивність і загальнообов'язковість. Це пояснюється тим, що рішення управління в концентрованій формі передає "заряд" керівної дії, виражає головне у взаємовідносинах ієрархічно підпорядкованих суб'єктів та об'єктів. Тому воно не може сприйматися альтернативно, з наданням права й можливості оцінювати обов'язковість чи необов'язковість його сприйняття й виконання.

Як справедливо відзначають В. Є. Абизов та В. Г. Кремень, *політичне* – це специфічна модальність соціального, що виникає на рівні державної влади, в умовах конкуренції політичних груп за владу, в міжнародних відносинах. Не завжди соціальне явище чи процес містять у собі політичне, а тільки на тому рівні, де спілкування та взаємодія прошарків і груп суспільства переростає в конкуренцію, боротьбу за владу в державі чи активний вплив на державну владу [2].

Уже з викладеного зрозуміло, що з розмежуванням понять державне і політичне рішення можуть виникати певні проблеми. Ряд авторів вважає ці два терміни взаємозамінними [напр., 60, с. 347–355]. Інші пропонують певну комбінацію: наприклад, В. В. Тертичка вживає термін «державно-політичне рішення», ознаки останнього (наприклад, якщо воно стосується значної частини суспільства з характерною для таких рішень масштабністю об'єкта впливу,

обумовленість політичною та економічною ситуацією в суспільстві тощо) при цьому цілком співвідносяться з політичним рішенням [183, с. 347–355].

На нашу думку, найбільш важливо враховувати, що не кожне державне рішення є політичним. Політичні рішення мають свою специфіку, оскільки вони є *концентрованим виразом політичного керівництва*. Вони *підпорядковані реалізації спільних цілей соціальних груп*. Навіть якщо політичні рішення приймаються на регіональному рівні або в рамках якоїсь місцевої спільноти, вони впливають на функціонування державної влади.

Державні рішення можуть бути політичними та адміністративними, останні при цьому розглядаються як допоміжні акти управлінської діяльності. Політичні рішення, на відміну від адміністративних, завжди прямо або опосередковано адресовані визначеним суспільним групам людей, слугують засобом врегулювання відносин між ними, є способами вираження і реалізації соціальних інтересів та цілей. Вони – результат діяльності суб'єктів політичної влади та керівництва. У відповідності до принципу пріоритетності політики у державному управлінні, політичні рішення мають домінуюче значення стосовно адміністративно-управлінських.

Очевидним є те, що політичні рішення та дії з їх реалізації відіграють центральну роль у державному управлінні [2, 22, 23, 30, 39, 40, 43, 60, 182, 223] і є елементом публічно-державної політики. Зважаючи на багатоманітність визначень „політики” та власне „державної політики”, уточнимо, в якому аспекті ми вживаємо ці поняття в даній роботі.

Передусім потрібно враховувати, що неоднозначне розуміння терміна „політика” в українській науковій термінології також ускладнене його відповідністю двом різним англійським поняттям (*politics* – що розуміється в значенні сфери взаємин соціальних груп та індивідів та *policy* – в значенні плану, програми або наряду дій [63, с. 370–371]). З цього приводу Д. Кола зазначає, що, незважаючи на те, що визначення, які поєднують ці два поняття, виглядають надзвичайно привабливо, їх співвіднесення не може слугувати універсальною нормою [66, с. 10–11]. Не менш складна ситуація виникає з українським

словосполученням „державна політика”, якщо вживати „*public policy*” як його англійський еквівалент.

Отже, категорія політики – одна з найскладніших для розуміння, тому неоднозначність її пояснення та тлумачення зберігається і нині. Не заглиблюючись детально в проблеми, пов’язані з дефініцією останньої, визначимо, що у своєму дослідженні ми відштовхуємося від концепції політики, запропонованої М. Вебером, яка ставить у центр розуміння генетичного коду політики поведінку конкретного суспільства, визначення сутності та її інтерпретацію як соціальної дії [27]. Саме веберівська модель політики як певної соціальної структури найвищого ступеня складності, в якій усім громадянам відведені певні місце і роль у владних відносинах, значно вплинула на структурно-функціональні підходи до пояснення політики, зокрема концепцію самостійної політичної підсистеми суспільного життя Толкотта Парсонса та системний аналіз політики Девіда Істона та Габріеля Алмонда [60, 208, 209, 214, 215, 216]. Для всебічного та найбільш повного аналізу політичних рішень видається необхідним враховувати також біхевіористські моделі [222, 223], когнітивістську модель „обмеженої раціональності» [236, 237] та сучасні комунікативні концепції політики [94].

В усіх без винятку концепціях неодмінними елементами політики виступають її суб’єкти, які впливають на владу або ж використовують її безпосередньо з метою забезпечення своїх потреб та інтересів. Тому у вузькому розумінні ми можемо говорити про політику як про дії, спрямовані на створення умов, які сприяють оптимальній реалізації інтересів суб’єктів політичної дії – особистостей, об’єднань громадян (соціальних, професійних, етнічних тощо), держави [22, с. 8]. При цьому люди, для яких політика є професією, мусять виробляти політику, яка відповідає меті розвитку всього суспільства, що можливо лише за умов балансу інтересів усіх соціальних груп і державних інститутів. Тому дуже важливим є розуміння державної політики як таких дій органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальнішим чином сприяють реалізації інтересів суспільства [22, с. 9].

У цьому контексті доцільно також згадати інше визначення державної політики, запропоноване Леслі А. Палом. Він вважає, що „державна політика – це напрям дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної проблеми або сукупності взаємно пов'язаних проблем” [119, с. 22]. Так, канадський дослідник розглядає державну політику як не лише підмножину, хоча вона є однією з найважливіших справ, якими займається уряд. Іншими словами, існує різниця між просто рішеннями та політикою. Уряди ухвалюють щодня безліч рішень, продиктованих як політикою, так і просто обставинами. Водночас багато видів урядової діяльності зводяться до здійснення конкретної політики, проте в структуру політики не входять. Однак, накопичення та консолідація рішень врешті-решт утворюють певну політику, яку уряди визнають із запізненням. Згідно з Л. Палом, державна політика бере свій початок в уряді або державних органах. Однак приватні інтереси часто істотно впливають на прийняття рішень. Політика стає державною не завдяки її впливу на суспільство, а завдяки її походженню [119, с. 23].

Інший дослідник, Чарльз Ліндблом, у своїй роботі „Процес розробки та здійснення політики” висловлює думку, що державна політика є комплексним феноменом, що складається з дій багатьох обраних чи найнятих чиновників. У публічній політиці, на його думку, задіяно також багато окремих громадян з їх особливою поведінкою [60, с. 347].

Поєднуючи згадані вище різні за своїми наголосами визначення, можна зробити два основні висновки: 1) державна політика характеризується особливо значним рівнем вирішення суспільних проблем при врахуванні інтересів всього суспільства; 2) вона безпосередньо пов'язана з державними органами і реалізацією державних інтересів її суб'єктами. Проте, не врахованим залишається ряд важливих моментів, які, на нашу думку, найбільш повно розкриті у визначенні публічно-державної політики російського політолога А. О. Дегтярьова. Він вважає, що *публічно-державна політика є цілеорієнтовна та керована, комплексна та організована спільна діяльність індивідів та їх груп з легітимного вирішення суспільних проблем при керівній та інтегративній ролі інститутів*

державної влади на основі використання колективних ресурсів суспільства, яка включає в себе сукупність публічних цілей та завдань, умов та норм, рішень та дій, а також їх соціальних результатів та наслідків [40, с. 19].

У найзагальнішому плані кожний соціальний суб'єкт, здійснюючи вплив на інші соціальні групи, суспільство, сам у той же час виступає об'єктом впливу з боку інших суб'єктів. Змінюючись у суспільних відносинах, він впливає на себе та свою групу [130, с. 123]. У зв'язку із цим політичне життя суспільства може розглядатися як системна взаємодія різноманітних суб'єктів політики, кожний з яких у певній ситуації може бути не тільки суб'єктом, а і об'єктом. Таким чином, політичні рішення виступають центральним блоком у загальному механізмі державної політики будь-якої країни. Проте прийняття політичних рішень має свою національну специфіку, врахувати та дослідити яку можливо саме із застосуванням соціокультурного підходу.

3.2. Проблеми політичного вибору в контексті соціокультурного потенціалу українського суспільства

Серед вад соціологічних, політичних та економічних загальних теорій в українському політикуумі часто фігурує звинувачення в тому, що вони ігнорують значущість "спадщини" минулого (наприклад, «реального соціалізму»), а тому не здатні відбивати всю складність та комплексність створення нових інститутів українського суспільства. Крім того, вони приписують інституціональному та економічному контексту вирішальне, детермінуюче значення для дій акторів.

Однак головна вада подібних теорій полягає в тому, що вони, претендуючи на універсальність, не враховують специфіку перетворень у пострадянських країнах, яку К. Оффе [118, с. 6–22] називає "дилемою одночасності", сутність якої полягає в одночасному, навіть не подвійному, а потрійному переході: до демократії (1), ринку (2) та відтворення/створення (3) національної держави. Саме така постановка проблеми відкриває перед нами іншу проблему, сутність якої

криється у змісті трансформаційних процесів, котрі не мають кінцевої мети, яку можна заздалегідь визначити, завчасно задати та передбачити.

Хоча наявність такого ідеалу суспільного устрою вважається обов'язковим, українське суспільство живе за умов відсутності історичного, громадського та культурного досвіду щодо того, яким має бути наповнення макрополітичних понять у кожному конкретному випадку прийняття політичних рішень. Акцентуація уваги на соціокультурній детермінації не є одночасною відмовою від концепту політичної культури, який у подальшому може розглядатися як одна із складових соціокультурного контексту.

Дослідження процесів ухвалення та прийняття політичних рішень безсумнівно підводить нас до аналізу характеристик суб'єктів, задіяних у цьому процесі, та спроби встановлення ряду пов'язаних з ними соціокультурних детермінант (соціокультурного контексту в єдності соціального, культурного та діяльнісного компонентів), що впливають на прийняття політичних рішень у конкретних умовах місця і часу. Одразу ж зауважимо, що контекст ухвалення політичних рішень, якщо не враховувати case study, як правило, можливо реконструювати лише як загальну агреговану величину, що створює відповідний фон діяльності політичних суб'єктів.

Наголос на контекстуальних умовах, які мають значний вплив, зумовлений труднощами застосування концептів політичної культури, викладених у класичних теоріях Г. Алмонда, С. Верби, Дж. Пауелла, У. Розенбаума тощо [3]. Типології політичної культури вказаних авторів є спробами побудувати універсальні моделі, які віддзеркалювали б загальний характер та етапи еволюції політичної культури. На відміну від них звернення до соціокультурних детермінант дозволяє відмовитися від обмежуючої тези щодо культурної узгодженості як передумови руху політичної культури до загальної задоволеності демократичною політичною системою.

Для вивчення українських реалій, на нашу думку, більшу пізнавальну цінність має концепція політичної культури, запропонована свого часу Є. Головахою, яка ґрунтується на показниках розвитку політичної культури, які

безпосередньо відображають послідовність включення громадян у сферу політичного життя суспільства. А саме:

- інтерес до політики;
- залученість до організованої суспільно-політичної діяльності;
- політична ефективність (оцінка суб'єктом своєї здатності впливати на політичні події та рішення);
- політичні орієнтації (підтримка певного політичного напрямку і відповідних політичних організацій);
- ставлення до держави та перспектив її розвитку у внутрішньополітичному та міжнародному аспектах тощо [34, с. 95–97].

Такий підхід дозволяє розглядати вплив соціокультурних детермінант через соціальну активність, соціальну інтеграцію, саморегуляцію, активацію і дієвість соціальних суб'єктів, а також вимірювати інтенсивність прояву соціокультурних орієнтацій через рівень залученості громадян до прийняття рішень, активацію засобів впливу громадськості на рішення влади. Однак такий підхід зорієнтований на активну участь усіх агентів соціальної взаємодії – як держави, носіїв владних повноважень, з одного боку, так і рядових громадян – з іншого. Поза увагою залишаються аспекти соціокультурного середовища, які не мають вияву в громадській активності.

Аналізуючи специфіку соціальних відносин в українському суспільстві, необхідно зазначити, що взаємовідносини “влада – громадянин” сьогодні значною мірою детерміновані соціально-історичним і соціально-психологічним досвідом, накопиченим усіма учасниками цього процесу. Тим більше, що такі відносини реалізуються не тільки і не стільки на рівні інституціональних структур. Багаторічний соціальний досвід нашого суспільства впливає на реалізацію нових соціальних відносин, обумовлюючи можливості й особливості подальшого їх розвитку [46, с. 154]. Анахронічна недоформованість національної ідентичності, поряд з характерною для посткомуністичних країн недорозвиненістю громадянського суспільства, є головною причиною суперечливих, непослідовних

орієнтацій українського населення [152]. Сучасний стан суспільної свідомості дослідники характеризують як амбівалентний.

Поняття «амбівалентності» було запозичене соціологами з психіатрії, де воно використовувалося на позначення певного стану психічної роздвоєності, в якому людина має полярні емоції щодо того самого об'єкта (емоційна амбівалентність), висловлює взаємовиключні ідеї (інтелектуальна амбівалентність) і постійно вагається між двома протилежними рішеннями (вольова амбівалентність). На українському ґрунті цю концепцію найпоспідовніше розвинув соціолог Євген Головаха, переконливо показавши, що суспільна амбівалентність, себто «паралельна орієнтація на взаємовиключні цінності», є характерною ознакою всякого перехідного періоду – періоду зіткнення двох політичних культур, двох моделей суспільної (політичної, економічної і, навіть, мовної) поведінки [34, 35].

Подібна амбівалентність притаманна всім народам, призвичаєним до державного патерналізму, проте в Україні вона носить особливо глибокий характер. Це ускладнює процеси прийняття рішень (вибору необхідного варіанта поведінки) у двох напрямках: по-перше, суб'єкту прийняття рішення важко визначитися із атракторами політичного рішення – суспільними цінностями, на задоволення яких воно має бути спрямоване; а по-друге – амбівалентна свідомість стає вагомою характеристикою самих владних суб'єктів. Передусім – роздвоєність політичної еліти. З одного боку, є чималий прошарок панівної посткомуністичної олігархії, яку перебування України в стані невизначеності цілком влаштовує і яка, відповідно, намагається усіяко законсервувати амбівалентність українського суспільства. А з іншого боку, на арену виходять молодші, більш динамічні, проринкові, проєвропейські еліти, яких згадана амбівалентність – як джерело стагнації – уже не влаштовує. І хоча ці нові еліти є вочевидь слабшими, вони мають ряд стратегічних переваг (у віці, в освіті, у міжнародній підтримці, у внутрішніх тенденціях розвитку українського суспільства), які з часом можуть виявитися вирішальними [152].

У суспільній свідомості громадян пострадянських країн продовжує існувати стійке уявлення про те, що держава і влада є одноосібно реальним активним суб'єктом, здатним продукувати, ініціювати і санкціонувати прийняття рішень на всіх рівнях. Подібна логіка відносин радянських часів сформувала певні очікування громадян, що мають місце і зараз. З цього приводу П. Слотердаjk у своїй праці «Критика цинічного розуму» зазначає, що проблема двобічного цинізму – влади відносно народу та народу відносно влади – має глибокі історичні корені. Виходячи з того, що традиції панування підготували підґрунтя для виникнення таких політико-символічних позицій величі влади (створили значні дистанції в соціокультурному полі), цинізм влади провокується знизу як „...виклик неперевершеній владі з боку нахабної рабської позиції” [156, с. 232], який через суперечність між можновладцями та пригнобленими втілюється у дві контрпозиції: „...тут „славетна” влада з пишним фасадом, там – безпосередній досвід раба щодо насильницької суті влади і фасадного характеру пишноти. Середній пункт між обома утворюється завдяки політико-правовим діям влади, з яких вона виводить свою легітимність. У цій серединності – досягнення права і держави – можуть зйтися свідомості панів і рабів” [там само, с. 235].

З одного боку, сучасні умови дають підстави говорити про збільшення кількості соціальних суб'єктів, здатних активно функціонувати в сучасному українському суспільстві, про формальну наявність у суспільстві умов для підвищення залученості громадян до прийняття рішень, розширення засобів впливу громадськості на рішення влади. Але чи готові громадяни України до нових відносин? Який сьогодні ступінь залучення громадян до прийняття рішень? Наскільки поширеними в українському суспільстві є засоби впливу громадськості на рішення влади?

Звернемося до результатів опитування, проведеного з 19 по 27 вересня 2006 року в межах науково-дослідної роботи "Людський фактор інноваційного розвитку українського суспільства» (див. дод. А). Аналіз ситуації в країні засвідчує дуже низький рівень усвідомлення респондентами дієвого спектра можливостей впливу громадськості на процеси прийняття владних рішень в

Україні (так, лише 9% респондентів має уявлення про те, як вони можуть вплинути на вирішення питань державної політики – табл. А1); обмежений також вибір громадянами засобів впливу громадськості на рішення влади.

Результати соціологічного опитування засвідчують, що засоби впливу на прийняття рішень, які виступають невід’ємними складовими функціонування повноцінного громадянського суспільства, сьогодні практично не розглядаються громадянами України як форми й знаряддя їхньої особистої участі в прийнятті рішень. Оцінюючи ступінь участі громадськості у використанні можливостей впливу громадян на прийняття рішень на місцевому рівні, зазначимо, що на запитання «Чи брали Ви участь упродовж останнього року в громадському обговоренні важливих питань місцевої громади?» позитивно відповіли лише 21% опитаних.

Проблема впливу громадськості на процес прийняття рішень, у першу чергу, пов'язана з тим, що більшість населення України не усвідомлює можливостей свого реального впливу на вирішення питань, не вважає себе активними суб'єктами соціального процесу, що мають доступ до інформації (табл. А4) та можуть бути членами (або брати участь) у громадських організаціях (табл. А3), здатними дієво впливати на процес прийняття рішень.

Через низьку активність пересічних громадян щодо впливу на прийняття політичних рішень та природну закритість для аналізу груп тиску та лобіювання інтересів, зростає значення соціокультурного контексту, в якому ухвалюються рішення. Внаслідок дії означених умов та чинників в Україні виник своєрідний проміжний режим, який, на думку багатьох дослідників, поки що не став демократичним насправді. Радше, його можна розглядати як формально демократичний. До нього можна застосувати різні назви: ілліберальний або, як пише Б. Осадчук, бюрократичний авторитаризм; непогано підходять назви «електоральна» чи «делегативна демократія» [116, с. 93].

Для опису політичної системи, що склалася сьогодні в Україні, нам здається дуже вдалим термін запропонований Г. О'Доннеллом „делегативна демократія” [110]. Г. О'Доннелл вважає, що існуючі теорії та типології демократії розглядають

представницьку демократію лише такою, якою вона склалася у високорозвинених капіталістичних країнах. У той час як низка новітніх демократій, відповідаючи критеріям поліархії, запропонованим Р. Далем, не належить до них.

Делегативні демократії не можна вважати закріпленими та інституціональними, однак вони можуть бути стійкими, оскільки від попередніх авторитарних режимів залишається успадкованим уявлення про правильне використання політичної влади, а практики її використання будуються таким чином, щоб закріпити існуючий стан, не рухаючись при цьому до представницької демократії. Підґрунтям такої аргументації автор називає те, що перехід влади до демократично обраного уряду має спричиняти наступний (другий) перехід до інституціоналізованого сталого демократичного режиму. Однак нова демократія може регресувати до авторитарного правління або весь час балансувати в невизначеній ситуації. Така невизначеність може постійно зберігатися, заважаючи встановленню демократії та підкріплюючись відсутністю успіхів уряду у вирішенні економічних та соціальних кризових ситуацій.

За таких умов аналіз соціокультурної детермінації політичних рішень, заснований на ціннісно-культурних концептах, набуває особливого значення, але необхідно розуміти, що більшість ціннісних концептів (таких як „демократія”) в українському суспільстві не відповідає уявленням (еталонам), викладеним у теоріях політичної культури. У ході роботи ми вже зазначали, що політичне рішення може розглядатися як цілераціональний, так і цінніснораціональний вид діяльності. У другому випадку ми стикаємося з проблемою ідентифікації тих політичних та культурних цінностей суспільства, до яких апелюють і на які орієнтуються суб’єкти прийняття політичних рішень. Класичні теорії політичної культури, про які ми згадували, оперують цінностями, пов’язаними з демократією та громадянським суспільством. Як свідчать результати опитувань¹, основна частина населення України (73%) вважає, що головною метою, до якої має прагнути суспільство, є **економічна стабільність** (див. дод. Д). З 1996 року цей

---

¹ За результатами опитування «Ціннісні орієнтації населення України – 1996, 1999, 2006», проведеного в межах Європейського дослідження “European Values Survey”.

показник незначно збільшився (на 6%). Порівняймо також із кількістю респондентів, які вважають, що найважливішим є прямування до суспільства, в якому цінується людська особистість (14%). А це означає, що основною сферою суспільного існування, на стабілізацію та розвиток якої мають бути спрямовані обґрунтовані політичні рішення, є збалансованість економіки. Останні десять років основною суспільною вимогою залишається впорядкованість економічної сфери.

Певна проблема полягає в тому, що політичні системи та режими, що утворилися на теренах посткомуністичних країн, не можуть бути віднесені до класичних представницьких демократій та не мають тенденції ближчим часом стати такими. Тому саме соціокультурне середовище і культура діючих у ньому суб'єктів набуває в українському контексті додаткового змісту, а саме – моделювання нових культурних сенсів, моделей та сукупностей поведінки, в рамках яких агенти намагаються діяти. Відповідно до цього із досягненням певного рівня рефлексії діючі суб'єкти намагаються свідомо керувати та контролювати (структурувати або моделювати) соціокультурну реальність навколо себе. Таким чином можна розглядати будь-яку політичну поведінку, політичне рішення як її конкретний вияв, як таку що містить у собі імпліцитне прагнення контролю над культурною моделлю суспільства. Специфічність здобуття такого контролю-моделювання полягає в тому, що суспільство не створюватиме історичної культурної довгострокової пам'яті, оскільки її носії переслідують інтереси, що мають реалізовуватися в теперішньому часовому просторі і не зорієнтовані в майбутнє [46, с. 159].

На думку американської дослідниці А. Геллер, громадянське суспільство як таке не має культурної пам'яті і, відповідно, не має власної ідентичності. Єдине можливе загальне визначення полягає в тому, що це сукупність інститутів та груп, які не є частиною державної машини: „Сучасне громадянське суспільство складається з мозаїчного набору груп, які мають ідентичність, та груп, що її не мають. Ряд сегментів та інститутів громадянського суспільства зберігають окремі елементи культурної пам'яті і навіть утворюють власну пам'ять” [219].

В умовах делегативної демократії соціокультурний контекст стає тлом, на якому за посередництвом політичних рішень відбувається інтерналізація інтересів у політичні цінності, через які виявлені інтереси намагаються бути представлені суспільству. В кінцевому рахунку (що є кінцевою метою агентів, які ініціювали та надають протекції своїм інтересам) вироблений дизайн цінностей має стати елементом майбутньої політичної культури. Причому тимчасова мета, як правило, не передбачає включення до політичної культури сьогодення нових цінностей. Тут, скоріше, потрібно говорити про нову схему поєднання різних політичних цінностей, іноді не поєднаних між собою. Головне питання при цьому полягає в тому, щоб визначити, хто і яким чином відтворює, конструює соціальну, культурну, психологічну реальність – суспільне виробництво, суспільна практика, констатуюча діяльність свідомості чи повсякденна свідомість людини.

Соціологічний підхід до дослідження соціокультурного контексту прийняття політичних рішень у нашій країні з необхідністю вимагає спроби встановлення або, принаймні, уточнення того кола суб'єктів, що прямо чи опосередковано впливає на процеси їх формування та прийняття. Варто зауважити, що доволі часто можна зустріти аналіз, який ґрунтується на дослідженні ролі та впливу лише одного з елементів неподільного ланцюга „влада – еліта – народні маси” і, відповідно, на розгляді одного з цих компонентів, його впливу на процес ухвалення рішень як безумовної детермінанти. Найчастіше при цьому увага приділяється першим двом складовим ланцюга, а саме владі та еліті, про що свідчить ціла низка елітаристських концепцій, поширених як у соціології, так і в політології (напр., Р. Мілс).

Так, наприклад, спробою пояснення основної проблеми демократії – яким чином уможлиблюється ідеал політичної рівності в умовах нерівності ресурсів, є праця Р. Даля «Хто править?». Згідно з Р. Далем, відповідь на це питання органічно випливає з розуміння політичної влади і її індикаторів. Дослідник стверджує, що влада має місце в ситуаціях, коли суб'єкт примушує об'єкта робити те, що об'єкт в іншому випадку не став би робити [211]. Вона виникає в ході конфлікту між суб'єктом і об'єктом, коли суб'єкту вдається нав'язати об'єкту свою

волю. У політиці нав'язування волі здійснюється *в процесі ухвалення політичних рішень*, в яких сторони займають протилежні позиції. Тому відповідь на питання "Хто править?" залежить від того, які індивіди і групи успішно ініціюють і забезпечують ухвалення вигідних їм політичних рішень, а аналіз влади фокусується на різних аспектах ухвалення рішень, за якими можна судити про її розподіл в суспільстві.

Звідси можна зробити висновок, що влада існує в процесі суперництва між політичними суб'єктами з приводу кожного конкретного політичного рішення. Немає "влади взагалі"; влада завжди має конкретну сферу, що відображається в політичному рішенні. Тому в політиці число суб'єктів влади (в принципі) може бути дуже значним через мінливість форм соціальної взаємодії. Правильним методом дослідження, за Далем, є виділення інституціональних сфер, що мають найбільше значення для життя соціальної спільноти, і розгляд сукупності політичних рішень, що характеризують розклад сил у цих сферах. Цей метод (що одержав назву "рішеннєвого", або "проблемного") претендував на адекватніше визначення політичних лідерів у порівнянні з репутаційним методом Ф. Гантера. Намагаючись спростувати результати дослідження Гантера в Атланті, Р. Даль доводить, що в американському місті Нью-Гевені, громадяни здійснюють значний вплив на процес прийняття політичних рішень опосередкованим шляхом (через вибори та голосування), а головний вплив на прийняття політичних рішень у місті спричиняє група політичних лідерів – мер та його найближче оточення.

З викладеного випливає, що особи, які приймають рішення, зазвичай становлять *еліту даної політичної системи*. Еліти виступають суб'єктами влади та впливу. Проте можлива ситуація, за якої офіційні інститути, котрі, на перший погляд, несуть відповідальність за процес прийняття рішень, насправді лише маріонетки, які підпадають під маніпулятивний вплив. У такому разі для того, щоб визначити, кому належить політична влада, слід ретельно вивчити відносини між політичними елітами і формальними суб'єктами влади.

Для прикладу, пригадаємо концепцію Ф. Гантера та його «репутаційний метод». Аналізуючи практику прийняття політичних рішень в регіональному місті

(Атланті), вчений практично дійшов висновку, що головну роль при прийнятті рішень завжди відіграє відносно замкнута група людей («топ-лідерів»). При цьому важливе значення в підтримці єдності лідерів має їх професійна приналежність: більшість із них є бізнесменами [220, 221]. Результати дослідження, здійсненого Гантером, фактично поставили під сумнів загальноприйняте теоретичне пояснення влади на основі плюралістичної парадигми в Сполучених Штатах [88].

У будь-якому разі відповідь на запитання "Хто приймає рішення?" не може бути дана лише на основі розгляду конституції країни або її законотворчої структури. У таких випадках слід виявляти конкретних осіб або групи, які контролюють або справляють безпосередній вплив на формальні інститути та офіційних осіб, що приймають рішення. До них зазвичай належать індивідууми, які несуть державну або юридичну відповідальність за прийняті політичні рішення; ті, хто постачає інформацію особам, які беруть участь у розробці рішень; ті, хто визначає, яке з альтернативних рішень необхідно взяти до уваги; ті, хто належить до найбільш потужних економічних, політичних, військових або суспільних еліт; ті, хто бере участь в обговоренні найширшого кола проблем [28].

В елітарному середовищі зазвичай спостерігається нижча, порівняно зі зразками, або „світовими” стандартами, міра самовизначення та диференціації специфічних інтересів окремих груп. У той же час, можна спостерігати більш виразний ступінь самовизначення та диференціації специфічних інтересів окремих груп. Так, В. Філіппов зазначає: „Партії-ефемериди фактично не мають власних програм, їх ерзацом слугують ситуативні гасла, проголошені харизматичними лідерами. "Політика фізичних осіб" полягає в чутливому реагуванні учасників політичних ігор на імпульси масової свідомості, у привнесенні настроїв натовпу в електоральну риторику” [188]. Цей процес може розглядатися як один з проявів глобальної тенденції, яка полягає в постійному зростанні активної взаємодії між безособовими структурами та особистісно забарвленими діючими суб’єктами-індивідами та групами.

Визначаючи місце особистісної сфери в процесах формування та вироблення політичних рішень, необхідно враховувати, що суб'єктивне відображення соціального життя досягається в процесі життєдіяльності та розвитку особистості як психосоціальної сфери діяльності та персоніфікованого виразу соціальності.

Т. Парсонс визначає особистість як систему відносин живого організму з деякою ситуацією, яка розглядається як середовище її життєдіяльності. З боку соціальної системи ця система відносин аналізується в контексті набуття мотивації і виконання соціальних ролей. З погляду культурної підсистеми особистість є певним чином організованим у процесі навчання індивідом, що прагне до освоєння панівних цінностей і норм [120, с. 104]. Таким чином, центральним елементом "організму-особистості" стають потреби-настанови, що виступають основою ціледосягнення. Виходячи з даної тези, можна припустити, що особистість, її потреби й інтереси виступають на суб'єктивному рівні передумовою будь-якої усвідомленої поведінки. Така поведінка спостерігається не тільки безпосередньо, але й може бути вивчена засобами наукового аналізу. Уже на цьому рівні структурної організації політичного рішення соціальна теорія може фіксувати стійкі, повторювані і типові форми індивідуальної поведінки і пов'язані з ними способи задоволення потреб.

Як справедливо відзначає Н. Луман, опис рішення як інформативного вибору серед декількох альтернатив генерує дві основні сфери проблем. Перша стосується критеріїв раціональності та можливості їх реалізації (описана нами в попередніх розділах). Друга сфера проблем, що найбільше цікавить нас у контексті проблематики даного розділу, стосується питання суб'єкта прийняття рішення. Тут враховується вплив «суб'єктивного» фактора в рішенні, тобто вияв волі, який не можна вирахувати наперед. Вважається, що рішення приймають у кінцевому рахунку конкретні люди. Відповідно, чим важливіше рішення, тим важливіші їх автори: люди набувають свого статусу у відповідності до важливості рішень, які від них залежать і прийняття яких їм приписують [94].

Особистість як підсистема, що формує політичне рішення, іманентно присутня в ньому, може бути розглянута в термінах суб'єктивного світу, який ми

можемо конкретизувати через індивідуальну свідомість та поведінку. Індивідуальна свідомість відбиває первинні почуття, бажання, сподівання – все те, що створює стійкий внутрішній зміст життя людини. Виходячи з визначення індивідуальної свідомості (як єдності пізнання, результатом якого є система знань особистості, що утворюють ядро, спосіб існування свідомості; і переживання, що формує ставлення особистості до різних сторін об'єктивного світу, до людей та їх взаємовідносин [204, с. 682]), ми маємо враховувати, що в політичному рішенні відбивається і такий компонент суб'єктивного світу, як особистісні (індивідуально-суб'єктивні) життєві орієнтири, що стосуються минулого (ретроспективні орієнтири), теперішнього (поточні орієнтири) та майбутнього (перспективні, стратегічні орієнтири).

На думку О. В. Чернявської, каналом політичної взаємодії конкретної людини з політичною владою, державою, каналом залучення людей у політичну систему виступає політична культура [191, с. 175]. Соціокультурний підхід дозволяє нам розглядати її як елемент більш широкої системи – культури особистості в цілому, як визначений рівень, засіб духовного і практичного освоєння суб'єктом явищ і процесів політичного життя, що характеризує глибину і повноту входження особистості в політичні відносини суспільства, як ступінь досягнення нею діючої політичної сили.

Одними з найважливіших факторів, що визначають сьогодні ставлення до політичного процесу агентів політики, є визначені “диспозиційні конструкти”, що виступають внутрішніми фільтрами та детермінантами, які суттєво впливають на підтримання та конструювання політичного універсуму. “У тій мірі, в якій використання символів (останні розуміються в сенсі закріплених елементів культури) сприяє закріпленню влади або дозволяє кинути їй виклик, пояснення дії з точки зору культури релевантне також і для макрополітики та конкурує, скажімо, з політичними моделями суспільного вибору” [180, с. 85]. Нестійкість (чи стійкість) суджень, переконань та інших видів настанов залежить не тільки від значущості їх для особистості на даний момент, але й від їх змісту в контексті політичного процесу.

Досліджуючи суб'єктів прийняття політичних рішень, ми не можемо задовольнитися концентрацією уваги на окремо взятій особистості з ряду причин. По-перше, в контексті соціокультурного підходу окремий розгляд цієї складової (окремо від культури та соціальної організації) видається теоретично та практично неможливим, а по-друге, через певну загальність даного поняття, яке насправді може мати подальшу диференціацію. Не всі люди однаково “суб'єктні”, деякі пасивні, деякі виступають не двигуном, а гальмом соціального прогресу. Це стосується також різних класів і соціальних груп. Різні люди, різні сегменти суспільства володіють різним рівнем пасіонарності [171, с. 228].

З огляду на суб'єктів прийняття, виділяють декілька рівнів політичних рішень. Для політичного рішення загальнодержавного масштабу рівнем прийняття є державна влада. Але складна структура суб'єкта державної влади дає можливість розрізнити: рішення як результат парламентського голосування; рішення – указ президента (у цьому випадку допустимість визначається конституцією); рішення, прийняті урядом на виконання постанов парламенту. Виконавча влада, яка реалізує рішення парламенту, формуючи на основі парламентського документа свої директиви, часто, зберігаючи вірність формальній стороні рішення, підміняє зміст і по суті виступає як автономний суб'єкт політичного рішення. Найчастіше це трапляється в країнах, де відсутні відповідні державницькі традиції. Це стосується й України [2]. З проблемою диференціації суб'єктів прийняття політичних рішень в суспільстві, елементом якої є поділ суспільства на керівників (їх завжди меншість) і керованих, пов'язана проблема визначення та вивчення його еліти.

3.3. Межі впливу політичної еліти на прийняття політичних рішень

Зосередження на владній еліті як головному суб'єкті прийняття політичних рішень з ключових питань передусім зумовлено найважливішою характеристикою всіх українських елітарних (або псевдоелітарних) груп, а саме їхня етатична, державоцентристська орієнтація, чи то позитивна стосовно діючої

влади, чи то негативна. Єдиною незмінною базою для визначення елітного статусу залишається державна влада, причому більш високий „елітний” статус вимірюється не стільки більш високим професійним рівнем, кваліфікацією чи репутацією, скільки наближеністю до влади і, відповідно, більшою залежністю від неї.

Опосередкованим підтвердженням цього факту може слугувати дослідження дисперсії культурного капіталу в сучасному українському соціумі, здійснене А. Ручкою [151]. Автор наводить дані, відповідно до яких „представники адміністративної верстви (працівники держапарату, керівники підприємств та установ)”, за результатами порівняльного аналізу, мають найвищі показники об’єктивованого та інкорпорованого культурного капіталу, один з найвищих показників „культурної практики” тощо.

У такому разі, ми вважаємо, що в рамках нашого дослідження належність до еліти, або більш широко – „статус”, вимірюється не дистанцією від нижнього прошарку ієрархії, а мірою наближення до умовно-узагальненої неспеціалізованої верхньої ланки соціальної системи. Звідси випливає, що елітарні верстви та структури в різних підсистемах управління, культури, комунікації, розподілу та надання соціальних послуг тощо завжди окремі та розрізнені, що і є їх повсякчасним станом.

Як відзначає Л. М. Герасіна, поліархічному типу влади притаманні риси «розсіяної нерівності», з’являється новий «ресурс влади», сутність якого є не багатство і не соціальний статус, а популярність, що конче потребує легітимації громадськості. Функціонування «поліархії» припускає наявність плюралізму еліт (політичної, економічної, адміністративної, профспілкової тощо), які мають свої власні «резерви» досягнення влади, конкурують і спілкуються, розподіляють сфери впливу – це найбільш новітні оцінки елітарної теорії за сучасних умов розвитку суспільства і політики [31, с. 75–76].

Лише в кризових ситуаціях суспільної мобілізації, збурення та емоційної напруги вони артикують спільні інтереси, які необхідно захистити. Відповідно, проходження точки біфуркації зменшує мобілізацію та нівелює зусилля з

пролонгації спільних інтересів. Доречність такого висновку підтверджує ціла низка як історичних [149], так і соціологічних оцінок сучасного українського суспільства [13, 97, 98, 179, 200].

Саме в такому контексті проблема прийняття політичних рішень набуває центрального характеру в розумінні діяльності еліти. Стає очевидним, що проблема еліти – важливий аспект проблеми суб'єктів політичного процесу, які формують та приймають політичні рішення. З огляду на це ми маємо звернутися до визначення поняття "політична еліта".

Найбільшого поширення теорії еліт отримали на периферії Європи, в нових „демократіях". Існує твердження, що „елітизм протистоїть демократизації суспільства, об'єктивно веде до підготовки різних форм авторитаризму і тоталітаризму" [185, с. 127]. Італійський соціолог В. Парето, який увів цей термін, писав, що наявність влади й капіталу передбачає певні особливості у тих людей, які претендують на звання еліти: військова хоробрість, шляхетне походження, власна гідність, мистецтво керувати.

Той зміст, який вкладається в це поняття, є недостатнім для опису елітного прошарку нині. Натомість ми можемо розширити його, вказавши на суттєві риси політичної еліти і застосовуючи ширше за обсягом поняття «правлячі політичні кола». У сучасній науці відсутній єдиний підхід до визначення еліти. Деякі теорії вважають, що політична еліта – це досить значний прошарок суспільства, в руках якого сконцентровані економічні, фінансові, військові та інші важелі (Р. Мілс, Р. Даль, Р. Арон говорять не про одну, а про декілька еліт). Частина теорій відносить до політичної еліти суспільства лише владні структури [136, 137], а це означає, що політичну еліту становлять чиновники президентської адміністрації, члени уряду та всі їх служби, парламентарії, вищі чини військових та каральних органів, чиновна бюрократія на місцях. Цей підхід більш характерний для новостворених держав з їх нестійкою та несформованою політичною системою. Така політична еліта отримала назву "формальна".

Використовуючи історичний метод, Г. Моска дійшов висновку, що у всіх народів існує розділення на "правлячий клас" і "керований клас". На думку

Р. Моски, величезну роль у функціонуванні правлячої верхівки грає перевага народження, проте він відкидає ідею нібито природженої переваги представників правлячого класу над масами керованих. Багатство створює політичну владу точно так, як і політична влада створює багатство. Представниками правлячої еліти, поза сумнівом, є і ієрархи церкви [154].

В останні десятиріччя ХХ століття елітизм розвивався також і в межах ціннісної теорії. Це виявилось, насамперед, у мерітократичному підході. Його кредо сформулював К. Мангейм: «Еліта – це ієрархія, що ґрунтується на власних досягненнях» [228]. У межах мерітократії склалися технократичний (А. Богданов, Т. Веблен) та організаційно-управлінський підхід (Дж. Бернхейм, Д. Белл, А. Гоулднер).

Використовуючи елементи цих теорій у нашому дослідженні, ми маємо враховувати, що класичні теорії еліт базувалися на вивченні стабільних суспільств, а в їх основі лежали принципи історичного континуїтету та культурної наступності. Що стосується суспільств перехідного періоду (до яких належить і українське), то тут Н. Лапіна та А. Чирикова відзначають, що в сучасному російському суспільстві економічні, соціальні, політичні трансформації ще не завершені, а самі суб'єкти влади перебувають у стадії становлення. Ми також цілком згодні з думкою, що незавершеність процесу формування еліти, відсутність жорстких критеріїв відбору, високий рівень «випадковості» тих, хто знаходиться на найвищих щаблях владної ієрархії, робить українську еліту досить розмитим соціальним утворенням [83]. Ці автори також вважають, що в трансформаційному суспільстві мова може йти лише про еліту в її функціональному значенні. Тому вони визначають владну еліту як соціальну групу, що є суб'єктом підготовки та прийняття найважливіших стратегічних рішень у політичній сфері та має необхідний для цього ресурсний потенціал [83, с. 12].

Виходячи з численних трактувань еліти, спробуємо визначити та систематизувати основні принципи, які стали об'єднуючими для політичних еліт у контексті дослідження впливу політичної еліти на прийняття політичних рішень.

У найбільш загальному плані політичну управлінську еліту можна визначити як досить невелику групу політиків, яка концентрує у своїх руках владу шляхом монополізації права на прийняття принципових для життя суспільства рішень. Вона має двоєдину природу, з одного боку, еліта – соціальна група, а з іншого – своєрідна організація.

Еліта як соціальна група – це спільнота, заснована на глибинних зв'язках між її членами. Необхідно підкреслити, що згуртованість та єдність – її головні характеристики як у соціальному, так і політичному відношенні. Еліта заснована на спільних інтересах, пов'язаних передусім із керуванням важелями реальної влади, прагненням не допустити до неї інші групи, вести рішучу протидію конкуренції з боку груп, які прагнуть влади.

Іншим фактором, що об'єднує еліту, є спільні цінності, серед яких перше місце посідає влада. Для еліти влада – всеосяжна цінність, на якій «замкнуті» всі інші цінності. Хоча і в еліту «проривається» інструментальне ставлення до влади, це не впливає на її місце в ієрархії. У граничному випадку – за тоталітаризму – влада означає все одночасно: і славу, і багатство, і сенс життя, і свободу.

Ми розглядаємо владу як багатогранний, цілісний, універсальний соціокультурний феномен, який є продуктом (а не тільки метою та засобом) людської діяльності, що втілюється та виражається в традиціях, цінностях і нормах матеріальної, духовної, правової, політичної культури суспільства. Поряд із цим, з метою більшої адекватності, що відповідає сучасним реаліям наукового аналізу, уявляється важливим розглядати взаємодію суб'єкта та об'єкта влади з погляду очікувань, переваг, інтересів самих суб'єктів політичного процесу («політичного ринку»), що ведуть пошук конкурентоздатних політичних рішень та технологій політичної конкуренції.

Другим важливим елементом виступає цілезорієнтованість політико-владної діяльності, насамперед, на створення ефективних засобів владного впливу, взаємодії суб'єкта і об'єкта влади, що звичайно виявляється в удосконалюванні системи організації, контролю, керування політичними процесами. Соціокультурній аспект влади покликаний відображати залежність політико-

владних відносин у системі «суб'єкт – об'єкт» від визначального впливу різноманітних соціокультурних факторів, внаслідок чого формується відповідна політична орієнтація на переважне використання особливо значимих, авторитетних і впливових суспільних інститутів (наприклад, права, моралі, релігії), їх цінностей, норм, традицій тощо.

У конкретній соціально-політичній практиці три дослідницькі моделі можуть доповнювати або компенсувати одна одну. Так, ринкова модель влади припускає, що влада сама повинна давати учасникам політичного процесу переважне право на політичні рішення і створювати для цього відповідні економічні умови. Технократичний підхід надає можливість самій владі вирішувати основні проблеми суспільства і держави в силу більшої поінформованості і компетентності, наявності відповідних процесуальних технологій. Соціокультурна модель влади вказує соціокультурні (правові, релігійні, моральні й інші) межі прийнятих політичних рішень з боку влади, оскільки вона ґрунтується на довірі і підтримці громадян, поважає традиції, норми і цінності, прийняті в даному суспільстві. В кінцевому підсумку дана теоретико-методологічна тріада і становить основний зміст сучасної концепції влади. Зрозуміти характер і динаміку змін влади можна тільки в єдності трьох основних вимірів, котрі є найбільш важливими складовими її природи [42, 139, 190].

Цілісність еліти та її існування як особливої групи підтримує не тільки наявність владних повноважень, а також і норми, що регулюють взаємовідносини як між членами еліти та між сегментами, котрі входять до неї. Усі перераховані фактори «працюють» на підтримку згуртованості еліти як соціальної групи. Хоча групи в цілому і розрізняються своїм місцем "угорі" або "внизу" соціальної системи, у відповідності до ієрархії панівних та підлеглих, однак справжню диференціацію, а тим самим і ознаки, у відповідності зі своєю протилежністю, вони набувають через притаманність кожній з них власної "нормативної" структури, котра відображає їх інтереси [212, с. 160–180].

Розглядаючи габітус як своєрідне призначення в ту чи іншу соціальну спільність, в широкому розумінні – клас (П. Бурдьє в цьому випадку розглядає поняття "інкорпорованого класу" [20, с. 126]), ми, як наслідок, говоримо про свого роду соціальну ідентичність. Завдяки ідентичній єдності правляча меншість знаходиться у привілейованому становищі порівняно як з політичними організаціями, так і з великими соціальними групами. Для політичної еліти така ідентичність стає базовою не лише в період її формування, але і в подальшій діяльності.

Однак, лише поєднання згуртованості соціальної групи та політичних інститутів дозволяє еліті реалізовувати своє призначення, яке полягає не стільки в прийнятті важливих для країни політичних рішень, виборі і визначенні пріоритетів її розвитку, скільки в консолідації політичних та соціальних сил шляхом узгодження їхніх інтересів з метою збереження стабільності й розвитку суспільства та підтримки існуючого політичного режиму. Цей процес "ствердження" еліти, який лише вона спроможна підтримувати, іноді перетворюється на самоціль і стає мірилом усіх реформ та контрреформ, нововведень, звернень до старої практики. Через призму цього завдання еліта оцінює й інтереси всього суспільства, тут збігаються інтереси власне еліти та суспільні цілі, а стабільність суспільства вбачається необхідною умовою збереження власного становища та позицій.

Визначення політичних позицій еліти через посередництво габітусу, який включає вироблення практичної або експліцитної позиції по відношенню до соціального світу, розподіл політичних точок зору (напр., правими та лівими) вказує на досить тісно пов'язані між собою детермінації, які спричиняють свій вплив на агентів протягом усього їх існування. Ці детермінації утворюють складну систему, всередині якої основна вага припадає на фактори, які зумовлюють структуру політичного капіталу, що відбивається в реалізації політичних рішень. Це зовсім не означає, що ефективність того чи іншого фактора, якщо він узятий ізольовано, можна виміряти за кореляцією між ним та зайнятою позицією, що знайшла вияв у рішенні. Той же самий фактор можна

пов'язати з різними рішеннями та їх результатами, іноді навіть протилежними, в залежності від того, в яку систему його включають.

Характеризуючи власне українську політичну еліту, потрібно відзначити, що до останнього часу вона не виконує своїх основних функцій. Тут можна назвати декілька основних причин.

По-перше. Не спрацьовує визначений Конституцією України механізм стримувань і противаг функціонування владних структур. Внаслідок цього вони діють неефективно, втратили довіру переважної більшості громадян. Не вдається запровадити верховенство закону в усі сфери громадського життя. Неузгодженість дій влади призводить до перманентної кризової ситуації, яка охоплює політичну – низький рівень довіри громадян до владних структур, економічну – неспроможність виробити національну програму розвитку економіки, соціальну – зубожіння переважної частини населення – сфери.

По-друге. Політична еліта України, яка виросла в умовах СРСР, не сформувалась як справжня еліта, а тому неспроможна вирішувати загальнодержавні завдання. В сучасній Україні політичну еліту репрезентують колишні партійні, профспілкові і комсомольські функціонери, а також представники націонал-демократії. Перші, прийшовши до влади, коли бракувало досконалих законів, у переважній більшості стали дбати про вузькі власні інтереси. Інші, не маючи професійних умінь і навичок управління, виявились безпорадними при вирішенні складних соціальних і економічних проблем.

По-третє. Поза політичним процесом опинився середній клас, який міг би стати противагою олігархізації суспільства. Те, що в країні не сформовано чіткої політики стосовно утвердження середнього класу (лише 22%¹ населення відповідає основним критеріям цього соціального прошарку, в розвинутих країнах Заходу середній клас становить 55–60%), призводить до прогресуючої маргіналізації суспільства – „витіснення" потенційних представників середнього класу (суб'єктів малого і середнього бізнесу, менеджерів, технічну, наукову,

---

¹ За даними дослідження, здійсненого в межах науково-дослідної роботи «Людський фактор інноваційного розвитку українського суспільства», вересень 2006 року.

художню інтелігенцію, кваліфікованих робітників) у категорію неіснуючого, бідного населення, тобто в «протестний» елемент [150, с. 8–9].

Не можна не погодитися з думкою, висловленою М. Шульгою: „За даними моніторингу, у 2005 р. найбільша кількість респондентів за всі роки, починаючи з 1994-го, позитивно відповіла на запитання щодо наявності в країні політичних лідерів, які можуть ефективно керувати країною... Проте така висока оцінка протрималася лише кілька місяців. Судячи із даних інших соціологічних опитувань, враження населення про наявність лідерів, здатних ефективно керувати країною, швидко розвіюється. Політична еліта України не має консенсусу з ключових геополітичних, економічних, соціальних, культурних, історичних, мовних, конфесійних питань. І не тільки не має злагоди, а й не здатна піднятися над проблемами. Відійшовши від мітингових трибун, у перших же випробовуваннях повсякденною практикою та частина політичної еліти, яка прийшла до влади, показала дріб'язковість, злопам'ятство, мстивість, провінційну амбіційність” [200, с. 197].

Найбільш негативний вплив тут справив спосіб трансформації (вимушена адаптація старих політичних еліт до необхідності здійснення реформ, їх «вростання» в нові відносини та «вживлення» в ці відносини норм і стереотипів поведінки комуністичного минулого), склад, професійні та моральні якості політичних акторів переходу [116, с. 94]. До способу переходу і типу еліт як гальмівних чинників трансформації в Україні додалось і особливе нагромадження завдань, які доводилося розв'язувати цим непідготовленим і малозацікавленим елітам. Ідеться про багатомірність здійснення інституціональних перетворень, що породив цілу низку суперечностей.

Не можна не помітити, що для влади та політики стали особливо актуальними питання самовідтворення. Політика як сфера виробництва політичного, сфера конструювання легітимних владних відносин, легітимної мови комунікації із суспільством, з „неполітичним”. Просте пояснення природи влади, коли говорять про те, що суспільство обирає собі тих правителів, яких воно варте, а політика розглядається як мистецтво компромісів та можливого, для нас

означає, що будь-які політичні дії не довільні, а мають визначені межі. Однею з таких меж і є визнання більшістю, навіть якщо і не переважною, їх виправданості та доцільності, – тобто легітимності.

У широкому розумінні проблема легітимації державної влади включає в себе не тільки процес формування та функціонування влади, а й проблеми лідерства і еліти, політичної та правової культури, відповідності рівня політичної системи тощо. Особливого значення проблема легітимності набуває за умов трансформації суспільних відносин, коли надзвичайно гостро стоїть питання про те, що дає право владним структурам розпоряджатися обставинами життя людей, які знаходяться під їх владою, і чекати від них добровільного підпорядкування своїм рішенням [115].

Автори дають різні визначення поняття легітимності. Як відомо, до проблеми легітимності вперше звернувся М. Вебер для того, щоб відрізнити владу, яка відповідає формальним законам, юридичним нормам права, тобто є легальною, від тієї, яка дійсно значуща для людей, що і знаходить вияв у їх поведінці щодо неї [65, с. 55]. С. Ліпсет визначав легітимість як здатність системи породжувати і підтримувати в людей впевненість у тому, що існуючі політичні інститути є найбільш прийнятними для суспільства [226, с. 55].

Цікавою видається точка зору Е. Шилза, який пов'язує процес легітимації з процесом формування центральної ціннісної системи суспільства. Згідно із Шилзом, центральна система цінностей і є центральною зоною суспільства, тому що, по-перше, суспільство залишається взаємозв'язаним, підтримуючи її, і, по-друге, тому що вона підтримується правлячими елітами. Влада правлячих класів з'являється з їх місця (посади) – певних ключових позицій у центральній інституціональній системі. Різні сектори еліт навіть у плюралістичних суспільствах, де еліти відносно сегментовані за своєю структурою, ніколи не бувають рівними. Центральна система цінностей включає вторинні і первинні цінності, що і легітимують існуючий розподіл ролей і винагород індивідам. Центральну інституціональну систему можна, таким чином, описати через набір інститутів, кожний з яких легітимується центральною системою цінностей. Крім

того, Шилз відзначає зростання ролі центральної системи цінностей у сучасному суспільстві через збільшення її контактів з периферією [235].

Таким чином, під легітимністю влади ми розуміємо певний оптимальний стан, за якого більшість населення даної держави довіряє своїй владі, сподівається, що вона правильно та справедливо вирішить будь-які проблеми, котрі стоять перед суспільством. Легітимність не є статичною, тому влада повинна постійно її підтримувати, приймаючи необхідні і зрозумілі громадянам рішення [115, с. 53].

Говорячи про ситуацію легітимації влади в Україні, потрібно відзначити, що негативна оцінка населенням ситуації, що склалася в державі, породжує питання про легітимність державної влади на сучасному етапі [65, с. 55]. О. Л. Валевський зазначає, що ситуація, коли населення не розуміє владу, є майже повсякденним явищем для українського суспільства [22, с. 19]. Так, наприклад, відповідаючи на запитання: «Як ви вважаєте, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?», лише 16,5% опитаних відповіли, що події розвиваються у правильному напрямі. Протилежної думки дотримуються більше половини (54,3%) респондентів. Цей показник мало відрізняється від результатів, отриманих ще до президентських виборів, у квітні 2004 року¹.

Дослідниками не раз відмічалось таке важливе для України явище, коли в період парламентських та президентських виборів проявляється «сплеск» довіри, але невдовзі виникає «розчарування» [34, с. 71]. Так, наприклад, у першій половині 2005 року, після обрання Президентом України В. Ющенка, спостерігався „сплеск” суспільного оптимізму, що виражалося в зростанні частки тих, хто вважав, що події в країні розвиваються в правильному напрямі, однак з осені 2005 року оцінка громадськістю ситуації в країні повертається до того стану, що був перед виборами (табл. Б1). І з того часу ця оцінка загалом змінювалася незначною мірою, за винятком липня 2006 року, коли під час

---

¹ Тут і далі в цьому розділі наведені дані дослідження, здійсненого соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 22 по 28 вересня 2006 року.

політичної кризи частка респондентів, які вважали, що події в країні розвиваються в неправильному напрямі, зростає до 67,5%.

Положення теорії демократії Дюбеля і Коена/Арато формують вимоги розширення базису демократичної легітимації порівно з компетенцією еліт та електоральною поведінкою. Вони вважають, що сучасні суб'єкти політичної діяльності мають справу з проблемою легітимації [147, с. 14]. Здійснюючи аналіз легітимності політичного режиму, що прагне набути демократичного характеру, важливо виокремити ті показники, які найбільш адекватно дають уявлення про рівень реалізації легітимності певної політичної системи. Серед останніх важливе місце посідають авторитет влади та довіра до неї.

Потрібно враховувати, що нетотожність легітимності та довіри, яка вже стала аксіоматичною для західної політичної думки, зовсім не виключає їх взаємозв'язку. До того ж, в умовах трансформації політичного режиму саме політична еліта, яка прагне реалізувати новий проект, потребує довіри, що може стати підґрунтям лояльності нового режиму, тобто його легітимації [65, с. 56]. Така довіра часто носить персональний характер і залежить від ефективності політичної діяльності певного представника правлячих кіл.

Наведемо кілька прикладів. Відмітимо, наприклад, зниження довіри до В. Ющенка у зв'язку зі здійснюваною ним політичною діяльністю. Частка респондентів, які повністю підтримують діяльність Президента України, починаючи з квітня 2005 року, постійно знижується (табл. Б2). У січні – лютому 2005 року відсоток тих, хто повністю підтримував діяльність В. Ющенка, був найвищим (46,5%), якраз у цей час відбулася його інавгурація. Уже в жовтні 2005 року, коли для того, щоб затвердити новий уряд Юрія Єханурова і нового генпрокурора, Ющенко уклав з Партією регіонів і В. Януковичем меморандум про взаєморозуміння, відповідно до якого президент відмовлявся від судових переслідувань політичних опонентів, цей показник зменшилася майже у два з половиною рази і склав 18,1%. Від січня по вересень 2006 року кількість громадян, що повністю підтримують діяльність президента постійно знижується, що можна пов'язати з такими політичними подіями, як 1) набрання чинності

положеннями політреформи та втрата президентом значної частини повноважень; 2) блок «Наша Україна» займає лише третє місце на виборах, що позбавляє Ющенка можливості сформувати лояльний до себе уряд; 3) Ющенко подає у Верховну Раду кандидатуру В. Януковича як прем'єр-міністра і остаточно втрачає контроль над Кабміном.

Говорячи про діяльність інших відомих політиків, відзначимо, наприклад, що рівень підтримки В. Януковича залишався відносно низьким протягом 2005 року (табл. Б3). Від початку 2006 року по вересень спостерігалось зростання підтримки (тут потрібно враховувати перемогу «Партії регіонів» на виборах та призначення В. Януковича прем'єр-міністром), однак, у вересні – жовтні 2006 року знов знижується (невдача зі створенням широкої коаліції, боротьба за повноваження між урядом і президентом). У грудні 2006 року рівень довіри до цього політика продовжує знижуватися, що можна пов'язати із загостренням протистояння з президентом та боротьбою, що розгорнулася навколо бюджету на 2007 рік. Незважаючи на це, рівень довіри до В. Януковича є найвищим порівняно з іншими політиками (рис. Б1).

Рівень підтримки діяльності О. Мороза залишався відносно стабільним до липня 2006 року, коли він помітно знизився (табл. Б4). Відмітимо, що в цей час стався фактичний розпад коаліції демократичних сил у складі СПУ, «Нашої України» та Блоку Юлії Тимошенко саме після обрання лідера соціалістів О. Мороза Головою Верховної Ради. Це сталося всупереч домовленостям цих трьох учасників про розподіл посад. Стати спікером Морозу допомогли голоси Партії регіонів та комуністів. Оцінка цього політичного рішення О. Мороза була досить неоднозначною, включаючи таку крайність, як приписування йому ролі «зрадника», що не могло не знайти віддзеркалення в рівні сприйняття дій цього політика населенням.

З усього викладеного можна зробити висновок про взаємообумовленість процесу прийняття політичних рішень (а в найбільш широкому значенні – усього процесу політичної поведінки правлячих кіл) владними суб'єктами та рівнем їх легітимації як динамічної характеристики суспільства трансформаційного

періоду. Як справедливо відзначає В. Є. Князєв, легалізованість рішення у соціальному вимірі може прирівнюватися до соціальної діагностики, яка здійснюється, щоб інвентаризувати досвід, знання, вимоги, обставини та умови ситуативних чи інших управлінських рішень [43, с. 171]. У цьому аспекті політичне рішення може виступати цілком адекватною характеристикою, що дає змогу діагностувати дійсний або майбутній рівень визнання влади та схвалення її дій суспільством.

3.4. Групи інтересів як виразники основних соціокультурних характеристик та вимог суспільства

Вочевидь концентрація уваги лише на тих суб'єктах, що ухвалюють рішення, вже за своїм визначенням є обмеженою, оскільки не враховує ані механізмів імплементації, внесення в порядок денний проблеми, у зв'язку з якою виникає необхідність впровадження того чи іншого рішення, ані тих суб'єктів, що впроваджують рішення, ані тих, на кого воно поширюється. Навіть у разі подолання такого обмеження першочергова увага приділяється механізмам проходження рішення через владу, а те, що називається „тиском”, розглядається як безвідносний до самих суб'єктів процес.

Спроба виявити суб'єктів, які впливають на процеси формування та прийняття рішень в Україні, ускладнена тим, що трансформація українського суспільства характеризується виникненням нової соціальної диференціації, яка постійно змінює мотивацію діяльності та соціальні позиції різноманітних груп населення, які, у свою чергу, змінюються під впливом змін цих суб'єктів. Цей процес є комплексним, включаючи в себе як соціальні, так і економічні, політичні та культурні компоненти.

Однією з форм новітньої суспільної диференціації, яка найбільш доступна для соціологічного розгляду, постає група інтересів, яку можна розглядати як соціокультурну групу, в якій фокусуються діяльнісні аспекти нової соціальної диференціації: це соціальний суб'єкт, основна функція якого полягає в

інституціоналізації нових інтересів. Використовуючи аналітичні побудови щодо аналізу конструктів сучасних суспільних практик, ми можемо сказати, що групи інтересів та групи тиску в українській реальності є достатньо “репрезентативними” для процесу прийняття політичних рішень. Їх існування та процедурні практики детерміновані соціокультурними реаліями.

Термін «група інтересів» найчастіше використовується в політичних науках в розумінні “об’єднання людей, які, виходячи з певних інтересів або потреб, висувують вимоги до ... суспільства в цілому, з метою підтримати або поліпшити свої позиції, досягти певних цілей” [134, с. 83]. Класичні групи інтересів зорієнтовані впливати на владу, а не володіти нею. Вважається, що в умовах демократично організованого політичного процесу такі групи відіграють хоч і важливу, але все ж тільки допоміжну роль. Проте класичні функції подібних груп значно видозмінюються в умовах посткомуністичної „децентрованої політики”, коли інститути громадянського суспільства ще надто кволі, їх впливи на владу не інституціоналізовані через партійне представництво. У цих умовах групи, сформовані за інтересами, можуть перебирати на себе роль основного виразника інтересів суспільних сегментів і виступати головними претендентами на владу [91, с. 59].

З цього приводу канадський дослідник С. Брукс зазначає, що середовище, де виробляється державна політика в Канаді, включає багато індивідів і груп інтересів, які об’єднуються для здійснення впливу на “поведінку” держави. На відміну від політичних партій, у Канаді ці організовані носії (виразники) інтересів зосереджуються переважно на сутності політики. Більше того, їх зусилля щодо впливу на те, що робить уряд, є, скоріш, більш-менш тривалими, ніж зосередженими лише на виборах. У просуванні своїх вимог індивіди та організації часто діють через колективні органи, які представляють їхні приховані інтереси з окремого питання або низки питань. Такі групи тиску є організаціями, де їх члени діють спільно з метою впливу на державну політику для просування спільних інтересів. На відміну від виборчих політичних стратегій, діяльність груп тиску є безперервною: вона становить рису сталості розвитку державної політики. Дехто

вбачає в політиці груп тиску найбільшу сутність демократії, у той час як інші прирівнюють їх діяльність і вплив до захисту окремих інтересів і до підризу представницької демократії. Не підлягає сумніву, що вони справляють важливий вплив на дії держави.

Зростання важливості груп тиску до сучасного рівня часто пов'язується із зменшенням значення політичних партій у процесі вироблення політики. Дослідник наголошує на припущенні, що головною причиною порівняно слабого впливу політичних партій на державну політику в найбільш ліберальних демократіях є те, що партії можуть бути з готовністю відтіснені групами інтересів, які шукають більш прямі канали для впливу на політику [210].

Активне вивчення "груп тиску" здійснюється сучасною англійською політологією. Англійці описують політичний тиск, використовуючи термін "корпоративізм". Йдеться про існування специфічних "корпоративних" інститутів, що складаються з представників зацікавлених груп та урядовців. Тобто певним чином впорядковуються взаємовідносини між державою, "великим бізнесом" і профспілками [2].

Оскільки наше дослідження не ставить за мету акцентувати увагу на відмінностях між групами інтересів та групами тиску, ми дотримувалися точки зору Ж. Мейно стосовно 1) існування спадковості між групами інтересів та групами тиску; 2) процес вивчення груп тиску – це аналіз зовнішньої динаміки групи інтересів у політичному просторі; 3) група тиску є групою інтересів, яка спричиняє тиск [195]. Деякі дослідники пропонують більш широкий термін «зацікавлені групи», що поєднує обидва поняття.

Групи інтересів та групи тиску, в контексті аналізу політичних рішень, необхідно розглядати як суб'єктів політичного життя, які концентрують у собі прояви цінностей громадянського суспільства, що, у свою чергу, артикулюються в суспільному середовищі – виступають у вигляді вимог, які спричиняють певні структурні зміни в різних сферах суспільства. Групи інтересів притаманні будь-якому типові політичної системи. З єдиною відмінністю: функції та методи їх впливу, залежно від типу системи, відрізняються.

Основною метою будь-якої групи інтересу є забезпечення реалізації інтересу, і в процесі реалізації даного завдання головним для неї є визначити той елемент, який максимально міг би сприяти досягненню поставленої мети. Тут можна побачити основну відмінність у функціонуванні груп інтересу в демократичній і недемократичній системах. Адже в недемократичних системах єдиним і основним елементом є держава, котра домінує у всіх сферах суспільного життя. Громадянське ж суспільство в такій ситуації або відсутнє взагалі, або є настільки малорозвинутим, що присутність його перетворюється на формальність. У такій ситуації природним є те, що основним і єдиним об'єктом зацікавлення для груп інтересів є держава та її інститути.

У варіанті ж демократичного суспільства інтереси можуть задовольнятися на рівні громад. На підтвердження цієї тези наведемо думку одного з американських дослідників проблем груп інтересу Девіда Трумена, який розрізняє два стани груп інтересів. Вчений вважає: “Група інтересу часто переходить у деякий новий стан, набуває деяких специфічних рис, якщо вона у своєму прагненні досягнути мети діє через урядові інститути”. Такі групи Трумен для полегшення аналізу виділяв і називав політичними (хоча пізніше визначення “політичні” часто опускалось) [238]. Фактично, в сучасному розумінні, Трумен дає визначення груп тиску як варіанта груп інтересу, які намагаються впливати на урядові структури. Але існує ще один спосіб реалізації інтересу – це рівень громадянського суспільства, який, на думку деяких дослідників, є набагато ефективнішим, адже вимагає менших матеріальних і часових затрат. Також, як зазначають прихильники ліберальної теорії демократії, чим більше груп інтересу намагається задовольнити свої інтереси на рівні громадянського суспільства, тим більший рівень демократизації системи.

Таким чином, група інтересів може розглядатися “...не стільки як стабільна структура, скільки як динамічне поле взаємодій індивідів, яке пульсує на підґрунті їх інтересів. При цьому інтерес виступає переважно як “вимір за шкалою можливостей (opportunity)”, а група інтересів може бути представлена як

“мережа інтересів”, що виражає життєві шанси, можливості розширити доступ до ресурсів, вийти за тісні межі наявних статусів” [82, с. 17].

Попередню тезу доводить думка А. Бентлі, який вважав, що групи інтересів та групи тиску включені в процес поєднання та нівелювання групових інтересів, є ініціаторами офіційної репрезентації основних соціальних категорій громадян. Групи інтересів та групи тиску повторюють структури соціальних утворень; дані політичні інституції, як правило, (а) характеризуються стійкими зв'язками між членами групи, (б) мають відчуття колективної солідарності, (в) їм притаманна спільність інтересів та цілей.

Цікаво, що, у відповідності до А. Геллер, відсутність культурної пам'яті характерна і для суспільних рухів, що концентруються навколо однієї проблеми. Найбільш політизовані рухи громадянського суспільства можуть формувати культурну пам'ять до тих пір, доки вона протистоїть офіційній, але в кінцевому рахунку вони або гинуть, або перемагають. В останньому випадку контрпам'ять стає офіційною, завдання її культивування перебирає на себе держава, і вона вже не належить громадянському суспільству. Відповідно до запропонованої точки зору групи інтересів, на думку А. Геллер, не можуть мати культурної пам'яті. Інтерес повинен реалізовуватися, а реалізація можлива в поточний момент або в майбутньому. Тому групі інтересів достатньо мати короткострокову пам'ять, а не довгострокову, і тим більше – не культурну. Відповідно А. Геллер відносить усі групи інтересів та тиску до цілераціональних а не до ціннісно-раціональних [219].

Групи інтересів інституціонально та процесуально пов'язані з соціокультурним простором, оскільки використовують традиційні зразки та засоби для досягнення власних цілей, прямуючи до ключових структур опонентів. Вибір засобів та каналів втручання до опонентів визначається культурною традицією, культура самостійно “вказує” на важливі або неважливі, позитивні або негативні позиції опонентів, надаючи їм певної цінності, яка і оцінюється групами інтересів та групами тиску. Політична дійсність постає перед нами простором об'єктивованих відмінностей, пов'язаних з перерозподілом між агентами (групами інтересів) різних видів політичного капіталу. Політичні агенти,

використовуючи термінологію П. Бурдьє, як індивідуальні, так і колективні, конструюють свої практики (політичні рішення), пов'язані з існуючим соціальним порядком, – у політичних діях реконструюється набутий раніше соціокультурний досвід.

Підтвердити наведену вище тезу можна, поєднавши типологію груп інтересів за ступенем організованості та спеціалізації з класичною типологією політичних культур та побудувавши систему залежності між типами політично-культурного середовища й переважаючими в них типами груп інтересів/тисків. Наприклад, активістська культура ініціює появу інституціональних та асоціаційних груп, культура підданства – неасоціативних груп інтересів/груп тиску тощо.

Кожній політичній спільноті властиві певні історичні, інституціональні, економічні та соціальні особливості, що виходять за межі безпосереднього розгляду політичної системи, але опосередковано впливають на політичні рішення. Це не означає, що політичні проблеми автоматично попадають у державний порядок денний лише тому, що існує певний структурний тиск, яким не можна нехтувати [44, с. 313].

Будь-яка соціальна політика або програма пов'язані з конкретними обставинами, але основа моделі “держави загального добробуту” – це, безсумнівно, реакція на структурні тиски. Важливою є концептуалізація цього процесу: *великі соціальні сили, класи, верстви, не визначаючи проблеми, шляхів її вирішення, створюють певний тиск, що ініціює процес вироблення певного політичного рішення, за певної сукупності обставин.*

Висновки нашого теоретичного аналізу, як стосовно а) зіставлення “соціологічної сутності” групи інтересів та групи тиску з політичним рішенням, і визначенням їх соціокультурної природи, так і б) основних функцій груп інтересів та груп тиску у політичному просторі, можна звести до таких положень:

- існує певна специфіка причин та ситуації прийняття рішень, яка впливає на вибір тактик політичної боротьби групами інтересів та групами тиску, на методи їх діяльності в структурі влади та по відношенню до влади, за видами, цілями,

стилями артикуляції інтересів, що вказують на процедури прийняття політичних рішень;

- природа процесу прийняття політичного рішення і дій груп інтересів та груп тиску має загальний характер, тобто соціокультурні чинники, їх рівні та об'єми, наслідки та посередники можуть, таким чином, порівнюватися.

Окрім цього, для реального визначення системи соціокультурних чинників впливу на конкретне рішення необхідно порівнювати політичні рішення груп інтересів та рішення, що приймаються після виступів груп інтересів та груп тиску, тобто політичні рішення влади. Як зазначають соціологи, система тиску "зацікавлених груп" активно формується і діє в сучасній Україні. Загальна політична криза створює умови, в яких найбільш сильним і помітним для влади є тиск економічно важливих груп [2].

Аналіз сучасної політичної ситуації в Україні уможливорює виділення декількох найбільш важливих функцій груп інтересів у процесі прийняття політичних рішень. Насамперед, (1) функція легітимації та управління, яка свідчить про те, що подібні інститути громадянського суспільства необхідні владі як легітимація самої влади, як елемент ефективного управління соціумом, визначення пріоритетів розвитку країни, підготовки та ухвалення політичних рішень.

(2) Функція формування суспільних норм і цінностей, які згодом закріплюються у прийнятих політичних рішеннях, зумовлює, що саме інституції громадянського суспільства, а не правлячі політичні кола, мають бути основним джерелом виникнення та розвитку суспільних цінностей, які стають атракторами конкретного політичного рішення.

Не менш важливою є (3) функція соціально-політичної стабілізації суспільства. Наявність реального впливу на прийняття політичних рішень стимулює групи інтересів генерувати ідеї, об'єднувати людей, формувати так звану "асоціативну демократію" із прозорістю і відповідальністю політичної еліти перед суспільством. Через ці соціокультурні групи здійснюється сприяння адаптації політичної системи до вимог, що висувуються незадоволеними, адже

сам процес «вислуховування» політичною системою (владою), а також акт демонстрації вимог групами інтересів уже є певною достатньою процедурою зняття можливого соціального конфлікту.

Спираючись на викладені вище теоретичні позиції та висновки з них, наведемо конкретний приклад аналізу позицій груп інтересів (як у міжнародному, так і у внутрішньому аспекті) стосовно можливого рішення про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС [36]. У разі запланованого вступу України до Світової організації торгівлі в Україні відкривається можливість розпочати переговори про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Як будь-яке рішення у сфері державної політики, відкриття українського ринку для ЄС матиме своїх прихильників і противників і в ЄС, і в Україні.

Зацікавлені групи в ЄС. Європейські групи лобіювання становлять важливу складову процесу ухвалення державних рішень. Групи інтересів Європейського Союзу намагаються впливати на процес ухвалення рішень, наприклад, через процес консультацій з Європейською Комісією – офіційну процедуру врахування позицій зацікавлених груп у процесі вироблення державних рішень.

Одну з найпотужніших груп колективного лобіювання на рівні ЄС становлять об'єднання великих компаній навколо певної проблеми. Їх учасники підтримують постійні контакти з Європейською Комісією (ЄК) та іншими інституціями Європейського Союзу через свої представництва в Брюсселі або завдяки відрядженням своїх штатних працівників до Європейської Комісії. Представники бізнесу беруть участь у різноманітних дорадчих комітетах у рамках ЄК та у технічних органах, що займаються питаннями стандартів відповідно до консультаційних процедур ЄК.

Найімовірніше, об'єднання, які формуються європейськими компаніями, чинитимуть опір запровадженню сприятливих умов торгівлі для України у переговорах щодо створення зони вільної торгівлі. Ці перешкоди можна було б подолати через створення українськими бізнес-лобі власних об'єднань і пошук партнерів у ЄС, які мають аналогічні інтереси чи підтримують схожу позицію. Українські компанії можуть скористатися досвідом великих японських та

американських компаній. Майже виключені з різноманітних колективних форумів на рівні ЄС, вони намагаються створювати альянси або об'єднання з європейськими підприємствами для посилення своєї позиції в процесі обговорення європейської політики.

Поряд з об'єднаннями компаній великі транснаціональні корпорації можуть самостійно лобювати власні інтереси. Україна зацікавлена в приході на ринок транснаціональних корпорацій, оскільки їх прихід супроводжується припливом інвестицій, нових технологій і створенням нових робочих місць. Утім, потрібно пам'ятати про великі лобістські можливості цих компаній і їхнє прагнення отримати для себе якнайсприятливіші умови. Такі компанії, як Volkswagen і Fiat, здійснювали надзвичайний вплив на перебіг переговорів щодо угод про вступ до ЄС з країнами Центральної Європи. Завдяки їхньому впливу було запроваджено перехідні періоди, які захищають їхні інтереси у нових країнах – членах ЄС, наприклад, у питанні пільг під час сплати податку на інвестиції.

Деякі проінтеграційні лобі можуть підтримати поглиблену інтеграцію України до ЄС, запропонувати допомогу та співпрацю. Наприклад, "Круглий стіл" промисловців Європи – одна з найвпливовіших груп інтересів, що об'єднує близько 40 промислових лідерів ЄС, – просуває ідею "інтегрованого економічного регіону" в рамках Європейської політики сусідства. Круглий стіл промисловців Європи відзначає важливість внутрішньої регіональної співпраці та важливість думки сусідів, яку необхідно враховувати, розробляючи правила внутрішнього ринку.

Що стосується **України**, то українська влада загалом підтримує ідею створення прозорих процедур лобювання. Втім, групи інтересів здебільшого діють закритими методами. Через відсутність консультацій з групами інтересів щодо варіантів державної політики урядовці здебільшого не поінформовані про можливі наслідки своїх рішень, про прихильників та опонентів запропонованої політики, не враховують позиції зацікавлених сторін і часто наражаються на опір реалізації своїх рішень.

Одним з типів груп інтересів навколо питання поглиблення торгівельної інтеграції з ЄС є галузеві групи лобіювання. Вони представляють компанії у так званих чутливих галузях української економіки – чорна металургія, сільське господарство, легка промисловість, автомобілебудування. Металургійні підприємства становлять потужне лобі в українському парламенті. Це є серйозною проблемою для переговорів щодо приєднання України до Світової організації торгівлі. Українські металурги не покладаються на посередництво уряду і шукають інші канали, які дають їм можливість брати участь у торгівлі на ринках ЄС. Наразі єдиний можливий канал – купівля металургійних заводів у країнах – нових членах ЄС.

Ще одна потужна галузева група – виробники автомобілів. Унаслідок лобіювання з боку представників цієї групи автомобілебудівна галузь в Україні добре захищена на законодавчому рівні від кращої за якістю продукції іноземних виробників. Утім, аргумент на користь створення зони вільної торгівлі для автомобілебудівників – перспектива перенесення на українські заводи виробництв потужних європейських компаній.

Питання участі українських агропромислових виробників у торгівлі з ЄС обмежується невідповідністю української продукції фітосанітарним та іншим стандартам. Імовірно, сільське господарство буде виведено за рамки угоди про зону вільної торгівлі до реформування українського АПК. Інший тип опозиційних лобі в питанні створення зони вільної торгівлі Україна – ЄС у Верховній Раді становлять так звані політики-популісти, які виступають проти інтеграції України до Європейського Союзу.

Ще одна зацікавлена сторона – Російська Федерація. Виходячи з її політичних та економічних інтересів щодо України, можна очікувати на спроби впливу Росії на процес переговорів про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. У стосунках з Росією Україні доведеться знайти баланс між глибшою інтеграцією з ЄС, яка позитивно відіб'ється на реформуванні економіки, та підтримкою зв'язків з Росією, яка залишається найбільшим торгівельним партнером України [36].

Як видно, у сучасній державній політиці України необхідні більш прозорі процедури участі груп інтересів у процесах прийняття політичних рішень. Враховуючи міжнародний досвід, доречним було б створення реальних відкритих механізмів лобювання інтересів зацікавлених груп у прийнятті суспільно важливих рішень.

3.5. Політична культура як компонент процесу прийняття політичного рішення

Особливістю сучасного етапу розвитку українського суспільства є тісний взаємозв'язок культурних та політичних процесів. У культурі, як і в інших сферах суспільного життя, політика спрямовує соціальну діяльність людей. У свою чергу культура справляє значний вплив на політичну поведінку в ході розгортання історичного процесу, формуючи уявлення про світ, цінності, зразки поведінки. Культура суспільства значною мірою визначає процеси, які в ньому відбуваються, впливаючи на формування суспільної, у тому числі й національної, свідомості.

Існування соціокультурного підґрунтя політичних процесів з необхідністю вимагає визначення окремого соціального явища, яке виникає як соціальні експектації, що об'єктивуються в політичному просторі, але не є проявами соціальної динаміки та трансформується в особливий феномен суспільної свідомості та поведінки. Соціальні очікування як важливий елемент масової свідомості та політичної культури є одним з важливих регуляторів життєдіяльності суспільства, оскільки їх зміст відображає порівняно стійкі, довготривалі стани суспільного духу, визначають суспільні настрої [158, с. 434].

Доволі часто для визначення, а ще частіше для опису цього феномену, використовується термін "менталітет" [135, с. 360] або "політична ментальність"[135, с. 362]. Сучасні дослідження доводять, що саме ментальність може виступати онтологічною засадою формування політичної культури [96], а отже мати визначний вплив на формування та прийняття політичних рішень.

Водночас необхідно враховувати, що наукове вживання термінів «менталітет» та «ментальність» доволі часто ускладнено неоднозначністю їх трактування, через абстрактність або схематичність визначень, через що в суспільно-політичній практиці втрачається пояснювальна сила цих концептів. Особливості менталітету пов'язані з певними стереотипами реагування індивідів та спільнот на соціальні події, стандартні соціальні ситуації. Ці стереотипи визначаються соціокультурними нормами, які, у свою чергу, пов'язані з певними світоглядними моделями, що виступають як світоглядне обґрунтування цих норм.

Менталітет у сучасних політичних науках найчастіше визначається як соціально-політична категорія, що "відображає соціально-психологічний стан суб'єкта (народу, нації, народності, соціальної групи, людини), який складається в результаті історично довготривалої та досить стійкої взаємодії природно-географічних, етнічних, соціально-економічних та культурних умов проживання суб'єкта менталітету та має прояв у різноманітних видах діяльності. Складаючись, формуючись, виробляючись історично і генетично, менталітет є стійкою до змін сукупністю соціально-психологічних та духовно-моральних якостей і рис, взятих у їх обмеженій цілісності..., що визначає всі сторони життєдіяльності даної спільноти та індивідів, що її складають. Опосередковано він має прояв у різноманітних аспектах способу життя, в специфіці економічних, соціальних, політичних та інших суспільних відносин, процесів, у зміні поколінь та соціальному спадкуванні." [133, с. 501].

Ментальність не можна розуміти як частковий, зосереджений на якомусь окремому аспекті прояв менталітету, цариною якого є не стільки умонастрої суб'єкта, як його діяльнісні прояви. Таке визначення хоча і відходить від поглядів на ментальність як на колективну свідомість (Л. Леві-Брюль та К. Леві-Строс) або як на колективне несвідоме (К. Г. Юнг, Дж. Кембелл, К. Керенї, Е. Норман), є більш придатним для подальшого аналізу, оскільки дозволяє розглядати механізм взаємодії ментальних структур і соціокультурних чинників у процесі формування політичних рішень як комплекс зовнішньодіяльнісних феноменів.

Таким чином, ментальність розглядається як прояв менталітету, комплекс підсвідомо-автоматичних спонук, через які програма саморозвитку суб'єкта політичного рішення реалізується у формі опосередкованих зовнішніми відносинами конкретних актів самоорганізації спільноти. До того ж, таке визначення позбавлене абстрактності та редукції в напрямках посилення на окремі компоненти-прошарки ментальності, як це можна побачити в деяких підходах, в яких до структури політичного менталітету відносяться такі прошарки ментальності, як: партикулярна культура, духовність, соціумний, або макросоціальний, метасоціальний прошарки. Фактично такий підхід розглядає кожен з цих структур менталітету як таку, що "обумовлює культурний архетип, соціогенну матрицю відповідних соціальних груп і соціальних страт" [133, с. 362].

Зрозуміло, що такий підхід робить поняття політичної ментальності вкрай абстрактним, а операціоналізація такого визначення та емпірична перевірка доволі складна і подекуди неможлива. Виходячи з цього, буде більш придатним для подальшої розробки визначати політичну ментальність як "певний, загальний для членів групи або організації політико-психологічний тезаурус (словник, лексикон, призму сприйняття та осмислення світу). Він дозволяє досить однаково сприймати довколишню реальність, оцінювати її та діяти у відповідності з устояними нормами та зразками поведінки, гарантовано адекватного розуміння один одного. Так, менталітет сам по собі є організуючим фактором, що створює політико-психологічну спільність на основі загального менталітету" [129, с. 278–279].

Відповідно, основним для нас є те, що ментальність є загальною для членів соціокультурної групи політико-психологічною основою, яка дозволяє однаково сприймати та оцінювати довколишню політичну реальність, розуміти один одного та діяти у відповідності з визначеними нормами та зразками, що устоялися в суспільстві. При цьому для нашого дослідження є принциповим першочергове зосередження на тих сторонах свідомості, поведінки, ментальних структур, які дають можливість пояснити процеси та явища впливу культури на прийняття політичних рішень.

Дослідження впливу політичної культури на прийняття політичних рішень у термінах емпіричних показників передбачає аналіз ідеологій як важливого феномену політичного і соціального буття. Одним із суттєвих моментів політичної ментальності стає процес відображення у свідомості людей соціальних відносин, що склалися, формування схеми сприйняття, оцінки людьми свого становища в соціумі. До політичного менталітету належить і поняття ідеології. Таким чином, якщо говорити про методи вивчення політичної ментальності, то серед іншого йтиметься і про аналіз емпіричних проявів ідеологій. Важливо й те, що в руслі переважної більшості дослідницьких традицій досить поширені інтерпретації, в яких спостерігається тотожність між "ментальностями", "картинами світу", "ідеологіями".

Наша теза полягає в тому, що необхідно розглядати структурні компоненти ідеологій як складові політичної ментальності. Усвідомлюючи весь широкий спектр інтерпретації феномену ідеології [10, 60, 102, 162] зосередимося на тих підходах, в яких проблематика, що нас цікавить, розроблялася найбільш активно. Перш за все, необхідно згадати про точку зору Є. Вятра, який визначає ідеологію як відносно систематизовану сукупність поглядів, відмінною рисою якої є функціональний зв'язок з інтересами і прагненнями суспільної групи, до складу якої входять ідеї, що виникли на основі історичного досвіду й умов життя даної групи і відбивають та оцінюють дійсність, а також директиви до дій, що випливають з цих ідей [29].

Зауважимо, що політична ідеологія більшою мірою зорієнтована на практичну політичну дію, політичне рішення, на реальну поведінку тих або інших політичних акторів. Виконуючи цілу низку важливих соціальних функцій (когнітивну, нормативну, інтеграційну, легітимізаційну та мобілізуючу) [129, с. 280], ідеологія відрізняється від сукупності деяких ідей тим, що вона більш цілісна та систематизована тощо.

Для об'єкта нашого дослідження принциповим є передусім розуміння вихідних координат аналізу політичної ідеології, а саме те, на що звертали увагу всі вищезгадані дослідники: це когнітивний компонент (знання та переконання),

оціночний компонент (норми та цінності), прагматична (плани та цілі) та соціальна бази (групи, спільноти). Завдяки такому розумінню ми можемо виокремити різні рівні ідеології.

Першим виступає рівень, на якому світогляд набуває більш-менш системного та послідовного, чітко визначеного виразу. Другим виступає рівень "параідеології", коли різні ідеологічні елементи проявляються, але не мають систематизованого вигляду. Третій рівень ідеології безпосередньо пов'язаний з практикою, досвідом індивіда та нерелективно проявляється як здоровий глузд. Виходячи з цього, ми робимо висновок, що політичні цінності та настанови, переконання як інтеріоризовані суб'єктами прийняття політичних рішень характеристики соціуму є емпіричними проявами ідеології та в найбільш чіткому вигляді проявляються на другому та третьому рівнях.

Викладене вище підводить нас до того, що, за умови дотримання принципів логіки, ми маємо змогу описувати ідеологію в термінах системи переконань деяких типологічних груп індивідів, котрі б у сукупності представляли елітні групи або населення в цілому. Однак викладена послідовність на практиці не дає необхідних результатів.

Причиною тому є те, що трансформація ментальності – тривалий та складний процес, який відбувається постійно і який набуває ще більшої динаміки в умовах суспільства, що трансформується, вносить суттєві корективи у самі принципи системності ідеологічних орієнтацій, а відтак менталітету. Відповідно, це пов'язано: "по-перше, – з ускладненнями відмови від попереднього "психологічного спорядження" – з інертністю та "опором" попереднього менталітету, по-друге, – з небезпекою деструктивних наслідків його занадто швидкого руйнування, по-третє, – зі складністю формування нового менталітету в процесі примусової адаптації людей не стільки до нових умов, скільки до майбутнього тривалого періоду реформування. Подібні труднощі призводять до того, що суспільні перетворення часто здійснюються без підтримки масового менталітету. Навпаки, вони змушені переборювати спротив політичної психології суспільств" [129, с. 280].

До того ж ідеологія, будучи феноменом суспільної свідомості, підкоряється її загальним закономірностям. І тут ми наражаємося на інше обмеження. Проблема полягає в складності розрізнення "істинних" та "хибних" ідеологій, причому мова йде не про оціночний характер цих визначень, які використовуються для цілей ідейної, пропагандистської та політичної боротьби, а виключно про історичний критерій для вирізнення помилкових ідеологій (ідеологій-утопій) з-поміж тих, які відповідають суспільним потребам і носять науковий характер. Разом з тим, істинне та хибне в ідеології завжди безпосередньо пов'язані, як і в будь-якій іншій формі суспільної та індивідуальної свідомості. Окремі, найбільш типові елементи повсякденного життя, усвідомлюються і через спеціальну діяльність щодо наукового оформлення даної соціальної і політичної свідомості в концептуальну форму системи знань, уявлень і програм дій, трансформуються в ідеологію як вищий, третій рівень розвитку повсякденної психології.

Оформлення ідеології відбувається за межами тієї або іншої конкретної соціальної групи – селекція з повсякденної психології найбільш типових компонентів формує ідеологію, яка потім проникає в психологію даної групи. За таких умов перед нами постає ситуація селективного соціологічного аналізу ідеологій – опису ідеології в термінах розуміння людьми політичної реальності, а також вичленення неадекватних реальності уявлень.

Досліджуючи окреслену вище проблематику, звернемося до конкретної ситуації сприйняття та оцінки населенням України конкретного політичного рішення (реформування політичної системи суспільства). У ході опитування, що проводилися з 15 по 22 травня 2003 року в усіх адміністративно-територіальних одиницях України: 24 областях, АР Крим, містах Києві та Севастополі¹, було визначено ряд чинників сприйняття населенням запропонованого в березні 2003 року. Президентом України Л. Кучмою варіанта реформування політичної системи країни (табл. В1).

---

¹ Зведений масив даних утворено шляхом поєднання баз даних, отриманих чотирма соціологічними фірмами (КМІСом, СОЦСом, УІСД/ЦСМ та УЦЕПД) під час проведення опитування з використанням єдиного інструментарію з 15 по 22 травня 2003 року.

Через три місяці після звернення Президента України до українського народу з пропозиціями щодо реформування політичної системи країни було зафіксовано доволі значну частку респондентів, які ще не визначилися зі своїм ставленням щодо запропонованих змін (рис. В1). За результатами опитування, частка тих, хто не визначився зі своєю оцінкою запропонованих змін, перевищує третину від усіх опитаних. Відсутність власної позиції у такої значної кількості респондентів через три місяці після винесення ініціатив президента на всенародне обговорення вказує на низький рівень зацікавленості населення питаннями політичного реформування країни та на недостатній рівень компетентності частини громадян для здійснення виваженого аналізу й надання власних оцінок запропонованим перетворенням.

Зазначене падіння інтересу до політичної сфери, враховуючи той факт, що саме навколо питання реформування політичного устрою країни значним чином вибудовувалася політична активність у 2003 році, опосередковано свідчить про те, що запропоновані зміни не були сприйняті населенням як більш-менш значна політична подія.

Частка респондентів, які могли висловлювати компетентне судження щодо винесених на обговорення пропозицій, становить приблизно чверть від усіх опитаних (табл. В2). Однак, за результатами перевіркового запитання, виявилось, що серед цієї чверті лише третина знайома з усіма пропозиціями, а 36,9% – знайомі з більшістю пропозицій, 26,2% – знайомі лише з деякими з них. Отже, частка тих, хто не просто чув про реформування конституційного устрою, а обізнаний з цією проблемою, знає всі основні пропозиції президента і, відповідно, має визначену позицію та оцінку щодо них, становить близько 8% від усіх опитаних. Реальна частка тих, хто має більш-менш стійку та усвідомлену оцінку пропозицій президента, становить близько 17% від загалу опитаних. Класифікація респондентів відповідно до рівня їх обізнаності з пропозиціями президента виглядає так (табл. 3.5.1, виокремлюються чотири основні групи):

**Класифікація респондентів відповідно до рівня їх обізнаності з
пропозиціями президента**

Характеристика групи	Знайомі з усіма або більшістю пропозицій	Середній рівень обізнаності з пропозиціями	Фрагментарне уявлення про реформу	Не знають пропозицій президента щодо реформи
Частка від усіх опитаних	17,1	14,0	26,5	40,6

Природно було б припустити, що ті, хто дуже цікавиться політикою, значною мірою належатимуть до групи респондентів, які доволі гарно обізнані з президентськими ініціативами. Звернемо увагу на те, що, за даними опитування, частка населення, яка зовсім не цікавиться політикою, становить 24,1% (рис. В2), у той час як не обізнаних з ініціативами президента майже вдвічі більше. З іншого боку, не збігаються і частки тих, хто дуже цікавиться політикою (10,7%), та тих, хто добре знає всі пропозиції (17,1%).

Лише половина з них (49,5%) указали, що знайомі з висунутими пропозиціями. Близько 20% з числа тих, хто відніс себе до людей, яких дуже цікавить політика, належать до групи респондентів із середнім рівнем обізнаності щодо президентського варіанта реформи, ще 14% мають фрагментарне уявлення щодо нього, а 15% не мають жодної інформації про запропоновані зміни. У перерахунку до всіх опитаних, частка респондентів, які дуже цікавляться політикою, але не мають відповідного рівня поінформованості, становить близько 5%.

З-поміж респондентів, яких політика цікавить деякою мірою, 17,3% мають інформацію щодо всіх основних пропозицій президента, 16,4% належать до групи із середнім рівнем обізнаності. За умов рівномірної інформаційної підтримки висунутих ініціатив частка респондентів, які цікавляться політикою в деякій мірі та мають середній рівень обізнаності з пропозиціями, викладеними президентом, повинна наближатися до половини від усього населення, а не дорівнювати одній десятій частині (у даному разі, частка тих, хто цікавиться політикою в деякій мірі та має відповідний до цього рівень обізнаності з темою, становить 10,4%). До того

ж, мають фрагментарне уявлення про висунуті пропозиції 30,6%, а 33% не мають жодного уявлення про них. Остання група респондентів має велике значення для спрямування і координації інформаційних потоків, оскільки становить близько 20% відсотків від загалу населення.

Таким чином, можна констатувати, що близько 25% населення перебуває у своєрідному „інформаційному вакуумі” стосовно проблеми, і не може адекватно судити про президентські ініціативи.

Зазначимо, що *недостатній обсяг інформації прямо позначається на ставленні до конкретних пропозицій президента*. По-перше, чим нижчий рівень обізнаності з ініціативами президента, тим частіше респонденти не могли визначитися з відповіддю та обирали варіант „не маю власної думки” або відмовлявся відповідати. За рахунок цього розподіл відповідей у групі респондентів, які знайомі з усіма пропозиціями, тобто найбільш поінформованої групи населення, більш виразний (поляризований), ніж в інших групах. По-друге, внаслідок різного ступеня визначеності по групах, виділених на основі рівня обізнаності з пропозиціями (за рахунок частки тих, хто не має власної думки), спостерігаються розбіжності у сприйнятті пропозицій.

Наприклад, зі зростанням рівня обізнаності респондентів зростає негативна оцінка можливості надання верхній палаті парламенту права схвалювати або не схвалювати закони, прийняті нижньою палатою. Якщо серед респондентів, які не знали до моменту опитування пропозицій президента, ставлення до цього положення невизначене (23,3% підтримують його, а 22,7% не підтримують), як і серед тих, хто знайомий з президентськими ініціативами фрагментарно (31% підтримує, а 30,7% – ні), то серед респондентів, які добре обізнані з цим положенням і могли надати більш-менш обґрунтовану оцінку, скоріше негативне, ніж позитивне (45,1% – „проти”, а 37,1% – „за” (різниця відсотків значима на рівні 1%)). Тобто, ми можемо стверджувати, що чим більший рівень поінформованості, тим менша підтримка.

Ініціатива щодо можливості приймати закони (окрім законів про податки, бюджет та амністію) всеукраїнським референдумом без затвердження їх будь-

яким органом влади більшою мірою підтримується тими, хто не знав про президентські пропозиції, та тими, у кого наявне фрагментарне уявлення щодо реформи, ніж тими, хто належить до групи респондентів із середнім рівнем обізнаності та добре знайомий з усіма або переважною більшістю пропозицій. До такого висновку можна дійти, порівнюючи дані по групах із різним рівнем обізнаності: серед тих, хто не знав про ініціативи президента, не підтримують це положення 18,5%, серед респондентів з фрагментарним уявленням про реформу не підтримують ініціативу 24,3%, у групі респондентів із середнім рівнем обізнаності – 30,3%, з-поміж тих, хто добре обізнаний, таких уже 39,4% (рис. В3).

Зазначені вище особливості громадської думки найбільш виразно підкреслюють тенденцію, згідно з якою опитані з більш високим рівнем поінформованості і відповідно з вищим рівнем обізнаності з президентськими пропозиціями обережніші у своїх судженнях та меншою мірою схильні підтримати реформування політичної системи країни в запропонованому президентом варіанті.

Респондентам, які тією чи іншою мірою були поінформовані про ініціативи президента, було також запропоновано оцінити, чи може ухвалення політичної реформи призвести до продовження повноважень тодішнього президента або до перенесення дати президентських виборів з 2004-го на 2006 рік. На думку більш ніж половини опитаних (51,4%), запропонована реформа має на меті продовжити повноваження президента, протилежної думки дотримувалися 24,9%. У перерахунку до всіх опитаних частка респондентів, переконаних у тому, що запропоновані зміни, в разі їх ухвалення, призведуть до переносу президентських виборів, становить майже третину від усіх опитаних. Відповідно частка тих, хто так не вважає, становить 16,1%, ще 15,2% не мають власної думки з цього питання.

Зазначимо, що на думку опитаних впливає міра обізнаності зі змістом реформи. Найбільшою мірою переконані в тому, що реформа призведе до подовження терміну перебування на посаді Л. Кучми, респонденти, добре обізнані зі змістом запропонованих пропозицій. З табл. 3 у дод. Б можна

побачити, як зростає частка тих, хто дотримується такої думки, відповідно до зростання рівня поінформованості. Ми можемо підкреслити і те, що так само зростає частка тих, хто вважає, що реформа не призведе до продовження терміну президентства Л. Кучми. Але за останнім показником динаміка зростання не така виразна.

До тенденцій, які характеризують погляди населення як такі, що суперечать задекларованому вектору реформи (створення політичної системи, яка б підвищувала роль парламенту в політичному житті країни), можна віднести превалювання думки про те, що запропоновані зміни призведуть до посилення ролі президента. На думку 44,3% опитаних, які вповідали на це запитання (або 28,5% від усіх респондентів, котрі взяли участь у опитуванні), пропозиції, що містяться в президентському варіанті реформи, призведуть до посилення виконавчої влади та позицій самого президента. Протилежної думки дотримуються 20,4% опитаних (що становить 13,1% від їх загалу). Близько третини опитаних (32%) не має власної позиції з цього питання (20,6% від загалу). Знову ж таки можна зазначити, що з підвищенням рівня поінформованості в респондентів зростає впевненість у тому, що запропоновані зміни можуть призвести до підвищення рівня повноважень саме президента, а не парламенту. Додамо, що серед найбільш компетентних респондентів, які обізнані щодо всіх положень, такої думки дотримується половина (51,5%).

Збереження зафіксованої тенденції у сприйнятті громадськістю цієї пропозиції передбачає, що інтенсифікація інформаційних потоків, спрямованих на підвищення поінформованості населення, не призведе до змін в оцінці цього положення, а лише позначатиметься на зменшенні частки тих, хто вагається з відповіддю. Таким чином, складається цікава з точки зору аналізу можливості прийняття політичного рішення ситуація, в якій без подолання негативної для його ініціаторів асоціації (прихована мета – подовжити повноваження тодішнього президента) значне збільшення кількості прихильників усіх без винятку проголошених пропозицій неможливе.

Окреслена проблемна ситуація цікава тим, що її можна інтерпретувати та розв'язувати передусім у соціологічній царині. Проблематика суспільної мобілізації в широкому розумінні та впливів (тисків), що спричинюють прийняття політичних рішень, завжди загострювала проблему визначення реальності соціальних процесів, концентрації їх і відповідного вираження та ілюзорності, „несправжності”, що супроводжує соціально-політичну сферу життя суспільства. Різні підходи та способи вирішення цього питання ми можемо знайти в багатьох соціологічних концепціях.

Одне з визначень феномену неадекватних уявлень (чи то ілюзорних ідеологій), яке видається нам адекватним його внутрішній сутності, позначається терміном „фантом”. При цьому під цим поняттям розуміються „...явища, які уособлюють специфічні, часом аномальні, екстравагантні форми суспільної (публічної) активності, що спричинюють серйозний вплив на політичні, економічні та соціальні процеси. Необхідно відзначити, що фантомні явища, які в латентному вигляді існували завжди, в будь-яку епоху й у будь-якій державі, у період ламання підвалин громадського життя мають тенденцію виявляти себе як значне соціальне явище, яке справляє досить відчутний вплив на процеси, що відбуваються в суспільстві. Причому їх вплив має в основному деструктивний характер, виявляється на всіх рівнях соціальної організації, аж до самої низової ланки нашого життя – там, де ми працюємо і живемо» [184, с. 92–93]. Використовуючи те саме визначення „фантом”, соціолог В. В. Платковський зазначає, що фантоми слід розуміти як результат збоїв та помилок постійно діючих механізмів продукування реальності. Важливим при цьому є розуміння того, що ці „помилки” та відхилення активно беруть участь у конструюванні соціальної реальності. Не можна не погодитися з виказаною автором думкою, що „... фантоми теж включені в реальність, але, власне кажучи, зайві для неї; як якесь стороннє утворення, вони затемнюють її сутність, роблять її непрозорою, перетворюють її в нереальність, а в кінцевому рахунку, означають якісь патологічні процеси, від яких можуть позбавити або суспільна практика, або спеціальні феноменологічні методи, що «відчищають» свідомість, або

психоаналітична терапія” [125, с. 108], принаймні у першій частині наведеної цитати.

У марксизмі висувається методологія, націлена на розуміння сутності суспільства і людини в аналізі конкретно-історичних суспільних відносин людей. Разом з тим цей аналіз непростий, оскільки соціальна онтологія, що розуміється як безперервне виробництво будь-яких соціальних феноменів (товарів, зв'язків людей, їхньої свідомості аж до самих примарних, «мрячних випарів»), представлена нам уже у вигляді готових продуктів, що володіють видимою самостійністю, своїм особливим життям, більш того, що володіють активністю завдяки практичній діяльності людей. Марксизм показав приклади пошуку похідних, вторинних суспільних форм, таких як товарний фетишизм, відчуження, ідеологія. Соціальні фантоми також знайшли своє пояснення: це ідеї, які „володіють” людьми, але вже є „мертвими”, такими, що не відповідають соціальному розвитку.

За версією К. Ясперса, мислення, засноване на ідеології, це продукт виробництва багатьох ідеологій, без яких сучасний соціум неможливо було б консолідувати. Проходячи етапи від визнання ідеології системою ідей та уявлень, яка необхідна для включення (на базі віри-розуміння) в більш широке соціальне ціле, соціальну дію, здійснюється перехід до розуміння її сутності. Наступний етап – через аналітичне усвідомлення ідеологія зводиться до простого твердження, що вона „самообман, який потрібен для свого самовиправдання, для маскування своїх дійсних інтересів, для того, щоб тим чи іншим способом ухилитися від рішень, що вимагаються задля своєї вигоди у конкретній ситуації” [206, с. 146]. Втрата істинності, дійсної реальності призводить до того, що реальними залишаються лише сила та влада, які наповнюють життя фантомами, мобілізуючими індивідів. Вказуючи на подібні фантоми, К. Ясперс звертає увагу і на техніку їх впровадження в життя. На його думку, це відбувається шляхом спрощення, протиставлення та заперечення ідей. Слід враховувати, що К. Ясперс, говорячи про політичний сенс фантомів, постійно має на увазі реалії тоталітаризму та демократії, досвід концентраційних таборів, терору та війн ХХ

століття. Демократія при цьому вбачається єдиним засобом боротьби з ілюзіями, фантомами, бо оперує легітимно-правовими процедурами.

Одна із спроб описати фантомну ситуацію була зроблена А. В. Малишевим [99], коли був поставлений ряд запитань щодо конфлікту маси, влади та держави, який породив низку стереотипів-уявлень, що поширилися в умовах економічної, політичної та соціальної кризи, "фантомного болю" – переживань втрачених цінностей, надбуттєвих сенсів життя. Також слід згадати версію розгляду фантомів політичної довіри, суспільної думки, запропоновану Ю. Левадою. Ця інтерпретація цікава для нас тим, що представляє фантомну ситуацію як низку спотворюючих зв'язки політика та електорату факторів. Передусім, це політичні фактори збереження дихотомізації політичного, електорального простору (реформатори – консерватори), мобілізаційних механізмів включення мас в електоральний процес (нагнітання страху відносно політичного опонента), персоналізація політичної дії. Дихотомія політичного поля виключає в принципі появу „третьої сили”, але залишає місце для „третьох фігур”. Загальні характеристики подібних фігурантів включають: „суб’єкта дії (реального чи уявного), який стоїть поза офіційною політичною сценою або хоча б частково маргінального по відношенню до неї (потенціал протесту, „порушника спокою”); опертя не стільки на організовані соціальні структури, скільки на особистий вплив та особисті зв’язки (харизматичний потенціал); апеляція до „простой”, неструктурованої та неелітарної маси, до натовпу (популістський потенціал); програма виконання масових бажань, не скована жодними ресурсними чи інституціональними рамками (потенціал очікувань)” [85, с. 105].

Висновки до третього розділу

Аналіз соціокультурної детермінації політичних рішень у сучасній державній політиці дозволяє розглядати їх як цілераціональний, так і цінніснораціональний вид діяльності. Окрім цього, політичне рішення має значно більше функціональних призначень і може розглядатися як зорієнтоване на прагнення

контролю над культурною моделлю суспільства. Практики прийняття державних рішень свідчать про їх постмодерністську сутність, яка характеризується специфікою відсутності історичної культурної довгострокової пам'яті.

В умовах делегативної демократії соціокультурний контекст стає тлом, на якому через посередництво політичних рішень відбувається інтерналізація інтересів у політичні цінності, через які виявлені інтереси представлені суспільству.

Комплексне дослідження характеристик суб'єктів формування та прийняття політичних рішень не обмежується правлячими політичними колами як основним, «явним» суб'єктом, якому надано безпосереднє право ухвалювати рішення, а враховує також цілий ланцюг взаємовпливів соціокультурних груп.

Як показує аналіз цінностей, правлячі політичні кола потрібно розглядати як носія спільних цінностей, серед яких перше місце займає влада як найвища цінність, навколо якої групуються всі інші цінності. Правлячі політичні кола – певна соціокультурна група, що є суб'єктом підготовки та прийняття найважливіших стратегічних рішень у політичній сфері та має необхідний для цього ресурсний потенціал.

Залучення до розгляду процесів прийняття політичних рішень проблеми легітимності політичної влади суб'єктів прийняття політичних рішень дозволяє обґрунтувати взаємозалежність легітимності певної соціокультурної групи (або особи окремого політика) та здійснюваної ними політичної діяльності.

Важливим чинником, що впливає на процеси формування та прийняття рішень, як у цілому світі, так і в Україні є потужний вплив «груп інтересів та груп тиску», які є соціокультурними ланками, в яких фокусуються діяльнісні аспекти нової соціальної диференціації. Доведено, що групи інтересів та групи тиску демонструють типову модель прийняття рішень в умовах перехідного суспільства, а їх існування та процедурні практики детерміновані соціокультурними реаліями.

Безпосередній вплив політичної культури на прийняття політичних рішень розглядається через структурні компоненти ідеологій як складових політичної

ментальності, що є загальною для членів соціокультурної групи політико-психологічною основою, яка дозволяє сприймати та оцінювати довколишню політичну реальність в одній системі координат, розуміти один одного та діяти у відповідності з визначеними нормами та зразками суспільства.

Як показали соціологічні дослідження особливостей впливу політичної культури українського народу на прийняття конкретних рішень, системи, що складають політичні переконання звичайних людей, найчастіше виявляються лише частково взаємозалежними одна з одною. Результати досліджень показують, що навіть стосовно меншості людей, що володіють добре артикульованими і стабільними політичними уявленнями, логічний зв'язок настанов виявляється доволі слабким.

Серед більшості громадян доволі поширена мінливість політичних настанов. Підтримка пропонованих рішень з тих або інших питань може мінятися в часі досить стрімко, в залежності від ходу політичних процесів, особливостей соціально-економічної ситуації й інших обставин. Окрім цього, спостерігаються очевидні індивідуальні розходження в концептуалізації політичного вибору.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволили зробити такі найбільш важливі висновки, що характеризують наукову новизну та актуальність даної дисертаційної роботи.

В основу дослідження процесів формування та прийняття політичних рішень закладені такі теоретичні моделі: теорія «соціальної дії» Т. Парсонса, системний аналіз політики Д. Істона, модель політичної системи Г. Алмонда, окремі положення теорій конфлікту (Р. Дарендорф, Л. Козер, М. Манн), соціологічна концепція П. Бурдьє, біхевіористську модель прийняття політичних рішень Г. Лассуелла, модель «обмеженої раціональності» Г. Саймона, модель «всеосяжної раціональності» (К. Ерроу, Дж. Б'юкенена, Г. Беккера, Е. Даунса), інкременталістська модель Ч. Ліндблома, змішано-скануючий метод А. Етціоні та комплексна теорія політичних рішень О. О. Дегтярьова.

Здійснений огляд теорій та підходів до розгляду політичного рішення дозволяє стверджувати, що коректне виявлення та всебічний комплексний аналіз впливу соціально-культурних чинників на прийняття політичних рішень з позицій сучасної соціології можливий лише у рамках структурно-діяльносної концепції. Використання саме цієї діади для розбудови моделі соціокультурної детермінації політичного рішення уможливорює врахування діяльнісного та структурного аспектів розуміння політичного рішення, через які воно може конструюватися відповідно як специфічний різновид поведінки та як особлива форма взаємодії суб'єктів.

Політичне рішення із цих позицій розглядається як конкретний прояв соціальної дії та політичної поведінки. Воно формується з урахуванням не лише політичних взаємовідносин у системі влади та з приводу влади, а й з урахуванням особливостей соціального та культурного середовища, сукупності іманентних характеристик соціальних суб'єктів, які здійснюють політичну поведінку. У такому розумінні функціональні особливості та суспільна специфіка політичних

рішень визначається всією множиною чинників культурного та соціального характеру.

Концептуальний аналіз сутності політичного рішення дає підстави визначати його як сформульовані суб'єктом завдання і спосіб діяльності, поведінки, яку має здійснити об'єкт управління.

Суттєвим аспектом політичного рішення є те, що воно є одним із різновидів соціальної дії, результатом соціокультурної взаємодії людей та взаємопов'язаних між собою універсальних системних утворень: суб'єктів прийняття політичного рішення (окремих особистостей, груп та об'єднань людей, суспільних інституцій), культури як сукупності цінностей, норм та значень (сенсів) та системи наявних соціальних взаємовідносин (соціетальних стосунків) в соціокультурному середовищі на всіх рівнях.

Аналіз механізму соціокультурної детермінації політичних рішень заснований на ціннісно-культурних концептах. Це дозволяє розглядати політичне рішення як цілераціональний, так і ціннісно-раціональний вид діяльності. З одного боку цілераціональність цього виду політичної діяльності передбачає свідому постановку і реалізацію цілей, заснованість на оптимальному з точки зору суб'єкта співвідношенні цих цілей і засобів їх досягнення. З іншого – здійснюючи аналіз суб'єктів прийняття політичних рішень, необхідно враховувати культурне середовище та його впливи. Явища культури пронизують політичні рішення, і їх можна досягнути лише шляхом глибокого і всебічного аналізу цієї діяльності. Формальними підставами для структурного аналізу культурної системи в рамках нашої роботи виступають компоненти політичного рішення і необхідність їх системного забезпечення.

Сутність культурного компонента механізму соціокультурної детермінації полягає в універсальній здатності культури відтворювати колишню або конструювати нову діяльність через структурні компоненти і підсистеми, що обслуговують визначені ланки та сторони процесу прийняття рішень:

- на когнітивно-символічному рівні культура впливає на інформацією і її сенс;

- на соціорегулюючому рівні структурної організації політичного рішення культура складається не тільки з норм, цінностей, значень – вона включає також способи роботи з ними або з іншими компонентами діяльності;
- на рівні конструювання в культуру входять такі способи проектування діяльності, як культурні матриці, штампи, фільтри та еталони;
- на організаційно-технологічному рівні культура включає різні способи технологізації політичних рішень (процедури, технології, операції, засоби);
- на предметно-організаційному рівні культура містить як компоненти різні форми об'єктивації, моделі поведінки (традиції й інновації, звичаї і ритуали) і типові ситуації вибору;
- на рефлексивному рівні організації через культуру утворюють різні способи рефлексивної роботи (саморефлексія, взаєморефлексія, подвійна рефлексія тощо).

Оскільки місцеположення в соціальній структурі диференціює раціональні інтереси суб'єктів у конкретних обставинах визначених культурних меж, вплив соціальної організації суспільства, що виникає та функціонує у контексті культури, розглядається через виділення базових сфер соціальної взаємодії, що включають основні види діяльності, пов'язані з процесами формування та прийняття політичних рішень:

- перцептивна сфера (моделі, образи, взірці та цілі суб'єктів, що уможливають існування конвенційної основи взаєморозуміння всіх учасників взаємодії);
- стратегічна сфера (вироблення рішень і постановка конкретних цілей, що обумовлюється спроможністю до спільного цілепокладання і ціледосягнення);
- ціннісно-нормативна сфера (обмін ціннісними орієнтаціями і очікуваннями);
- сфера інформаційного обміну (обмін значущою інформацією між суб'єктами прийняття політичних рішень)

- рольова (статусно-рольова) сфера (обмін соціальними ролями і рольовими експектаціями між суб'єктами);
- ресурсно-забезпечувальна сфера (включає матеріальні і символічні об'єкти, засоби діяльності, що опосередковують та забезпечують процес взаємодії людей).

Виділені нами одиниці аналізу політичного рішення для кожної з охарактеризованих сфер соціальної взаємодії дозволяють сформулювати власний ряд емерджентних якостей соціальної структури, що включаються у процеси формування та прийняття політичних рішень: образи і цілі; культурні зразки (норми, цінності, ідеї, стереотипи тощо); соціальні зразки; соціальні ролі; ресурси (як зовнішні, так внутрішні).

Визначаючи основні особливості механізму соціокультурної детермінації політичних рішень, ми можемо стверджувати, що політичне рішення як прояв політичної поведінки утворюється під впливом культури, яка, у свою чергу, формує ідентифікацію індивіда з відповідними цінностями, нормами, котрі засвоюються в процесі соціалізації. В культурному континуумі через комунікацію реалізується функція взаємодії індивіда з іншими соціальними суб'єктами (індивідами, спільнотами). Через цю взаємодію задовольняються потреби людської інтеракції та відбувається включення особистості в статусно-рольову диференціацію, а через неї – в соціальну структуру суспільства в цілому. Усі ці функції при формуванні та прийнятті політичного рішення взаємопов'язані та обумовлюють реалізацію політичного вибору владного суб'єкта.

Поєднуючи визначення політичного рішення з позицій структурно-діяльнісного підходу з виявленими та описаними елементами механізму соціокультурної детермінації процесу прийняття політичного рішення, спираючись на виділення в його структурі трьох названих вище універсальних утворень, у модель соціокультурної детермінації політичного рішення включаються три базові компоненти: (1) культура, яка позиціонує та ідентифікує (2) суб'єкт політичного рішення з відповідними цінностями, нормами, що

засвоюються ним у процесі соціалізації, та (3) соціальна структура, включення в яку відбувається через процеси комунікації.

Компоненти запропонованої моделі можна конкретизувати застосовуючи для аналізу процесів прийняття політичних рішень у конкретних умовах місця і часу, зокрема досліджуючи політичний процес в Україні. При прийнятті конкретних політичних рішень інституціоналізація соціокультурних впливів здійснюється через виділення соціокультурних груп, що характеризуються наявністю спільної політико-психологічної та ціннісної основи, яка дозволяє членам групи сприймати та оцінювати довколишню політичну реальність в одній системі координат, розуміти один одного та діяти у відповідності з визначеними нормами та зразками.

У дисертації соціокультурні чинники пропонується розглядати не через замкнену систему «суспільство»/«група» з визначеними конкретними межами, а як сукупність діючих індивідів. У такому разі місцеположення та статус суб'єкта, який приймає політичні рішення в соціальному просторі, визначається по відношенню до більш чи менш стабільно розподілених ресурсів та обмежень в сукупності інших суб'єктів

Беручи до уваги низьку активність пересічних громадян щодо процесів впливу на прийняття політичних рішень (про що свідчать наведені дані) та природну закритість для аналізу груп тиску та лобіювання інтересів (про що також свідчить проведений аналіз впливу груп інтересів та тиску на конкретне політичне рішення), в умовах делегативної демократії соціокультурний контекст стає тлом, на якому через політичні рішення відбувається інтерналізація інтересів у політичні цінності, через які виявлені інтереси намагаються бути представленні суспільству.

Установлення вищевикладеного ряду теоретичних положень дозволило нам здійснити аналіз характеристик суб'єктів, задіяних у процесі прийняття політичних рішень в Україні, умовно розподіливши їх відповідно на три основні рівні політичного аналізу, а саме індивідуальний, груповий та рівень великих соціальних та економічних угруповань. Такий аналіз уможливив виявлення

пов'язаних із суб'єктами формування та прийняття політичних рішень соціокультурних детермінант (а в більш загальному плані – характеристику соціокультурного контексту у єдності соціального, культурного та діяльнісного компонентів), що впливають на прийняття політичних рішень у конкретних умовах місця і часу.

Дослідження суб'єктів прийняття політичних рішень об'єктивно ускладнено рядом факторів. По-перше, носії політичної влади не завжди є явними, а по-друге, у прийнятті політичного рішення завжди іманентно присутня особистість як підсистема, що його формує. У політичному рішенні відбивається єдність пізнання, результатом якого є система знань особистості, що утворюють ядро, спосіб існування свідомості; переживання, що формує ставлення особистості до різних сторін об'єктивного світу, до людей та їх взаємовідносин. Важливим є і такий компонент суб'єктивного світу як особистісні орієнтири, що визначені як диспозиційні конструкти.

Традиційно, основним суб'єктом прийняття політичних рішень вважається владна еліта, правлячі політичні кола. Враховуючи вплив конкретного політичного процесу та структурних соціальних характеристик (статусу), що визначаються функціональними характеристиками, доцільно розглядати правлячі політичні кола як носіїв спільних цінностей, серед яких перше місце займає влада, навколо якої групуються всі інші цінності. Таким чином, ми говоримо про певну соціокультурну групу (так звану правлячу меншість), що є суб'єктом підготовки та прийняття найважливіших стратегічних рішень у політичній сфері та має необхідний для цього ресурсний потенціал.

Ситуація легітимації правлячих політичних кіл в Україні на сьогодні супроводжується негативними оцінками населення, і одним з найважливіших моментів є проблема низького рівня довіри (як основного показника легітимності влади) населення до суб'єктів прийняття політичних рішень. Проведений аналіз конкретного емпіричного матеріалу (результати соціологічних опитувань) дозволив зробити декілька важливих узагальнень. По-перше, довіра населення носить **персональний** характер і залежить від ефективності політичної діяльності

певного представника правлячих кіл. По-друге, процес прийняття політичних рішень (і всієї політичної діяльності) владними суб'єктами є взаємопов'язаним та взаємообумовленим з рівнем їх легітимації, а політичне рішення може виступати засобом діагностики дійсного або майбутнього рівня визнання влади певного суб'єкта політичної діяльності.

Існує також низка важливих чинників впливу на формування та прийняття політичних рішень, що виходять за межі особливостей власне владних суб'єктів і перебувають під впливом інших соціокультурних груп. Як важливий фактор впливу нами також розглядався тиск, здійснюваний «групами інтересів та групами тиску», що є соціокультурними ланками, в яких фокусуються діяльнісні аспекти нової соціальної диференціації. Групи інтересів та групи тиску в українській реальності є достатньо “репрезентативними” для процесу прийняття політичних рішень. Їх існування та процедурні практики детерміновані соціокультурними реаліями.

Групи інтересів та групи тиску повторюють структури соціальних утворень; дані політичні інституції, як правило, (а) характеризуються стійкими зв'язками між членами групи, (б) мають відчуття колективної солідарності, (в) їм притаманна спільність інтересів та цілей. Групи інтересів та групи тиску інституціонально та процесуально пов'язані із соціокультурним простором, оскільки використовують традиційні зразки та засоби для досягнення власних цілей, прямуючи до ключових структур опонентів.

Оптимізація процесу прийняття політичних рішень в Україні безпосередньо пов'язана із формуванням та розвитком реальних механізмів участі груп інтересів та тиску у процесах формування та прийняття політичних рішень. У процесі прийняття політичних рішень групи інтересів та тиску виконують ряд важливих функцій, зокрема функцію легітимації та управління; функцію формування суспільних норм і цінностей, які трансформуються у конкретні атрактори політичних рішень, та функцію соціально-політичної стабілізації суспільства через адаптацію політичного процесу до вимог, що висуваються незадоволеними.

Факт існування груп інтересів та груп тиску є інституціоналізованим фактором допомоги збалансованому існуванню суспільства.

Процес відображення у свідомості людей соціальних відносин, що склалися, формування схеми сприйняття, оцінки людьми свого становища в соціумі, у тому числі і участі у прийнятті політичних рішень, є суттєвим елементом політичної культури. Безпосередній вплив політичної культури на прийняття політичних рішень можна розглядати через структурні компоненти та емпіричні прояви ідеологій.

Розуміння ідеології як систематизованої сукупності поглядів, відмітною рисою якої є функціональний зв'язок з інтересами і прагненнями соціокультурної групи викриває її співвіднесеність із політичною ментальністю, що є загальною для членів соціокультурної групи політико-психологічною основою, яка дозволяє сприймати та оцінювати довколишню політичну реальність в одній системі координат, розуміти один одного та діяти у відповідності з визначеними нормами та зразками суспільства. Національна політична ментальність є інтегруючим чинником, що обумовлює можливість розглядати населення (народ), громадян України, як соціокультурну групу, що є окремим суб'єктом прийняття політичних рішень в країні.

Системи, які складають політичні переконання звичайних людей, найчастіше виявляються не повністю взаємозалежними одна з одною. Результати досліджень доводять, що навіть стосовно меншості людей, що володіють добре артикульованими і стабільними політичними поглядами, логічний зв'язок настанов виявляється доволі слабким, по-друге, поширена мінливість політичних настанов (підтримка пропонованих рішень з тих або інших питань може мінятися в часі досить стрімко, в залежності від ходу політичних процесів, особливостей соціально-економічної ситуації й інших обставин), що викликає індивідуальні розходження в концептуалізації політичного вибору.

Отже, соціокультурна детермінація в контексті прийняття політичних рішень визначає вектори та межі формування можливих суспільних змін з найбільш вірогідним ефектом та результатом цілеспрямованого політичного

впливу. Діалектику соціокультурної детермінації можна представити як вплив на соціальну структуру (інституціональну, групову та ціннісну) та на діючих агентів (акторів, суб'єктів), які, у свою чергу, через формальні та неформальні прояви й життєві та соціальні стратегії впливають на соціокультурний потенціал суспільства.

Додаток А

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «**Чи знаєте Ви, як можете діяти, щоб впливати:**»¹, %

	Так	Ні
На вирішення гострих питань у своєму населеному пункті	22	78
На діяльність місцевих органів влади	17	83
На вирішення питань державної політики	9	91

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «**Наскільки важливою для розвитку України Ви вважаєте участь громадян у таких діях:**», %

	Дуже важливо	Скоріше, важливо	Скоріше, не важливо	Зовсім не важливо	Важко відповісти
Участь громадян у виборах до органів влади	49	36	7	4	4
	85		11		
Прийняття рішень стосовно будівництва, розвитку свого мікрорайону, району, села/міста	45	36	8	3	8
	81		11		
Контроль з боку недержавних громадських організацій за діяльністю органів влади	40	39	10	3	8
	79		13		
Участь громадян у громадських об'єднаннях	23	43	17	9	8
	66		26		
Участь громадян у діяльності політичних партій	22	40	20	11	7
	62		31		

¹ Всі зазначені дані отримані за результатами опитування, проведеного з 19 по 27 вересня 2006 року (в межах науково-дослідної роботи «Людський фактор інноваційного розвитку українського суспільства») в усіх областях України, АР Крим та в Києві. Всього опитано 2143 респондентів віком від 18 років і старше. Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 1,28 – 2,13 відсотка. Опитування проведено у 132 населених пунктах України: 72 містах та 60 селах. Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента „віч-на-віч”. Рівень досягнення респондентів – 75 %.

Таблиця 3

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «**Чи берете Ви участь у діяльності громадських організацій (членство в організації не обов'язкове)?**», %

	Так	Ні
Участь у громадських організаціях, причетних до виборів до органів влади	15	85
Участь у діяльності політичних партій	12	88
Участь у громадських об'єднаннях	12	88
Участь у недержавних громадських організаціях, які здійснюють контроль за діяльністю органів влади	4	96
Інші громадські організації	2	98

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «**Наскільки доступними, на Вашу думку, є державні органи влади для отримання інформації, необхідної для реалізації Ваших прав?**», %

Цілком доступні, можу звернутися будь-коли і отримати всю необхідну інформацію	6	33
Скоріше, доступні, ніж недоступні	27	
Скоріше, недоступні, ніж доступні	45	66
Зовсім недоступні	21	
Немає відповіді	1	

Таблиця 5

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «**Чи брали Ви участь упродовж останнього року в громадському обговоренні важливих питань місцевої громади (референдуми, громадські слухання, збори, мітинги, засідання відповідного громадського комітету, складання петицій, звернень до органів влади, страйки, пікетування тощо)?**», %

Так	21
Ні	79

Додаток Б¹

Таблиця 1

Якщо говорити в цілому, як Ви вважаєте, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?, %

	Квітень 2004	Лютий 2005	Квітень 2005	Червень 2005	Серпень 2005	Вересень 2005	Жовтень 2005	Листопад 2005	Грудень 2005	Січень 2006	Травень 2006	Липень 2006	Вересень 2006
У правильному напрямі	20,3	50,7	53,5	42,6	31,8	21,0	21,2	18,3	21,2	17,7	18,7	12,8	16,3
У неправильному напрямі	55,7	23,8	23,0	30,6	42,9	44,3	56,9	59,1	55,1	62,3	58,7	67,5	54,3
Важко відповісти / не відповіли	24,0	25,5	23,4	26,8	25,3	34,7	21,9	22,5	23,7	20,0	22,6	19,7	29,3

Таблиця 2

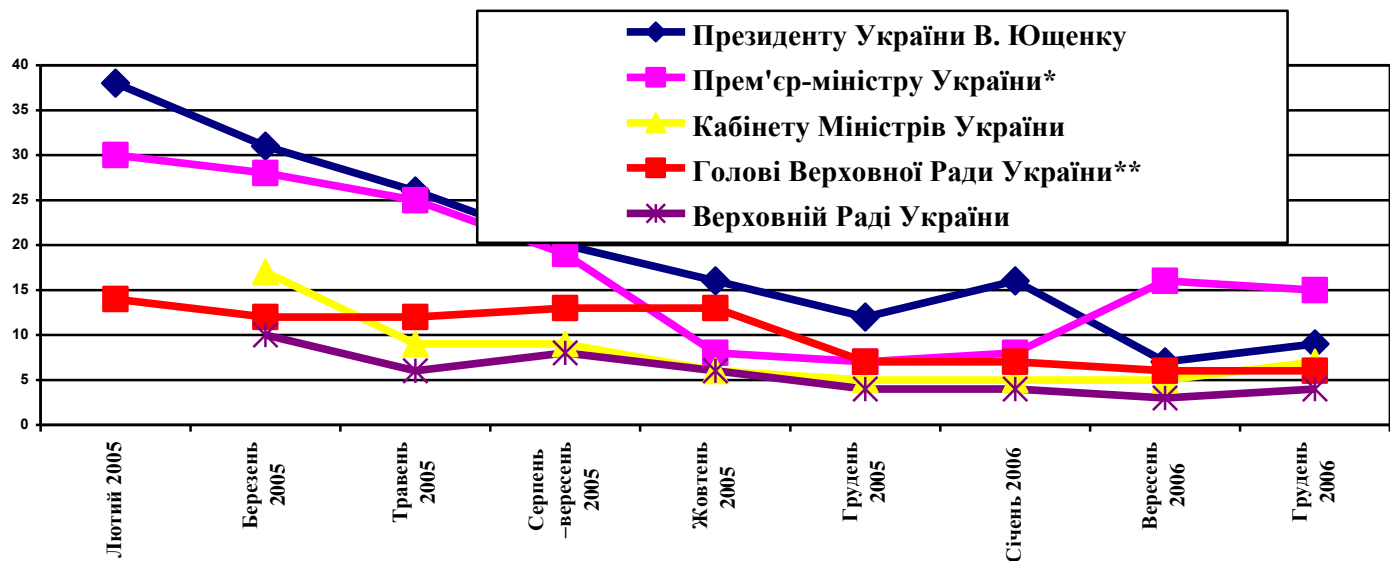
Чи підтримуєте Ви діяльність Президента України?, %

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
<i>Вересень 2006</i>	9,5	42,3	41,3	6,9
<i>Липень 2006</i>	12,9	38,9	42,0	6,2
<i>Травень 2006</i>	17,1	43,6	35,1	4,2
<i>Січень 2006</i>	19,4	32,9	42,1	5,6
<i>Грудень 2005</i>	17,1	39,6	37,2	6,1
<i>Листопад 2005</i>	14,3	39,5	39,4	6,7

¹ Дані дослідження, здійсненого соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 22 по 28 вересня 2006 року. Було опитано 2005 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування здійснювалося у 118 населених пунктах (73 міських і 45 сільських). Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

Закінчення Таблиці Б2

<i>Жовтень 2005</i>	18,1	44,9	31,9	5,1
<i>Вересень 2005</i>	20,3	44,4	28,6	6,7
<i>Серпень 2005</i>	30,2	38,1	26,1	5,7
<i>Червень 2005</i>	39,9	33,4	21,0	5,8
<i>Квітень 2005</i>	46,6	27,2	20,5	5,7
<i>Лютий 2005</i>	46,7	26,9	19,8	6,7

* березень-вересень 2005 р. – вимірювався рівень довіри до Ю. Тимошенко;
жовтень-січень 2006 р. – вимірювався рівень довіри до Ю. Єханурова;
вересень-грудень 2006 р. – вимірювався рівень довіри до В. Януковича.
** до квітня 2006 р. – до В. Литвина;
з вересня 2006 р. – до О. Мороза.

Рис 1. Динаміка рівня довіри (сума відповідей „Повністю довіряю” та „Скоріше, довіряю, ніж ні”), %¹

¹ Вибіркова сукупність кожного опитування складає не менше 2000 респондентів, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками по відношенню до дорослого населення України. Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 не перевищують 2%. Останнє опитування проводилося з 5 по 12 грудня 2006 року в усіх областях України, АР Крим та в Києві. Всього опитано 2279 респондентів віком від 18 років і старше. Опитування проведено у 131 населеному пункті України: 67 містах та 64 селах. Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента „віч-на-віч”. Рівень досягнення респондентів – 73%.

Таблиця 3

Чи підтримуєте Ви діяльність Віктора Януковича¹?, %

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
<i>Вересень 2006</i>	25,9	29,9	37,5	6,2
<i>Липень 2006</i>	31,4	20,1	41,6	6,5
<i>Травень 2006</i>	27,6	21,2	45,9	5,2
<i>Січень 2006</i>	23,5	19,4	51,6	4,9
<i>Грудень 2005</i>	22,0	22,1	48,0	6,9
<i>Листопад 2005</i>	18,1	22,5	47,6	11,0
<i>Жовтень 2005</i>	15,8	24,1	51,2	8,2
<i>Вересень 2005</i>	17,2	21,6	50,7	9,6
<i>Серпень 2005</i>	15,3	19,6	53,8	10,5
<i>Червень 2005</i>	16,8	18,6	54,6	8,4
<i>Квітень 2005</i>	22,5	16,6	50,1	10,1
<i>Лютий 2005</i>	19,9	20,9	50,4	8,0

Таблиця 4

Чи підтримуєте Ви діяльність Олександра Мороза?, %

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
<i>Вересень 2006</i>	12,0	30,5	48,6	7,3
<i>Липень 2006</i>	12,3	31,4	45,6	9,4
<i>Травень 2006</i>	17,1	37,0	36,6	7,5
<i>Січень 2006</i>	14,3	33,5	40,9	9,4
<i>Грудень 2005</i>	13,1	35,4	36,8	12,2
<i>Листопад 2005</i>	13,8	33,2	36,4	14,5
<i>Жовтень 2005</i>	14,0	34,2	39,1	11,2
<i>Вересень 2005</i>	10,2	38,2	35,4	13,8
<i>Серпень 2005</i>	15,7	32,6	37,7	11,9
<i>Червень 2005</i>	14,9	37,7	33,7	11,0
<i>Квітень 2005</i>	26,2	38,8	20,2	12,4
<i>Лютий 2005</i>	25,9	35,2	28,9	8,6

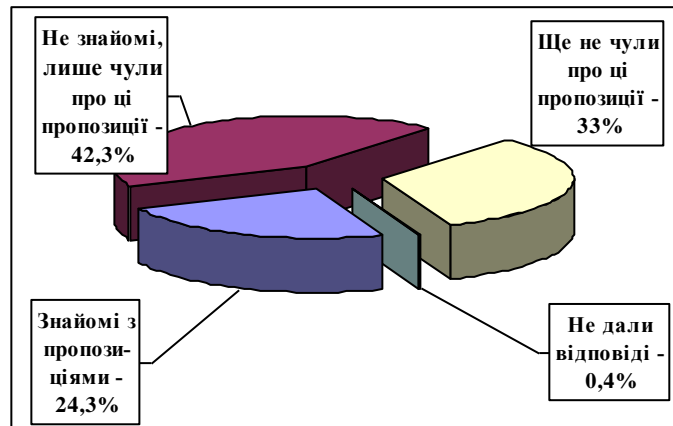
¹ Дані дослідження, здійсненого соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 22 по 28 вересня 2006 року.

Додаток В

Таблиця 1

Загальний перелік ініціатив президента

1. Створення двопалатного парламенту, в якому нижня палата обирається населенням за партійними списками, а верхня палата складається з представників регіонів (по три від кожної області, Криму, Києва та Севастополя)
2. Скорочення загальної кількості депутатів з 450 до 381 (300 депутатів нижньої палати і 81 – верхньої палати)
3. Надання верхній палаті права схвалювати або не схвалювати закони, прийняті нижньою палатою
4. Постійно діюча парламентська більшість пропонує Президенту кандидатуру Прем'єр-міністра. Президент вносить запропоновану кандидатуру до парламенту.
5. Нижня палата парламенту затверджує кандидатуру Прем'єр-міністра, подану Президентом
6. Призначення Президентом за поданням Прем'єр-міністра, міністрів внутрішніх справ, із питань надзвичайних ситуацій, закордонних справ, оборони, а також голів Державної податкової адміністрації, Державної митної служби, Служби безпеки та Державного комітету у справах охорони державного кордону, як це є зараз.
7. Призначення нижньою палатою парламенту всіх інших членів уряду за пропозиціями Прем'єр-міністра
8. Надання тільки нижній палаті парламенту права відправляти у відставку Прем'єр-міністра та ту частину уряду, яку ця палата призначає
9. Збереження за Президентом права приймати рішення про відставку тих членів уряду, яких він призначив
10. Надання Президенту права розпускати нижню палату парламенту тільки у трьох випадках: 10-а. випадку, якщо ця палата протягом місяця не сформує постійно діючу парламентську більшість 10-б. випадку, якщо нижня палата протягом двох місяців не сформує Уряд, Президент може розпустити цю палату 10-в. У випадку, якщо нижня палата до 1 грудня не затвердить державний бюджет на наступний рік, Президент може розпустити цю палату
11. Верхня палата парламенту не може бути розпущена за жодних обставин
12. Закони (окрім законів про податки, бюджет та амністію) можуть прийматись всеукраїнським референдумом без затвердження їх будь-яким органом влади; закон, прийнятий референдумом, підписує Президент
13. Депутати Верховної Ради та місцевих рад мають обиратися не на чотири роки, як зараз, а на п'ять років
14. Вибори органів місцевого самоврядування, Верховної Ради та Президента мають проходити в один рік, але у різний час

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання „5 березня цього року президент України Л. Кучма висловив низку пропозицій щодо реформування політичної системи країни. Чи знайомі ви з цими пропозиціями, чи тільки чули про них або ще не чули?“, %¹

¹ Зведений масив даних утворено шляхом поєднання баз даних, отриманих чотирма соціологічними фірмами (КМІС, СОЦІС, УІСД/ЦСМ та УЦЕПД) під час проведення опитування з використанням єдиного інструментарію з 15 по 22 травня 2003 р. Три з чотирьох фірм (КМІС, СОЦІС, УІСД/ЦСМ) дотримувалися єдиної методики відбору респондентів, використовуючи незалежні вибірки, репрезентативні як окремо взяті, так і зведені разом. Вибіркові сукупності було розраховано у відповідності до потреб утворення єдиного масиву даних. УЦЕПД самостійно розраховував вибіркову сукупність та здійснював відбір респондентів за власною методикою, використовуючи спільний для всіх чотирьох організацій інструментарій. Кожна компанія проводила самостійне дослідження за національною вибірковою сукупністю, репрезентативною за основними соціально-демографічними ознаками стосовно дорослого населення (від 18 років та старші). Кількість опитаних: КМІС – 2018 (у 118 поселеннях: 68 містах і 50 селах); СОЦІС – 2040 (у 111 поселеннях: 68 містах і 43 селах); УІСД/ЦСМ – 2033 (у 110 поселеннях: 69 містах і 41 селі); УЦЕПД – 2026 респондентів (у 124 поселеннях: 74 містах і 50 селах). Загальна кількість опитаних у зведеному масиві – 8026. Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 0,67 – 1,11 відсотка.

Таблиця 2

Інтегрований показник рівня обізнаності з ініціативами Президента України щодо реформування політичного устрою країни

	Рівень обізнаності з пропозиціями			
	Високий	Середній	Низький	Не обізнані
Оцінка на початку інтерв'ю	Знайомі	Знайомі (1) Лише чув про ці пропозиції (2)	Не знайомі, лише чули про ці пропозиції	Не чули про ці пропозиції
Оцінка міри обізнаності з перерахованими під час інтерв'ю пропозиціями	Знають усі пропозиції Знають більшість пропозицій	Знають деякі пропозиції (1) Знайомі з усіма пропозиціями або більшістю (2)	Знають більшість пропозицій Знають деякі пропозиції	Уперше почули пропозиції
Характеристика групи	Знайомі з усіма або більшістю пропозицій	Середній рівень обізнаності з пропозиціями	Фрагментарне уявлення про реформу	Не знають пропозицій Президента щодо реформи
Частка від усіх опитаних, %	17,1	14,0	26,5	40,6

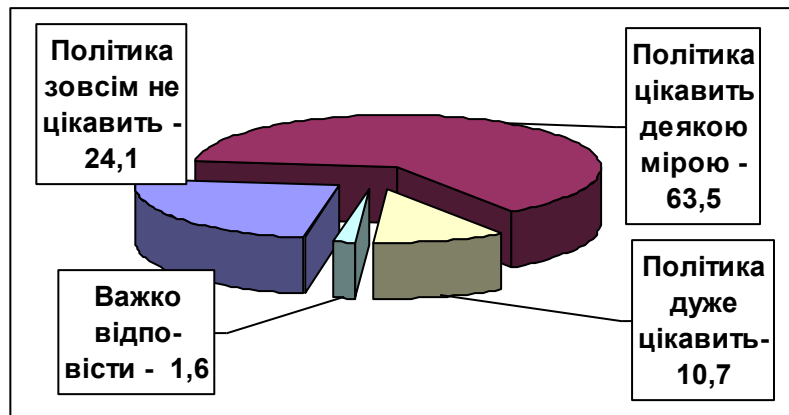
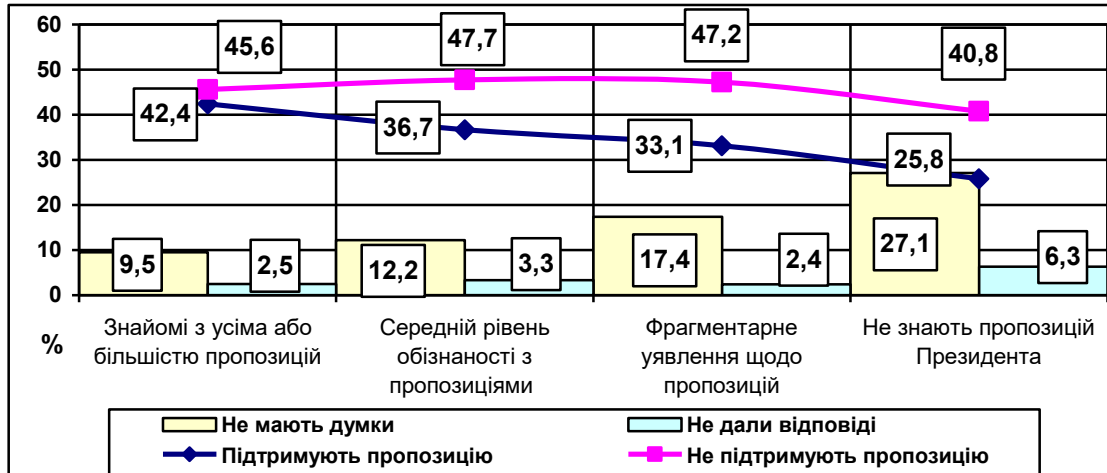

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Скажіть, будь ласка, наскільки Вас цікавить політика?“, %

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Чи підтримуєте Ви пропозицію президента згідно з якою депутати Верховної Ради та місцевих рад мають обиратися не на чотири роки, як зараз, а на п’ять років”, % по групах з різним рівнем поінформованості

Таблиця 3

Розподіл відповідей респондентів на запитання „Як Ви вважаєте, чи призведе запропонована Президентом реформа до подовження повноважень нинішнього Президента України і перенесення президентських виборів з 2004 на 2006 рік?“, за рівнем поінформованості, %

	Знайомі з усіма або більшістю пропозицій	Середній рівень обізнаності з пропозиціями	Фрагментарне уявлення щодо пропозицій	Не знають пропозицій Президента	Серед всіх опитаних
Призведе	59,5	53,2	47,5	6,9	33,1
Не призведе	26,5	24,8	23,6	4,3	16,1
Важко відповісти	14,0	22,0	29,0	4,8	15,2
Питання не ставилося (не знали про ініціативи Президента)				84,1	35,7

Додаток Д

Що з перерахованого на картці, на Вашу думку, найважливіше¹?

	2006	1999	1996
	V73		V108
Стабільна економіка	73		67
Перехід до суспільства, в якому цінується людська особистість	14		13
Перехід до більш гуманного суспільства, в якому ідеї ціняться більше, ніж гроші	4		2
Боротьба зі злочинністю	9		15
<i>Важко відповісти</i>	-		3

А що з наведеного наступне за важливістю?

	2006	1999	1996
	V74		V109
Стабільна економіка	14		17
Перехід до суспільства, в якому цінується людська особистість	28		23
Перехід до більш гуманного суспільства, в якому ідеї ціняться більше, ніж гроші	21		9
Боротьба зі злочинністю	37		46
<i>Важко відповісти</i>	-		5

¹ За результатами опитування «Ціннісні орієнтації населення України – 1996, 1999, 2006», проведеного в межах Європейського дослідження “European Values Survey”. Опитування проводилося в усіх областях України, АР Крим та в Києві. У 1996 році всього опитано 2811 респондентів віком від 18 до 91 року. Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 складають 1,13–1,89 відсотки. У 1999 році всього опитано 1200 респондентів віком від 18 до 90 років. Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 складають 1,73–2,89 відсотка. У 2006 році всього опитано 2032 респондентів віком від 18 до 85 років. Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 1,33 – 2,21 відсотка. Опитування проведено у 124 населених пунктах України: 64 містах та 60 селах. Рівень досягнення респондентів – 75%. Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента „віч-на-віч”. Вибіркова сукупність територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками.

Сумарний показник першого та другого виборів

	2006	1999	1996
Стабільна економіка	87		84
Перехід до суспільства, в якому цінується людська особистість	42		36
Перехід до більш гуманного суспільства, в якому ідеї ціняться більше, ніж гроші	25		11
Боротьба зі злочинністю	46		61
<i>Важко відповісти</i>	-		8

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аберкромби Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, Ст. Хилл, Б. С. Тернер ; пер. с англ. под ред. С. А. Ерофеева. – К. : Казанский ун-т, 1997. – 420 с.
2. Абизов В. Є. Політичне рішення: механізми прийняття [Електронний ресурс] / В. Є. Абизов, В. Г. Кремень. – 1995. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/Abizob/index.htm>.
3. Американская социологическая мысль : тексты / Под ред. В. И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.
4. Аспекты социальной теории современного общества. – М. : Ин-т социологии РАН, 2000. – 178 с.
5. Афонін Е. А. Соціально-психологічний чинник трансформаційних змін соціальної структури українського суспільства : наук. доп. і повідомл. II всеукр. соціол. конф. «Проблеми розвитку соціол. теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури укр. сусп-ва» / Е. А. Афонін, А. Ю. Мартинов, М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. ; Соціол. асоціація України, Ін-т соціології НАН України. – К., 2002. – С. 95–104.
6. Ачкасов В. А. Сравнительная политология : курс лекций / В. А. Ачкасов. – СПб. : Социол. об-во им. М. М. Ковалевского, 2002. – 184 с.
7. Ашкерев А. Ю. Бурдые и его чувство практики [Електронний ресурс] / А. Ю. Ашкерев // Социол. журнал. – 2003. – № 1. – Режим доступу : <http://knowledge.isras.ru/sj/sj/sj1-03.html>.
8. Бабенко С. С. Между структурой и агентом : социокультурный потенциал постсоветского общества : наук. доп. і повідомл. II всеукр. соціол. конф. «Проблеми розвитку соціол. теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури укр. сусп-ва» / С. С. Бабенко, М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. ; Соціол. асоціація України, Ін-т соціології НАН України. – К., 2002. – С. 363–370.

9. Бакиров В. С. Какая идеология у нас возможна? / В. С. Бакиров // *Обществ. науки и современность*. – 1991. – № 6. – С. 60–67.
10. Бакіров В. С. Сучасна соціокультурна динаміка і завдання соціогуманітарної освіти // *Методологія, теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр. / В. С. Бакіров*. – Х. : Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2000. – С. 3–4.
11. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень : проблеми теорії, методології, практики : моногр. / В. Д. Бакуменко. – К. : Вид-во УАДА, 2000. – 328 с.
12. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г. О. Балл // *Соціальна психологія : укр. наук. журн.* – К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2005. – № 1 (9). – С. 3–14.
13. Бевзенко Л. Помаранчева революція як соціальна біфуркація // *Укр. суспільство 1994–2005 : динаміка соціальних змін / Л. Бевзенко ; за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги*. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 22–32.
14. Бергер П. Приглашение в социологию : Гуманист. Перспектива / П. Бергер. – М., 1996. – 168 с.
15. Бергер П. Социальное конструирование реальности : Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : «Медиум», 1995. – 323 с.
16. Береза А. В. Теория структуризации Э. Гиденса : социальный анализ конституирования социальных систем : наук. доп. і повідомл. II всеукр. соціол. конф. «Проблеми розвитку соціол. теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури укр. сусп-ва» / А. В. Береза, М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. ; Соціол. асоціація України, Ін-т соціології НАН України. – К., 2002. – С.129–132.
17. Білий О. Дискурс влади і типи еліт / О. Білий // *Політ. думка*. – 1994. – № 2. – С. 25–30.

18. Бурдьє П. Практический смысл / П. Бурдьє. – М., СПб. : Алетейя, 2001. – 562 с.
19. Бурдьє П. Социальное пространство и символическая власть [Электронный ресурс] / П. Бурдьє. – М., 1994. – Режим доступа : <http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1998/2/4bourd.html>.
20. Бурдьє П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдьє ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шмато. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
21. Бурдьє П. Структура. Габитус. Практика / П. Бурдьє // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Вып. 2. – Т. 1. – С. 181–207.
22. Валевський О. Л. Державна політика в Україні : методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : моногр. / О. Л. Валевський. – К. : НІСД, 2001. – 242 с.
23. Валевський О. Л. Соціологічний вимір деяких макрополітичних тенденцій у громадській думці та аналіз їхнього впливу на політичну ситуацію / О. Л. Валевський // Стратег. панор. – 1999. – № 1/2. – С. 69–76.
24. Василюк Ф. Е. Психотехника выбора // Психология с человеческим лицом : гуманист. перспектива в постсоветской психологии / Ф. Е. Василюк ; под. ред Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М. : Смысл, 1997. – С. 284–314.
25. Васильєв А. С. Підготовка і прийняття управлінських рішень : організаційно-правові проблеми / А. С. Васильєв. – Одеса : АО БАХВА, 1997. – 160 с.
26. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социол. исслед. – 1994. – № 5. – С.147–156.
27. Вебер М. Основные социологические понятия // Избр. произведения / М. Вебер – М. : «Прогресс», 1990. – С. 514–629.
28. Веймер Д. Л. Аналіз політики: концепції і практика / Д. Л. Веймер, Е. Р. Вайнінг ; наук. ред. О. Кілієвич – К. : 1998. – 654 с.

29. Вятр Е. Социология политических отношений : пер. с польск. / Е. Вятр. – М. : Прогресс, 1979. – 464 с.
30. Гаєвський Б. А. Політичне управління : навч. посіб. / Б. А. Гаєвський, В. А. Ребкало, М. В. Туленков. Укр. академія держ. управління при Президентіві України. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 160 с.
31. Герасіна Л. М. Ренессанс парадигми елітизму в соціополітичних дослідженнях кінця ХХ ст. // Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр. / Л. М. Герасіна. – Х. : Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2000. – С. 75–78.
32. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс ; при участии К. Бердсолл : пер. с англ. – Изд. 2-е, полностью перераб. и доп. – М. : Эдиториал УРСС, 2005. – 632 с.
33. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
34. Головаха Е. Трансформирующееся общество : опыт социологического мониторинга в Украине / Е. Головаха. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 143 с.
35. Головаха Є. Особливості політичної свідомості : амбівалентність суспільства та особистості / Є. Головаха // Політолог. читання. – 1992. – № 1. – С. 24–39.
36. Групи інтересів щодо зони вільної торгівлі та ЄС. Хто за? Хто проти? (Дослідж. “Україна та європейська політика сусідства : забезпечення вільного руху товарів і послуг”), 23 січ. 2006 р. : інформ. бюл. міжнар. центру перспект. досліджень. – Чис. 2 (306). – 2 с.
37. Давыдов Ю. Н. Макс Вебер и современная теоретическая социология : актуальные проблемы веберовского социол. учения / Ю. Н. Давыдов. – М. : Мартис, 1998. – 510 с.

38. Девятко И. Ф. Инструментальная рациональность, полезность и обмен в теориях социального действия // Новое и старое в теорет. социологии : кн. 1 / И. Ф. Девятко ; под. ред. Ю. Н. Давыдова. – М. : Ин-т социологии РАН, 1999. – С. 86–144.
39. Дегтярев А. А. Методологические подходы и концептуальные модели в интерпритации политических решений [Электронный ресурс] / А. А. Дегтярев // Полис. – 2003. – № 1, 2, 3. – Режим доступа : <http://www.politstudies.ru/arch/authors/172.htm>.
40. Дегтярев А. А. Принятие политических решений : учебн. пособие / А. А. Дегтярев. – М. : КДУ, 2004. – 416 с.
41. Демидов А. И. Ценностное измерение власти [Электронный ресурс] / А. И. Демидов // Полис. – 1996. – № 3. – Режим доступа : <http://www.politstudies.ru/fulltext/1996/3/10.htm>.
42. Денисенко В. Концептуально-методологічний аналіз легітимації влади у контексті політ. комунікації [Електронний ресурс] / В. Денисенко ; О. Макух // Соціогуманіт. проблеми людини. – 2005. – № 1. – Режим доступу : <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p048.php>.
43. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми / за ред. В. М. Князева. – К. : Нац. акад. держ. управління при Президентіві України, 2003. – 320 с.
44. Дмитрук Д. А. Групи інтересів та тиску як носії соціокультурних характеристик та вимог суспільства у політичному просторі / Д. А. Дмитрук // Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр. – Х. : Видавн. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 312–315.
45. Дмитрук Д. А. Суспільний менталітет та його вплив на суб'єктів прийняття політ. рішень / Д. А. Дмитрук // Укр. соціум. – К., 2006. – № 3–4 (14–15). – С. 33–42.

46. Дмитрук Д. Соціокультурна детермінація політичної дії / Д. Дмитрук // Політ. менеджмент. – 2004. – № 2 (5). – С. 153–162.
47. Донченко О. Адаптаційний невроз соціуму як наслідок управлінської кризи / О. Донченко, А. Овчаров // Соціологія : теорія, методи, маркетинг, 1999. – № 1. – С. 173–191.
48. Дюркгейм Э. Справочное пособие по истории немарксистской западной социологии / Э. Дюркгейм ; отв. ред. д. ф. н. Давыдов Ю. Н., д. ф. н. Осипов Г. В. – М. : «Наука», 1986. – С. 104–107.
49. Ерасов Б. С. Социальная культурология : учеб. пособие / Б. С. Ерасов. – М., 1996. – 591 с.
50. Єрух М. Рішення в державному управлінні / М. Єрух, І. Харченко // Актуальні проблеми держ. управління : матеріали щоріч. наук.-практ. конф. наук.-пед. персоналу, слухачів, аспірантів, докторантів Академії. – К., 1997. – С. 20–21.
51. Заславская Т. И. Социетальная трансформация российского общества: Деятельностно-структурная концепция / Т. И. Заславская. – М. : ДЕЛО, 2002. – 568 с.
52. Здравомыслов А. Г. Рациональность и властные отношения / А. Г. Здравомыслов // Вопросы социологии. – 1996. – Вып. 6. – С. 3–47.
53. Зливков В. Проблема соціальної самоідентифікації української еліти / В. Зливков // Соціальна психологія. – 2004. – № 6 (8). – С. 3–17.
54. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін / О. Злобіна. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. – 400 с.
55. Ионин Л. Г. От моностилистической к полистилистической культуре. Современное развитие России / Л. Г. Ионин // Социодинамика культуры. – Вып. 2 : Социокультурная дифференциация. – М. : ИС РАН, 1993. — С. 5–26.
56. Ионин Л. Г. Понимающая социология. Историко-критический анализ / Л. Г. Ионин. – М. : Наука, 1979. – 208 с.

57. Каган М. С. Человеческая деятельность / М. С. Каган. – М., 1974. – 328 с.
58. Капитонов Э. А. Социология XX века : история и технологии : учеб. пособие / Э. А. Капитонов. – Ростов-на-Дону, 1996. – 512 с.
59. Карданская Н. Л. Основы принятия управленческих решений: учеб. пособие / Н. Л. Карданская. – М. : Рус. деловая лит., 1998. – 288 с.
60. Категории политической науки : учеб. / авт. концепции проекта и рук. авт. кол. А. Ю. Мельвиль. – М. : Росспэн, 2002. – 656 с.
61. Кимелев Ю. А. Теория общества Энтони Гидденса // Современные социол. теории о-ва / Ю. А. Кимелев, Н. Л. Полякова ; сост. и науч. ред. Н. Л. Полякова. – М., 1996. – С. 33–58.
62. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России : лекция на семинаре "Проблемы и пути использования инновационных технологий в государственном управлении", Москва, 25 окт. 2006 г. [Электронный ресурс] / С. Г. Кирдина ; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ, специальности "Гос. и муницип. управление" и "Менеджмент организации". – Режим доступа : <http://kirdina.ru/book/contehhtml>.
63. Кілієвич О. Дилема перехідної економіки: неспроможність ринку і неспроможність держ. влади // Зб. наук. пр. Укр. акад. держ. управління при Президентові України / О. Кілієвич ; за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 356–362.
64. Климов И. А. Социологическая концепция Энтони Гидденса [Электронный ресурс] / И. А. Климов // Социол. журн. – 2000. – № 1/2. – Режим доступа : <http://www.nir.ru/socio/scipubl/sj/sj1-2-00klim.html>.
65. Кокорська О. І. Довіра як чинник легітимності влади // Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр. / О. І. Кокорська. – Х. : Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 55–57.

66. Кола Д. Политическая социология : пер. с фр. / Д. Кола ; предисл. А.Б. Гофмана. – М. : Изд. «Весь Мир, Инфра – М», 2001. – XXII, 406 с.
67. Коллінз Р. Теорія конфлікту в сучасній макроісторичній соціології / Р. Коллінз // Філософ. і соціол. думка. – 1993. – № 6. – С. 81–99.
68. Комаров М. С. О двух понятиях социальной структуры в социологии // Проблемы теорет. социологии : сб. ст. / М. С. Комаров ; под ред. А. О. Бороноева. – Вып. 2. – Спб., 1996. – С. 135–154.
69. Кон И. С. Позитивизм в социологии / И. С. Кон. – Л., 1964. – 350 с.
70. Кравченко А. И. Культурология : хрестоматия для высш. шк. / А. И. Кравченко. – М. : Акад. проект, 2000. – 671 с.
71. Крыштановская О. В. Формирование региональной элиты: принципы и механизмы / О. В. Крыштановская // Социс. – 2003. – № 11. – С. 3–12.
72. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1975. – 344 с.
73. Куприянов В. А. Принципы теоретического моделирования режимов власти и стилей гос. управления / В. А. Куприянов // Личность. Культура. Общество. – М., 2000. – Т. II. – Вып. 1(2). – С. 121–139.
74. Куценко О. Д. Деятельностная перспектива в понимании общества : попытка деятельностно-структурного синтеза / О. Д. Куценко // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 27–41.
75. Куценко О. Д. Социальное действие сквозь призму свободы и рациональности // Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр. / О. Д. Куценко. – Х. : Видавн. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2000. – С. 10–14.
76. Куценко О.Д. Деятельностно-структурная парадигма общества как саморазвивающейся системы // Проблеми розвитку соціол. теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури укр. сусп-ва : наук. доп. і повідомл. II всеукр.

соціол. конф. / О. Д. Куценко, М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. ; Соціол. асоціація України, Ін-т соціології НАН України. – К., 2002. – С. 49–54.

77. Кучеренко О. О. Державна політика: теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування та здійснення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук. з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О. О. Кучеренко. – К., 2000. – 20 с.

78. Кушерець В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій / В. І. Кушерець. – К. : Знання України, 2002 – 248 с.

79. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ [Электронный ресурс] / И. Лекатос. – М. : Мос. филос. фонд "Медиум"., 1995. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/lakat/01/0.html>.

80. Лапин Н. И. Пути России : социокультурные трансформации / Н. И. Лапин. – 194 с.

81. Лапин Н. И. Социокультурный подход и социально-функциональные структуры / Н. И. Лапин // СОЦИС. – 2000. – № 7. – С. 3–15.

82. Лапин Н. И. Ценности, группы интересов и трансформация российского общества / Н. И. Лапин // Социол. исслед. – 1997. – № 3. – С. 14–25.

83. Лапина Н. Региональные элиты в РФ : модели поведения и политические ориентации / Н. Лапина, А. Чирикова ; РАН, ИНИОН, Центр научн. исслед. глоб. и регион. проблем ; отд. глоб. проблем ; отв. ред. К. И. Микульский. – М., 1999. – 192 с.

84. Левада Ю. Власть, элита, масса : параметры взаимоотношений в рос. кризисах / Ю. Левада // Вест.обществ. мнения : Данные. Анализ. Дискуссии. – 2006. – № 1(81). – Левада-Центр, Интерцентр. – С. 8.

85. Левада Ю. От мнений к пониманию. Социологические очерки / Ю. Левада. – 1993–2000. – М. : Мос. шк. полит. исслед., 2000. – 576 с.

86. Леве Б. П. Классовая борьба или социальный конфликт? О теориях "равновесия" и "конflikта" в буржуазной полит. социологии / Б. П. Леве. – М., 1976. – С. 45.
87. Ледяев В.Г. Кто правит? Дискуссия вокруг концепции власти Роберта Даля / В. Г. Ледяев // Социол. журнал. – 2002. – № 3. – С. 31–68.
88. Ледяев В.Г. Социология власти: исследования Флойда Хантера [Электронный ресурс] / В. Г. Ледяев // Социол. журнал. – 2002. – № 1. – С. 96–114. – Режим доступа : <http://knowledge.isras.ru/sj/sj/sj1-02led.html>.
89. Линтон Р. Понятие культуры / Р. Линтон ; пер. Н. Г. Кропотковской // Личность. Культура. Общество.– Т. II. – Вып. 4 (6). – М., 2000. – С. 160–178.
90. Лісничук О. Групи інтересів в етнополітичному процесі : спроба інтерпретації // Наук. зап. : зб. / О. Лісничук – Вип. 6. - К. : Ін-т політ. і етнонац. дослідж., 1999. – С. 41–51.
91. Лойко Л. Типологічне позиціонування національних організацій в інституціональній структурі громадян. і сусп-ва / Л. Лойко // Політ. менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С. 51–60.
92. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре / Ю. М. Лотман. – Спб., 1994. – С. 4–9.
93. Лук'яненко Т. Л. Психологічні особливості прояву амбівалентності особистості в ранньому юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. Л. Лук'яненко. – К., 2003. – 21 с.
94. Луман Н. Решения в «информационном обществе» // Проблемы теоретической социологии : межвуз. сб. / Н. Луман ; отв. ред. А.О. Бороноев. – Вып. 3. – Спб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – С. 29–42.
95. Луман Н. Теория общества (вариант San Foca '89) // Теория общества : сб. / Н. Луман ; пер. с нем. А. Ф. Филиппова ; вступ. ст., сост. и общ. ред. А. Ф. Филиппова. – М. : “КАНОН-пресс-Ц”, “Кучково поле”, 1999. – С. 196–236.

96. Макаренко Е. М. Ментальність і формування політичної культури нації (соціально-філософський аналіз) [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Історія філософії» / Е. М. Макаренко. – Київ, 2000. – 16 с. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/7513.html>.

97. Макеев С. А. Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 185 с.

98. Макеев С. Поствиборчі соціально-політичні солідарності // Укр. сусп-во 1994–2005 : динаміка соціал. змін / С. Макеев ; за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 33–38.

99. Малышев А. В. В мире фантомов / А. В. Малышев // Социол. исслед. – 1992. – № 12. – С. 98–103.

100. Маринич І. В. Соціальна структура сучасного українського суспільства : теоретико-методологічні проблеми дослідження : наук. доп. і повідомл. II всеукр. соціол. конф. «Проблеми розвитку соціол. теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури укр. сусп-ва» / І. В. Маринич ; М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. ; Соціол. асоціація України, Ін-т соціології НАН України – К., 2002. – С.121–127.

101. Матвеев Р. Ф. Теоретическая и практическая политология / Р. Ф. Матвеев. – М. : Изд-во Ассоциации «Рос. политю энцикл.» (РОССПЭН), 1993. – 239 с.

102. Межуев В. М. От власти идеологии к индивидуальной свободе / В. М. Межуев // Общ. науки и современность. – 1991. – № 4. – С. 51–59.

103. Мельник В. А. Современный словарь по политологии / В. А. Мельник. – Мн. : Книж. Дом, 2004. – 640 с.

104. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура / Р. К. Мартон // Социол. исслед. – 1992. – С. 119–120.

105. Митрошенков О. А. Культура и цивилизация: материалы лекции / О. А. Митрошенков // Личность. Культура. Общество : научн.-практ. журн. – 2000. – Т. II., Вып. 2. – С. 10–29.
106. Михайлева Е. Г. Методические аспекты изучения элиты (историко-социол. анализ) // Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр. / Е. Г. Михайлева. – Х. : Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2000. – С. 79–83.
107. Мінк Ж. Стратегії адаптації колишніх комуністичних еліт / Ж. Мінк, Ж-Ш. Шурек // Політ. думка. – 1994. – № 4. – С. 34–36.
108. Нарта М. Теория элит и политика / М. Нарта. – М. : Прогресс, 1978. – 238 с.
109. Нижник Н. Механізм розроблення та ухвалення рішень у системі держ. управління / Н. Нижник, С. Мосов // Вісн. Укр. академії держ. управління при Президентіві України. – 1998. – № 4. – С. 35–39.
110. О’Доннелл Г. Делегативная демократия [Електронний ресурс] / Г. О’Доннел. – Режим доступу : <http://www.russ.ru/antolog/predely/2-3/dem01.htm> (2000-12-09).
111. Обушний М. І. Політологія : довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач ; за ред. М. І. Обушного – К. : Довіра, 2004. – 599 с.
112. Общая социология : учеб. пособие / Под ред. А. Г. Эфендиева. – М., 2000. – 654 с.
113. Общество и политика : современ. исслед., поиск концепций. / Под. ред. В. Ю. Большакова. – Спб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2000. – 512 с.
114. Олсон М. Возвышение и упадок народов / М. Олсон. – Новосибирск, 1998. – 432 с.
115. Осипова Н. Ф. Проблемы легитимности гос. власти // Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр.

/ Н. Ф. Осипова, Ю. Н. Розенфельд. – Х. : Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 51–54.

116. Основи демократії : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / авт. кол. : М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін. ; за заг. ред. А. Колодій ; М-во освіти і науки України, Ін-т вищ. освіти АПН України, Укр.-канад. проект «Демократична освіта», Ін-т вищ. освіти. – К. : Вид-во «Ай Бі», 2002. – 684 с.

117. Оссовський В. Л. Громадська думка : спроба соціол. інтерпретації / В. Л. Оссовський. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1999. – 137 с.

118. Оффе К. Дилемма одновременности : демократизация и рыночная экономика в Восточной Европе // Повороты истории : постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей / К. Оффе ; ред.-сост. П. Штыков, С. Шваниц ; пер. с нем. : Е. Белокурова, М. Ноженко, Н. Яргомская, П. Штыков. – Т. 2 – Санкт-Петербург – Москва – Берлин : Европ. ун-т в Санкт-Петербурге ; Летний сад ; Berliner Debatte Wissenschaftsverlag, 2004. – 493 с.

119. Пал Л. А. Аналіз державної політики / Л. А. Пал ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : «Основи», 1999. – 422 с.

120. Парсонс Т. Понятие общества : компоненты и взаимоотношения : в 2 т. / Т. Парсонс // Thesis : Теория и истории экон. и социал. институтов и систем : альм. – Весна 1993. – Т. 1. – Вып. 2. – М., 1993. – С. 94–122.

121. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия : культура, личность и место социальных систем. // Американская социол. мысль : тексты / Т. Парсонс ; под. ред. В. И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 448–464.

122. Партыцки С. Избранные теории социального действия // Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр. / С. Партыцки. – Х. : Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 39–41.

123. Пелипенко А. А. Культура как система / А. А. Пелипенко, И. Г. Яковенко. – М., 1998. – 371 с.
124. Пірен М. Чи є „вибрана верства" України символом укр. політ. нації? / М. Пірен // Соціальна психологія. – 2004. – № 5. – С. 3–11.
125. Платковский В. В. Фантомы политической реальности / В. В. Платковский ; под ред. Добренькова В. И. // Социология– М. : ООО «Академ. проект», 2005. – С. 107–123.
126. Плахов В. Д. Системные детерминанты и системная детерминация как проблема социологии // Проблемы теоретич. социологии : межвуз. сб. / В. Д. Плахов ; отв. ред. А. О. Бороноев. – Вып. 3. – Спб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – С. 9–29.
127. Подойницына И. И. Модели социальной стратификации : история и современность // Проблемы теоретической социологии : межвуз. сб. / И. И. Подойницына ; отв. ред. А. О. Бороноев. – Вып. 3. – Спб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – С. 176 – 196.
128. Подшивалкина В. И. Социальные технологии : проблемы методологии и практики / В. И. Подшивалкина. – Кишинев, 1997. – 352 с.
129. Политико-психологический словарь / Д. В. Ольшанский. – М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая Кн., 2002. – 576 с.
130. Политическая социология / отв. ред. В. Н. Иванов, Г. Ю. Семигин. – М., 2000. – 294 с.
131. Политическая энциклопедия : в 2 т. – Т. 1. – М., 1999. – С. 205–207.
132. Политический процесс : основные аспекты и способы анализа : сб. учеб. материалов / под. ред. Е. Ю. Мелешкиной. – М. : Издат. Дом «ИНФРА - М», «Весь Мир», 2001. – 304 с.
133. Политология : курс лекций / Под. ред. М. Н. Марченко – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 683 с.

134. Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
135. Політологія посткомунізму : політичний аналіз посткомуністичних суспільств [Електронний ресурс] / [кер. авт. кол. В. Полохало, заг. ред. : Є. Бистрицький (розд. 1), В. Полохало (розд. 2), С. Макєєв (розд. 3), О. Дергачов (розд. 4)]. – К. : Політ. думка, 1995. – 368 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/polpost/pp.htm>.
136. Полохало В. Політичний процес і політична еліта / В. Полохало, А. Слюсаренко та ін. // Політ. думка. – 1993. – № 1. – С. 11–14.
137. Полохало В. Правляча еліта та контреліта в сучасній Україні / В. Полохало // Політ. думка. – 1992. – № 1. – С. 25–39.
138. Попова Е. П. Рациональный выбор как способ разрешения проблемы неопределенности в организации / Е. П. Попова // Личность. Культура. Общество. – Т. II. – Вып. 1(2). – М., 2000. – С. 139–159.
139. Почепко В. В. Очерки о власти : Новые подходы и интерпретации / В. В. Почепко, Р. А. Хомелева. – СПб., 1998. – 200 с.
140. Проблемы теории культуры. – М. : НИИ Культуры, 1977. – 287 с.
141. Ракитов А. И. Понимание и рациональность / А. И. Ракитов // Вопросы философии. – 1996. – № 7. – С. 69–79.
142. Ракитов А. И. Цивилизация, культура, технология и рынок / А. И. Ракитов // Вопросы философии. – 1992. – № 5. – С. 72–87.
143. Резник Ю. М. Введение в социальную теорию. Социальная онтология : пособие / Ю. М. Резник. – М. : Ин-т востоковедения РАН, 1999. – 514 с.
144. Резнік О. Диспозиційна модель психологічного механізму політ. самоідентифікації індивіда / О. Резнік // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2001 (січень–вересень). – № 1. – С. 90–91.

145. Резнік О. С. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадян. сусп-ва / О. С. Резнік. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2003. – 184 с.

146. Риттер М. Публичная сфера как идеал политической культуры // Граждане и власть : проблемы и подходы : сб. учеб. материалов по курсу «Полит. регионалистика» / М. Риттер ; под. ред. Г. М. Михайлевой и С. И. Рыженкова (при участии Е. В. Белокуровой). – М. ; Спб. : Летний сад, 2001. – С. 12–28.

147. Ритцер Дж. Современные социол. теории / Дж. Ритцер. – 5-е изд. – Спб. : Питер, 2002. – 688 с.

148. Романенко С. В. Управлінське рішення як вид соціальної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2001. – 19 с.

149. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонац. політ. та культур. процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – К. : Ін-т історії НАНУ, 2005. – 631 с.

150. Рудич Ф. Політична наука в Україні : стан і перспективи / Ф. Рудич // Політ. менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 5–19.

151. Ручка А. Дисперсія культурного капіталу в сучасн. укр. соціумі : порівняльний аналіз / А. Ручка ; за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги // Укр. сусп-во 1994–2005 : динаміка соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 312–321.

152. Рябчун М. Буття «поміж» : парадокси суспільної амбівалентності [Електронний ресурс] / М. Рябчун. – Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r17.html>.

153. Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления / Г. Саймон // Thesis. – 1993. – Т. 1. – Вып. 3. – С. 16 – 38.

154. Самсонова Т. Н. Концепция "правящего класса" Г. Моски / Т. Н. Самсонова // Социол. исслед. – 1994. – № 10. – С. 176–187.

155. Сивирин Б. С. О феноменологической интерпретации социальной реальности / Б. С. Сивирин // Социол. исслед. – 2001. – № 10. – С. 26–35.
156. Слотердайк П. Критика циничного розуму / П. Слотердайк. – К. : Тандем, 2002. – 544 с.
157. Смелзер Н. Социология : пер. с англ. / Н. Смелзер ; науч. ред. пер. В. А. Ядов. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.
158. Соболева Н. И. Восприятие массовым сознанием структурных изменений в обществе : науч. доп. і повідомл. II всеукр. соціол. конф. «Проблеми розвитку соціол. теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури укр. сусп-ва» / Н. И. Соболева, М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. ; Соціол. асоціація України, Ін-т соціології НАН України. – К., 2002. – С. 435–440.
159. Соболевська М. О. Методологія подвійного структурування соціальної реальності в концепції П. Бурдьє : науч. доп. і повідомл. II всеукр. соціол. конф. «Проблеми розвитку соціол. теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури укр. сусп-ва» / М. О. Соболевська, М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. ; Соціол. асоціація України, Ін-т соціології НАН України. – К., 2002. – С. 133–137.
160. Современная американская социология / под ред. В. И. Добренкова. – М. : МГУ, 1994. – 296 с.
161. Современная западная теоретическая социология : вып. 1. Юрген Хабермас : реф. – М., 1992. – С. 40–66.
162. Согрин В. В. Идеология умерла. Да здравствуют идеологии? / В. В. Согрин // Обществ. науки и современность. – 1991. – № 4. – С. 59–67.
163. Соколов Э. В. Культура и личность / Э. В. Соколов. – Л., 1972. – 228 с.
164. Сокурская Л. Г. Проблемы социокультурной детерминации личности в контексте современного социологического знания / Л. Г. Сокурская

// Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр. – Х. : Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2000. – С. 5–10.

165. Сокурская Л. Г. Ценностная дифференциация украинского студенчества : кластерный анализ / Л. Г. Сокурская // Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр.– Х. : Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 534–539.

166. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М., 1992. – 543 с.

167. Сорокина В.Н. Культура информационного общества // Введение в культурологию : курс лекций / В. Н. Сорокина ; под ред. Ю. Н. Солонина, Е. Г. Соколова. – СПб., 2003. – С. 119–124

168. Социальная информатика : основания, методы, перспективы / отв. ред. Н. И. Лапин. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 216 с.

169. Социологическая теория сегодня : сб. ст. амер. и укр. теоретиков / под. ред. В. Танчера. – К. : Интел, 1995. – 144 с.

170. Социология знания о прошлом : учеб. пособие для вузов / И. М. Савельева, А. П. Полетаев ; Гос. ун-т – Высш. шк. экономики. – М. : Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2005. – 344 с.

171. Социология политики : сравнительный анализ российских и американских политических реалий. – М. : Экзамен, 2001. – 608 с.

172. Социология. Наука об обществе : учеб. пособие / под общ. ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. Н. И. Горлача. – Х., 1996. – 688 с.

173. Соціологія : короткий енциклопед. слов. / [уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.]. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – 736 с.

174. Справочное пособие по истории немарксистской западной социологии / отв. ред. Ю. Н. Давыдов, Г. В. Осипов. – М. : ИСИ АН СССР, 1986. – 511 с.

175. Сравнительная политология сегодня : мировой обзор : учеб. пособие. / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
176. Степаненко В. Громадянське суспільство в Україні : від практик “агенцій впливу” до політики громадян. участі [Електронний ресурс] / В. Степаненко // Національна безпека України : Конф. укр. випускників програм наук. стажування у США. 16–19 верес. 2004 р. – К. : Стилос, 2004. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-2/txts/philo/05llsdrs.pdf.
177. Степин В. С. Теоретическое знание : структура, историческая эволюция / В. С. Степин. – М. : Прогресс–Традиция, 2000. – 743 с.
178. Степин В. С. Эпоха перемен и сценарий будущего [Електронний ресурс] / В. С. Степин. – М., 1996. – Режим доступу : <http://www.philosophy.ru/library/stepin/epoch.html>.
179. Тарасенко В. Недореволюція // Укр. суспільство 1994–2005 : динаміка соціал. змін / В. Тарасенко ; за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 49–61.
180. Тернборн Г. Принадлежность к культуре, местоположение в структуре и человеческое действие : объяснение в социологии и социальной науке / Г. Тернборн // Теория общества : Фундамент. Проблемы. – М., 1999. – С. 73–102.
181. Тернер Дж. Структура социол. теории : пер. с англ. / Дж. Тернер ; общ. ред. Г. В. Осипов. – М. : Прогресс, 1985. – 470 с.
182. Тертичка В. В. Застосування елітної теоретичної моделі в ухваленні державно-політ. рішень / В. В. Тертичка // Актуальні проблеми держ. управління : наук. зб. ОФ УАДУ. – Одеса, 1999. – Вип. 2. – С. 104–106.
183. Тертичка В. Державна політика : аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 750 с.
184. Тощенко Ж. Т. Фантомы общественного сознания и поведения / Ж. Т. Тощенко // Социология / под ред. Добренькова В. И. – М. : ООО «Академ. проект», 2005. – С. 92–106.

185. Тощенко Ж. Т. Элита? Клань? Клики? Как назвать тех, кто правит нами? / Ж. Т. Тощенко // Социс. – 1999. – № 11. – С. 123–133.
186. Турен А. Возвращение человека действующего : Очерк социологии / А. Турен. – М., 1998. – 204 с.
187. Филиппов А. Ф. Функциональный анализ в социологии / А. Ф. Филиппов // Справочное пособие по истории немарксистской западной социологии / отв. ред. Ю. Н. Давыдов, Г. В. Осипов. – М. : Наука, 1986. – С. 440–444.
188. Филиппов В. Фобии стали фактором политической ситуации [Электронный ресурс] / В. Филиппов // Бюл. сети этнологич. мониторинга и раннего предупреждения конфликтов. – 2005. – № 64, ноябрь–декабрь. – Режим доступа : www.eawarn.ru/pub/Bull/WebHome/64_01.htm.
189. Харченко Е. В. Межличностное общение. Модели вербального поведения в профессион. стратах : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». – Челябинск, 2004. – 49 с.
190. Хомелева Р. А. Природа полит. власти / Р. А. Хомелева. – СПб., 1996. – 173 с.
191. Чернявська О. В. Недостатній рівень політичної культури як чинник соціальної напруженості в сучасній Україні // Методологія теорія та практика соціол. аналізу сучасного укр. сусп-ва : зб. наук. пр. / О. В. Чернявська. – Х. : Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2000. – С. 175–178.
192. Чер-унг Пак. Ресентимент, оценка, знание и социальное действие в учении Макса Шелера : опыт исследования социологии чувств [Электронный ресурс] / Чер-унг Пак. – Режим доступа : <http://win.www.nir.ru/socio/scipubl/sj/4cherun.htm>.
193. Чилкот Р. Х. Теории сравнительной политологии : в поисках парадигмы : пер. с англ. / Р. Х. Чилкот. – М. : ИНФРА-М. Изд-во “Весь Мир”, 2001. – 560 с.

194. Шампань П. Делать мнение : новая полит. игра : пер. с фр. / Faire l'opinion le nouveau jeu politique. – Paris : Minuit, 1990. / П. Шампань ; пер. под ред. Н. Г. Осиповой. – М. : Socio-logos, 1997. – 317с.
195. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология. – Ч. 1 / Р.-Ж. Шварценберг. – М., 1992. – 192 с.
196. Шевченко О. А. Конфликтная традиция в западной социологии : основные темы и интерпритация идей К. Маркса и М. Вебера / О. А. Шевченко // Новое и старое в теорет. социологии / под ред. Ю. Н. Давыдова. – М. : Изд-во Ин-та социологии РАН, 2003. – С. 137–151.
197. Шидловський Д. О. Політична комунікація як об'єкт соціол. дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук. : спец. 22.00.04. – Запоріжжя, Гуманітар. ун-т «Запоріжський ін-т держ. та муніцип. управління», 2007. – 20 с.
198. Штомка П. Понятие социальной структуры : попытка обобщения / П. Штомка // Социол. исслед. – 2001. – № 9. – С. 3–13.
199. Штомпка П. Социология социал. изменений / П. Штомпка ; пер. с англ. под ред. В. А. Ядова ; ин-т "Открытое общество". – М. : Аспект Пресс, 1996. – 414 с.
200. Шульга М. Точка повороту чи ситуативне відхилення / М. Шульга // Укр. сусп-во 1994–2005 : динаміка соціал. змін / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 193–200.
201. Шюц А. Социальный мир и теория социал. действия / А. Шюц // Смысловая структура повседневного мира : очерки по феноменолог. Социологии. – М. : Ин-т Фонда “Общественное мнение”, 2003. – С. 96–113.
202. Щербина В. В. Организационная культура в западной традиции : природа, логика формирования и функции / В. В. Щербина // Социс, 1996. – № 7.

203. Щербина В. В. Распад культуры и сценарий развития России / В. В. Щербина // Личность. Культура. Общество : науч.-практ. журн. – 2000. – Т. II. Вып. 2.– С. 10–29.

204. Энциклопедический социологический словарь / [общ. ред. акад. РАН Осипова Г. В.]. – М. : Российская Академия наук, Институт социально-политических исследований, 1995. – 939 с.

205. Ядов В. А. Возможности совмещения теоретических парадигм в социологии / В. А. Ядов // Социол. журн. – М., 2003. – № 3. – С. 6–13.

206. Ясперс К. Смысл и назначение истории : сб. : пер. с нем. / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 2-е изд. – 527 с.

207. Ячин С. Е. Человек в последовательности культурных и социальных форм своего бытия / С. Е. Ячин // Личность. Культура. Общество – М., 2000. – Т. II. Вып. 1(2). – С. 139–159.

208. Almond G. Comparative Politics : A Developmental Approach / G. Almond, G. Powell. – Boston : Little, Brown and Co., 1969. – 340 p.

209. Almond G., Verba S. The Civic Culture : Political Attitudes in Five Nations / G. Almond, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – P. 1–44.

210. Brooks S. Public Policy in Canada. An Introduction / S. Brooks. – Toronto : The Canadian Publishers, 1993. – 296 p.

211. Dahl R. A. Who Governs : democracy and Power in an American City [Электронный ресурс] / R. A. Dahl. - New Haven : Yale University Press, 1961. – Режим доступа : <http://www.library.auckland.ac.nz/subjects/pol/course-pages/politics338.htm>.

212. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society / R. Dahrendorf. – Stanford : Stanford University Press, 1959. – 336 p.

213. Demos [Электронный ресурс] – London : Typeset by Land & Unwin, Bugbrooke Printed by Printflow, 2003. – Режим доступа : www.demos.co.uk.

214. Easton D. A framework for political analysis / D. A. Easton. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1965. – xiv, 143 p.
215. Easton D. An Approach to the Analysis of political Systems / D. Easton // World Politics. – 1957. – № 9 (April). – P. 383–400.
216. Easton D. The new revolution in political science / D. Easton // American Political Science Review. – 1968. – Vol. 63 – P. 1051–1061.
217. Etzioni A. The Moral Dimension : Toward a New Economics / A. Etzioni. – N. Y., 1988. – P. 11.
218. Giddens A. The Constitution of Society / A. Giddens. – S.l., 1984. – P. 281–305.
219. Heller A. Cultural memory, identity and civil society / A. Heller // International politik u. Gess. – Bonn, 2001. – № 2.– P. 139–144.
220. Hunter F. Community Power Structure / F. Hunter. – New York : Anchor Books, Garden City, 1963. – 303 p.
221. Hunter F. Community Power Structure. A Study of Decision-makers / F. Hunter. – Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1953. – 297 p.
222. Lasswell H. D. Politics : Who Gets What, When, How / H. D. Lasswell. – N.Y. : Smith, 1936. – 264 p.
223. Lasswell H. D. Power and Personality / H. D. Lasswell. – N.Y., 1948. – 407 p.
224. Lindblom Ch. The Policy-Making Process / Ch. Lindblom, E. Woodhouse. – Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice Hall, 1993. – 164 p.
225. Linton R. The Concept of Culture / R. Linton // The Cultural Background of Personality. – NY ; D. Appleton-century co., 1945. – P. 27–55.
226. Lipset S. M. Political Man : the Social Bases of Politics / S. M. Lipset. – New York : Doubleday, 1959. – 416 p.
227. Mann M. The Sources of Social Power / M. Mann. – N.Y. : Cambridge University Press, 1993. – Vol. II. : The Rise of Classes and Nation-States. – P. 906–993.

228. Mannheim K. *Essays on the Sociology of Culture* / K. Mannheim. – London : Routledge & Kegan Paul, 1956. – P. 91–170.
229. Merton K. *Social Structure and Anomie // Sociological Theory. An Introduction* [Электронный ресурс] / K. Merton, W. Wallase (Ed.). – Chicago, 1973. – Режим доступа : <http://www.crimetheory.com/Merton/index.html>.
230. Parsons T. *Motivation of Economic Activities* / T. Parsons // *Canadian Journal of Economics and Political Science*. – 1940. – P. 187–200.
231. Pennock J. R. *Democratic Political Theory* / J. R. Pennok. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1979. – 573 p.
232. Powell B. G. "Functionalism" as a Paradigm in Political Science / B. G. Powell // *The Paradigm Problem in Political Science*. – Carolina, 1982. – P. 141–160.
233. Pross A. P. *Group Politics and Public Policy* / A. P. Pross. – Toronto : Oxford University Press, 1992. – 340 p.
234. Scholte J. A. *Civil Society and Democracy in Global Governance* / J. A. Scholte // Department of Politics and International Studies, University of Warwick. – CSGR Working Paper. – No. 65/01. – Jan. 2001. – 22 p.
235. Shils E. *Centre and periphery in The Logic of Personal Knowledge : Essays Presented to Michael Polanyi* / E. Shils. – Routledge & Kegan Paul, 1961, – P. 30–117.
236. Simon H. *Administrative Behavior : A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations* / H. Simon. – N.Y. : Macmillan, 1967. – 364 p.
237. Simon H. *New Science of Management Decision* / H. Simon. – NJ : Upper Saddle River, Prentice Hall PTR, 1977. – 175 p.
238. Truman D. B. *The Governmental Process, Political Interests and Public Opinion* / D. B. Truman. – (2nd ed.) – New York : Knopf, 1971. — 112 p.